אבן עזרא על בראשית

אבן עזרא על התורה

geulaquiz.com

הקדמה

א בשם האל הגדול והנורא

ב אחל לפרש פירוש התורה

ג אנא אלהי אבי אברהם.

ד עשה חסד עם עבדך אברהם.

ה ויהי פתח דבריך מאיר.

ו לעבדך בן עבדך מאיר.

ז ומישועת פניך תבא עזרה.

ח לבן אמתך הנקרא בן עזרא׃

ט זה ספר הישר לאברהם השר

י ובעבותות הדקדוק נקשר

יא ובעיני הדעת יכשר

יב וכל תומכו מאושר

יג נאום אברהם הספרדי הנזכר

יד מפרשי התורה הולכים על חמשה דרכים

טו הדרך האחת ארוכה ורחבה, ומנפשות אנשי דורנו נשגבה, ואם האמת כנקודה בתוך העגילה זאת הדרך כקו הרחב הוא החוט הסובב בתחלה, ובה דרכו גדולים, והמה חכמי הישיבות במלכות ישמעאלים, כרב יצחק שחבר שני ספרים מבראשית עד ויכלו, ועוד לא כלה מרוב דברים, ובפסוק יהי אור, אמונה בעלי האור והחשך הזכיר, והוא הולך בחשך ולא הכיר, ובפירוש תוצא הארץ מלבו הוציא מלים, וידבר על העצים והצמחים, קטנים וגדולים ובפירוש נפשות החיות, הביא חכמות נכריות ובמסלה הזאת עלה רב סעדיה גאון הגולה, ובפי׳ ״יהי מאורות״ הכניס דעות אחרות לדעת המדות הנזכרות על פי חכמי הספירות גם ר׳ שמואל בן חפני אסף רוח בחפניו, בפירוש ״ויצא יעקב״ ברוב ענינו, כי הזכיר כל נביא בשמו, וכמה פעמים גלה ממקומו, וכמה תועלת יש בהליכת הדרך, ואין תועלת לפירוש הזה, כי אם אורך, ועם ״ויחלום״ (ברא׳ כח יב) כתב פתרון החלומות ולמה יראו בתנומות, והרוצה לעמוד על חכמת חיצונות, ילמדם מספרי אנשי תבונות, אז יתבונן בראיותם, אם הן נכונות, כי הגאונים בלי ראיות בספריהם הביאום ויש מהם שלא ידעו דרך חכמי קדם ומאין הוציאום.

טז הדרך הב׳ בחרוה פתלתולים ואם הם ישראלים אשר חשבו כי עמדו על הנקודה בעצמה, והם לא ידעו את מקומה וזאת דרך הצדוקים, כענן ובנימין ובן משיח וישועה, וכן כל מי אשר בדברי מעתיקי הדת לא יאמין, והוא נוטה להשמאיל או להימין, וכל איש כרצונו יפרש הפסוקים, גם במצות ובחקים, והם מדעת תוצאות לשון הקדש ריקים, על כן יתעו גם בדקדוקים, ואיך יסמכו במצות על דעתם, וכל רגע יהפכו מצד אל צד כפי מחשבתם. בעבור שלא תמצא בתורה מצוה אחת בכל צרכיה מבוארה, ואחת מהנה אזכיר, והיא גדולה למכיר, כי תחתיה כרת על אכילת יום הכפורים, וחמץ בפסח שלא עשוהו טהורים, ושביתת ימים שבעה, וקרבנות וסכה ותרועה, כי אין בתורה חקי השנה מפורשים, ואיך נחשוב החדשים, ועניי הדעת מרודים, שמו אותותם מפסוק ״לאותות ולמועדים״ (ברא׳ א יד) ולא ידעו כי ״יהיו״ לשון רבים, ועל המאורות והכוכבים, והאומר כי וי״ו ולמועדים נוסף כי לאות עם מועד נאסף, יבקש אדם שיהיה אוהבו אולי יאמין בו, ואם מצאנו שנים ושלשה וי״ן נוספים מי יודיענו כי זה הוי״ו מהעודפים, אחר היות וי״ו הטעם לאלפים ואין פי׳ עשה ירח למועדים (תהלים קד יט), כדברי אלה שמתניהם מועדים, ואילו היה כתוב והיתה הלבנה לאות למועדים בחדשים, מי יתן לנו אות שהם מועדי השם המוקדשים, כי יש מועדים רבים בתורה ובמקרא ובכתובים, ואלו היה למועדי השם מבואר, עוד הדבר הגדול נשאר, אם החדש עד סוב הלבנה גלגל המזלות, שהם שבעה ועשרים יום ושעות מוגבלות, ואם עד סוב גובה גלגל היוצא, אשר מוצקו רחוק

ממוצק הארץ ימצא, או עד סוב גלגל התלי כדעת חכמים כי מהלך הגלגל הקטן הפך זה באמת ובתמים, ואם נסמוך על דעת התחברות המאורות, גם הנה ג׳ מחברות, מחברת בגלגליהם תיכונה ומחברת כנגד העליון באמונה, ומחברת שנוי מחזה, ולא נדע אי זה יכשר הזה, או זה, ואשר אמרו כי הדבר תלוי על מראה עינים נשאו, כי עינים להם ולא יראו, אולי יראונו בתורה ובתעודה, המקום שמצא זאת האבדה, ולא דברו בפירוש ״חדש בחדשו״ (במד׳ כח יד) נכונה כי אין בכתוב זכר ללבנה, רק פי׳ לעשות כל דבר בעתו יום ביומו, שבת בשבתו וידוע כי פעם יהיה בין המולד לעת השקיעה שש שעות, ותראה הלבנה אך על חקות ידועות, ופעם ביניהם שלשים שעות, ולא תראה אפילו בגבעות, כי תהלוכות הלבנה מפאת גלגלה, גם גלגל השמש משתנות, וגם מפני ארך ורחב המדינות ואם שכנה על הארץ עננה, ולא תראה בראש אלול ותשרי הלבנה, הנתענה ג׳ ימים בכפורים, ועוד מי ספר לנו כי ימי החדש על שלשים יום ספורים, כי הנה יהודה הפרסי חבר ספר ובחשבון השמש השנה, והחדשים סְפֵר, גם לא נדע מהתורה עדות החדש, ומי העד, ואם ילך בדרך רב ביום קדש, ואם נקבל עדות אב ובנו וגרים ונשים, וגם אם הי׳ כל אלה מפורשים. עוד דבר קשה, איננו מפורש בתורת משה לדעת כמה חדשי השנה, ואם היא באביב נסמכה, ההוא מחטים או שעורים, ומתי יבוקש, ואנה השעורים, ואם היתה שנת בצורת בארץ ישראל ומסביב, והנה אין זרע, אף כי אביב, הנקבע השנה פשוטה או מעוברת, גם אין ספירה נספרת, ואין חג שקראנוהו עצרת, וכל אלה המצות צריכות לקבלה ומסורת, והאומרים הנה אנשי המשנה, מעידים על ראיית הלבנה, והנה התשובה נכונה, אם היא עדותם בעיניהם נאמנה, יקבלו עדות צרכי השנה, כי על פי קריאת ב״ד היא נתונה, כי יסוד העיבור על אביב ותקופה וצרכי צבור, ולמה במצות נגע צרעת מבוארים המשפטים שהיא מצוה לאדם אחד, ולפרקים מעטים, ומצות המועדים חיוב לכל ישראל בכל זמן, ולמה אין בתורה עליהם עד נאמן, רק נחפש כה וכה רמיזות, ולמה בדברי תורה תמימה כזאת, וזה לנו האות שסמך משה על תורה שבעל פה, שהיא שמחה ללב ולעצם מרפא, כי אין הפרש בין שתי התורות, ומידי אבותינו שתיהן לנו מסורות, ופסח חזקיהו יחזיק, ידי אמונה, כי נעשו על ידי בעלי עצה וזקנה, ולא הקריב הפסח במועדו, ולאכול חמץ בחדש הראשון שלח ידו, ופסח שני כראשון שבעת ימים עשה, ויש ראיות רבות שקבל מעשיו רם ונשא כי בבית דין היה, ואין ברוחו רמיה.

יז הדרך הג׳ דרך חשך ואפלה, והיא מחוץ לקו העגולה, והם הבוראים מלבם לכל הדברים סודות, ואמונתם, כי התורות והמשפטים חידות, ולא אאריך להשיב עליהם, כי עם תועי לבב הם, כי הדברים על צדק לא חלקי בלתי בדבר אחד צדקו, אשר כל דבר מצוה קטנה או גדולה, בכף מאזני הלב תהיה שקולה, כי יש בלב דעה מחכמת יושב קדם נטועה, ואם הדעת לא תסבול הדבר, או ישחית אשר בהרגשת יחבר, אז יבקש לו סוד, כי שקול הדעת הוא היסוד, כי לא נתנה התורה לאשר אין דעת לו, והמלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו, וכל דבר שהדעת לא תכחישנו, כפשוטו ומשפטו נפרשנו, ונעמידנו על מתכונתו, ונאמין כי ככה אמתו, ולא נגשש קיר כעורים, ולפי צרכינו נמשוך הדברים, ולמה נהפוך הנראים לנסתרים, ואם יש מקומות שהם באמת נחברים, ושניהם נאמנים ברורים, מהם בגופות, ומהם מחשבות, כמלת בשר, וערלת לבבות, ובעץ הדעת סוד ינעם, גם הדברים הם אמת כמשמעם ואם יש איש לא יכילו זה רעיוניו, אם הוא חכם יפקח את עיניו, כי ימצא בתולדות רבים נוצרים כנחירים והלשון והרגלים לב׳ דברים.

יח הדרך הרביעית, קרובה אל הנקודה, ורדפו אחריה אגודה, זאת דדך החכמים, בארצות יונים ואדומים, שלא יביטו אל משקל מאזנים, רק יסמכו על דרך דרש בלקח טוב ואור עינים, ואחר שימצאו המדרשים בספרי הקדמונים, למה יגיעונו לכתבם שנית אלה האחרונים, ויש דרש הפך דרש, ויש לו סוד, ואיננו מפורש, כדרש שהתורה קדמה אלפים שנה קודם העולם, וזה אמת רק על סוד דרך הנעלם, ורבים לא יבינוהו כן, ולהיות כמשמעו לא יתכן, ובעבור כי השנה מימים במספר היא מחוברת, ומדת הרגע והיום בתנועת הגלגל נספרת, ואם אין גלגל אין יום, אף כי יומים, או שנה, או מספר אלפים, והשואל מה היה העולם בתחלה הלא יתבייש, למען אשר יבקש לאין יש, והמשיבים שברא ד׳ את העולם בעת שידע כי טוב הוא, גם זו תשובה בנויה על אבני בהו, וכן האומרים שבראו להראות גבורתו, לאדם שהוא שרש יצירתו, והנה שמו תשובתם האמולה, חלק קטן מהשאלה הגדולה, כי יש ראיות גמורות לאשר עינים להם ולא לעורות, כי היישוב חצי ששית הארץ באמונה, וכולה כנקודה אל המסבה אשר עליה נתונה, ואף כי המסיבה העליונה ואם מדרך ישרה אין דרש יום נדרש כדרך המקרא, כי אלו היה הטעם לאלפים, היה כתוב יומים, כי פירוש יום יום בכל יום ויום, וכן ״איש איש״ (ויקרא יז ג), ״וברוך ד׳ יום יום״ (תהלים סח כ), גם סוף הפסוק יוכיח ״משחקת לפניו בכל עת״ (משלי ח ל), והנה אחריו כתיב ״לשקוד על דלתותי יום יום״ (שם פסוק לד), אם כן נשמור התורה הנאמנה, עד אלפים שנה, ועוד ״כי אלף שנים בעיניך״ (תהלים צ ד), איננו לנוכח השם, וימצאהו בפירושי בספר תהלות אשר יבקשם,

יט גם יש דרש להרויח נפש חלושה בהלכה קשה, ויש דרש מסברא ידועה, ויש שהוא בהלכה שאיננה קבועה, גם יש דרש שהוא טוב לאחרים, וידריך בדרך תבונה את הנערים, כי יש עוף שאיננו רואה ביום הנגוהות, ובלילה רואה מפני שעיניו כהות, כדרש שהעולם נברא בבי״ת בעבור ברכה, ואם הדבר ככה, ״הנה ד׳ בוקק הארץ ובולקה״ (ישעי׳ כד א), ״ואשיתהו בתה״ (שם ה ו), ״ובטלו הטוחנות״ (קהלת יב ג), ״בל ידעום״ (תהלים קמז כ), ״משחת בלי״ (ישעי׳ לח יז), ״בלו שמלותיכם״ (דבר׳ כט ד), ״בלע ד׳״ (איכה ב ב), ״בלל ד׳״ (ברא׳ יא ט), ״ובתקוך״ (יחז׳ טז מ), ״וברא אתהן״ (שם

כג מז), "בין בתריו" (ירמיה לד יח), "בזיון וקצף" (אסתר א יח), "ילדו לבהלה" (ישעי' סה כג), "בלהות אתנך" (יחז' כו כא) "איש בליעל" (משלי כז יז), "בעל פעור" (דבר' ד ג), "כרע בל" (ישעי' מו א) "כהני במות" (מ"א יג לג)

כ ואם הרי"ש "ראשה די דהב" (דניאל ב לב) "הנה איש רע ובליעל" אשר מעט השכל בלבו,

כא ואף כי אשר חכמת אלהים בקרבו, יוכל להוציא מדרשים, וכלם כנגד הגוף הפשוט הם כמלבושים, וקדמונינו זכרם לברכה אמרו על ככה, אין מקרא יוצא מידי פשוטו,

כב דרש בראשית בתורה שנאמר "ד' קנני ראשית דרכו" (משלי ח כב), אחר, העולם נברא על לויתן, שנאמר "הוא ראשית דרכי אל" (איוב מ יט), אחר [54], העולם נברא שייראו מלפניו כי כן כתיב "ראשית חכמה יראת ד'" (תהלים קיא יו"ד), אחר [54], העולם נברא בעבור הבכורים, שנאמר "ראשית בכורי אדמתך" (שמות כג יט),

כג ולמה בי"ת בתחלה, להורות כי ד' אחד והנבראים שנים שהם עצם וצורה או שני עולמות ולמה בי"ת, ואחריו רי"ש אל"ף שי"ן, ואח"כ יו"ד ותי"ו רמז שהבית הראשון יעמוד ד' מאות ויו"ד שנים כי הוא היה קודם השמים והארץ, ואחר כך ישום הבית, וזה היא, והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום, שבא חשך לעולם כאשר נסתלקה השכינה, "ורוח אלהים מרחפת על פני המים", שנחה רוח החכמה והבינה על מפרשי התורה הנמשלת למים, ובסוף יהי אור, על ימות המשיח, אז יבדיל ד' בין המקוה לישועתו, ובין אשר במחשך מעשיהם,

כד דרש בראשית שתי מלות שהכל היה, מהאש, והוא היסוד, אחר [54], שית כמו "אמין שית" (דניאל ג א), שהם שש הקצוות הנמצאות לכל גוף, וחשבון ראשי מלות יפסיק בראשית כנגד כל האותיות, והמלות שבע כשבעה מלכים או כשבעה כוכבי לכת, והאותיות שמונה ועשרים כנגד מחנה הלבנה, וכן מספר העתים בקהלת,

כה ותחלת הספר בי"ת וסופו מ"מ כנגד השם המפורש היוצא מפי כוה"ג ביום הכפורים, ובסיני נתן למשה, וכן כתיב "ד' בם סני בקדש" (תהלים סח יח), ובתחלה בראשית, ולבסוף ישראל, כי הם עלו במחשבה בראשית העולם, וסוף דבר אין לדרש סוף.

כו הדרך החמישית, מוסד פירושי עליה אשית, והיא הישרה בעיני, נכח פני ד', אשר ממנו לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היטיב דקדוק כל מלה בכל מאדי, ואחר כן אפרשנה כפי אשר תשיג ידי וכל מלה שתבקשנה בפירוש המלה הראשונה תמצאנה, כפירוש "שמים" תמצאנו בפ' הראשון, ועל זה המשפט כל הלשון, ולא אזכיר טעמי אנשי המסורת, למה זאת מלאה, ולמה זאת נחסרת, כי כל טעמיהם כדרך הדרש הם, כי הכתוב פעם יכתוב המלה מלאה מבוארה, ופעם יחסר אות נעלם לאחז דרך קצרה, ואחר שידרשו טעם, למלאים ולחסרים, יורונו איך יוכלו לכתוב הספרים, ומשה כתב בלא וא"ו "ד' ימלך" (שמות טו יח), ומעתיק משלי, כתב בוא"ו "תחת עבד כי ימלוך" (משלי, ל, כב), ושנים רבות בין שניהם רק לתינוקות טעמיהם טובים הם, גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון סופרים ומתרגם התורה ארמית תרגם אמת, ובאר לנו כל נעלמת, ואם דלק במקומות אחרי מדרשים ידענו כי יותר ממנו ידע השרשים, רק חפץ להוסיף טעמים אחרים כי פשוטו יבינוהו אפילו הבוערים כמו "עירה" (בר' מט יא) שלא תרגמו כבן אתון, ותרגום בני יבנון, ואתונו שער האיתון ובעבור הדרש דרך הפשט איננה סרה, כי שבעים פנים לתורה, רק בתורות ובמשפטים, ובחקים, אם מצאנו שני טעמים לפסוקים, והטעם האחד כדברי המעתיקים שהיו כולם צדיקים, נשען על אמתם בלי ספק בידים חזקים, וחלילה חלילה מלהתערב עם הצדוקים, האומרים כי העתקתם מכחשת הכתוב והדקדוקים, רק קדמונינו הי' אמת, וכל דבריהם אמת וד' אלהים אמת ינחה את עבדו בדרך אמת.

כז חידת אבן עזרא

כח חידה יפה זכה וצרופה. להחכם אבן עזרא. ובן מאיר נקרא:

כט חברה במשקל השיר. והנני את דרכה אישיר:

ל הבית הראשון תנועה ויתד וחמש הדלת ותנועה ויתד, וחמש תנועות, תנועות, ויתד וארבע תנועות זהו ויתד וארבע תנועות זהו הסוגר:

לא ואחריו שלשה בתים קצרים, כל בית תנועות, ויתד וארבע תנועות, וכן דרך מתחיל ג"כ תנועה ויתד וחמש כל השיר עד תומו,

לב ושמו בקרבו חתום בראש בתים הקצרים דוק ותמצא:

לג אֶת דְּבַר חִדָּתִי שָׁמְעוּ נְבוֹנִים נִפְלָאוּ אַךְ דְּעוּ כִּי כָל חַכְמֵי לֵב לְהַגִּידָה לָאוּ:

לד אַב בְּהָאֲדָמָה הוֹלִיד אַרְבָּעָה הָאַחִים.

לה לֹא כְּבֵדִים לֹא קַלִּים לֹא יְבֵשִׁים לֹא לַחִים.

לו בָּם יְרוּצוּן אוֹפַנֵּיהֶם וְהֵם שׁוֹקְטִים נָחִים.

לז בָּם דְּמוּת אַרְבַּע הַחַיּוֹת בְּשַׂחַק נִבְרְאוּ.

לח כִּי פְּעָמִים יִסָּתְרוּ גַּם פְּעָמִים יֵרָאוּ.

לט רָאֲתָה עֵינְכֶם עֵת נִרְאָה. דִּבְרֵי מַה נוֹרָא

מ כִּי בִכּוֹרָם לָקַח חֵלֶק וְשֵׁם רַב בִּבְכוֹרָה.

מא גַּם שְׁמוֹ נוֹסַף עַל שְׁנֵי וּבַסֵּתֶר נִקְרָא

מב הַשְּׁלִישִׁי בִּשְׁמוֹ כָּפוּל חֲכָמִים קָרָאוּ.

מג הָרְבִיעִי גַּם כֵּן כָּפוּל בְּמִשְׁקָל מָצָאוּ.

מד הַבְּכוֹר זָכָר וּנְקֵבָה וְאָח שֵׁנִי אַחֲרָיו

מה בִּנְקֵבָה הוּא וּשְׁלִישִׁי וְדַעְתּוֹ בְּזִכּוּרָיו

מו אֶת פְּנֵי הָרְבִיעִי זָכָר נְקֵבָה בַּאֲחוֹרָיו.

מז מְרָנִים עוּשׁוּ בּוֹאוּ, וְאוּלַי תִּמְצָאוּ. שַׁאֲלוּ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְבִלְתִּי תֵחָטָאוּ.

מח מִבְּכוֹר יִמָּצֵא שׁוֹכֵן בְּגַלְגַּלִּים שִׁשָּׁה.

מט אַחֲרָיו יָבֹא הַשֵּׁנִי וְלוֹ שֵׁם בִּשְׁלֹשָׁה

נ מִשְׁפְּנוֹת הַשָּׁנִים בִּשְׁנַיִם וְדָבָתָם קָשָׁה.

נא בַּקְּשׁוּ מֵעַל סֵפֶר הָאֱלֹהִים וּקְרָאוּ. יוֹם בְּרוֹא אָדָם אֵלֶּה אַרְבָּעָה נִבְרָאוּ.

נב מִסְפָּר הָרוֹבַע עַל אָחִיו בְּנוֹסַף יֵשׁ יִתְרוֹן.

נג כַּאֲשֶׁר שֵׁנִי עַל רִאשׁוֹן יְהִי לְזִכָּרוֹן.

נד סוֹד שְׁנֵי אַחִים תִּיכוֹנִים כְּרִאשׁוֹן עִם אַחֲרוֹן.

נה מִשְׁקָלֵי הָאַרְבָּעָה אִם בְּמֹאזְנַיִם בָּאוּ. יִהְיוּ כֻּלָּם וּכְמוֹ כָּל נְשׁוּאִים יִשָּׂאוּ.

נו רֹאשׁ וְרֶגֶל וּזְרוֹעַ עִם גְּוִיָּה לְקֶדְמוֹן

נז גַּם שְׁתֵּי צוּרוֹת לַשֵּׁנִי וְאָחִיו כָּאגַמּוֹן

נח הָרְבִיעִי כַּחֲצִי גַּלְגַּל וְהוּא בַּעַל הָמוֹן

נט רַחֲצוּ עִם מֵי חָכְמַת לֵב בְּתוֹךְ מַיִם גָּאוּ. אַל תִּפָּרְשׁוּ אֶת חִדָּתִי עֲדֵי תִתְחַטָּאוּ׃

פרק א

א **בראשית** חכמינו אמרו שהבי״ת נוסף כבי״ת בָּראשונָה (בראשית י״ג ד׳), כי נמצא ״ראשונה יסעו״ (במדבר ב׳ ט׳) ואילו היה טעמו כן, היה הבי״ת נקמץ בקמץ גדול וי״א כי בראשית לעולם סמוך והטעם בראשית הערב או הלילה או החשך והנה שכחו ״וירא ראשית לו״ (דברי ל״ג כ״א), וי״א שהבי״ת נושא (צ״ל נוסף) בלי טעם וטעמם שלא יעלה על לב שאין ראשית לשמים ולארץ ע״כ אמר בראשית, ולפי דעתי שהוא סמוך, כמו, ״בראשית

ממלכת יהויקים" (ירמי' כ"ו א'), ואל תתמה איך נסמך על פועל עבר והנה כן "תחלת דבר ד' בהושע ויאמר ד' אל הושע" (הושע א' ב'), קרית חנה דוד (ישעי' כ"ט א') והטעם יתבאר לך בפסוק השני,

ברא רובי המפרשים אמרו שהבריאה להוציא יש מאין, וכן "אם בריאה יברא ד'" (במדבר ט"ז ל'), והנה שכחו "ויברא אלהים את התנינים" (בראשית א כא), ושלש בפסוק אחד, "ויברא אלהים את האדם" (בראשית א כז), "ובורא חושך" (ישעי' מ"ה ו') שהוא הפוך האור שהוא יש, וזה דקדוק המלה ברא לשני טעמים זה האחד, והשני "לא ברא אתם לחם" (ש"ב י"ב י"ז), וזה השני אל"ף תחת ה"א, כי כמוהו "ויבוא כל העם להברות את דוד" (ש"ב ג' ל"ה), כי הוא מהבנין הכבד הנוסף, ואם היה באל"ף, היה, כמו "להבריאכם מראשית כל מנחת ישראל (ש"א ב' כ"ט), ומצאנו מהבנין הכבד, "ובראת לך שם" (יהושע י"ז ט"ו), ואיננו כמו ברו לכם איש (ש"א י"ו ח'), רק כמו "וברא אותהן" (יחז' כ"ג מ"ז), וטעמו, לגזור ולשום גבול נגזר, והמשכיל יבין:

אלהים, אחר שמצאנו אלוה, ידענו כי אלהים לשון רבים, ושרש זה מדרך הלשון, כי כל לשון יש לו דרך כבוד, וכבוד לשון לועז שיאמר הקטן לנכח הגדול לשון רבים, ובלשון ישמעאל דרך כבוד שידבר הגדול כמו המלך בלשון רבים, ובלשון הקדש דרך כבוד לומר על הגדול לשון רבים כמו "אדנים" "ובעלים", שאמרו "אדנים קשה" (ישעי' י"ט ד'), "ולקה בעליו" (שמות כ"ב, י') וכן מלת עליו, אליו, ועדיו, על כן יאמר הכתוב ברא, ולא בראו, ומדרך התושיה ידענו כי הדבורים יקראו שפה, בעבור שיראו שממנה יצאו, וכן נשמת האדם העליונה תקרא לב, והלב גוף והיא איננה גוף, בעבור היות הלב המרכבת הראשונה לה ובעבור היות כל מעשה ד' ביד המלאכים עושי רצונו, נקרא כן, ובפסוק "כי שמי בקרבו" (שמות כג כא) אבאר קצת סוד השם, ואל תשים לבך לדברי הגאון, שאמר, שהאדם נכבד מהמלאכים וכבר ביארתי בס' היסוד, כי כל ראיותיו הפוכות, וידענו כי אין בבני אדם נכבדים כמו הנביאים, ויהושע נפל על פניו לפני מלאך ד' והשתחוה, ואמר מה אדני מדבר אל עבדו (יהושע ה יד), וכן זכריה ודניאל, ולמה אאריך, וטעם אלהי הצבאות, בטעם אלהי האלהים וטעם אלהים כמו מלך, ובני אדם המתעסקים במשפט אלהים יקראו כן, וזה השם תואר, ואיננו עצם, ולא ימצא ממנו עבר או עתיד, ואל תחשוב שהמלאכים הם מאש ורוח בעבור שנמצא עושה מלאכיו רוחות (תהלים קד ד) כי אין ככה דרך פשוטו, רק דבר דוד בתחלה על מעשה בראשית, והחל מהאור, ואמר עוטה אור, ואח"כ נוטה שמים, והוא הרקיע, והמים עליו, והאש והשלג והרוח, ואמר כי הרוח שלוחו של השם ללכת אל מקום שישלחנו, וכן האש ממשרתיו, ואמר יסד ארץ על מכוניה, וזאת היא היבשה, וכן כתוב, רוח סערה עושה דברו (תהלים קמח ה):

וטעם את, כמו עצם הדבר, והוא סימן עם הפעול, כמו את השמים, ופעם יחסרוהו, כמו "אשר ברא אלהים אדם" (דברים ד לב), ונמצא עם הפועל, כמו ובא הארי ואת הדוב (ש"א יז לד), והם מתי מספר, ויהיה תחת עם,, ותחת מן:

השמים בה"א הידיעה להורות כי על אלה הנראים ידבר, ולעולם לשון רבים ויתכן להיות משטרו משטר כל אחד ואחד, וטעם שמים גובה ומעלה, וכן בלשון ישמעאל שרובה על מתכונת לשון הקרש, ויש שמי השמים, ולא יתפרדו, כרחים, וצהרים, ואנשי המדות יבינו אלה הסודות, ויאמר הגאון כי הארץ כנקודה והשמים כחוט הסובב ואחר שאלה שניהם נבראים, יהיו כל אשר בתוכם נברא כמים וכאש ואחרים אמרו כי המים בכלל הארץ והרוח בכלל השמים ולפי דעתי, כי אלה השמים והארץ הם הרקיע והיבשה, כי לא נברא ביום אחד, כי אם דבר אחד, בראשון האור ובשני הרקיע ובשלישי הצמחים, וברביעי המאורות ובחמישי ובששי נפשות החיות, והמזמור הנזכר לעד, ולא יתכן להיות הקו הסובב קודם הנקודה, או הוא קודם הקו על כן אמרו שנבראו השמים והארץ בפעם אחת, והעד "קורא אני אליהם יעמדו יחדו" (ישעי' מח יג), וזאת העדות איננה ברורה, בעבור שפירוש הפסוק איננו כן, כי איך יאמר אליהם לאשר אינם, ואיך יקרא תהו, רק פירושו אני בראתים, ובעת שאקראם יעמדו יחד לפני שניהם כעבדים לעשות רצוני, כטעם "דברך נצב בשמים" (תהלים קיט פט), ואחר כן הזכיר הארץ, ואמר אח"כ כי גם המה יעמדו לעשות משפט שיצום:

ב והארץ, המלה הזאת זרה בעבור קמצת האל"ף עם הה"א בכל מקום, ואיננו כמו "הָאֱלֹף לך שלמה" (שה"ש ה יב) "והאבן הזאת" (בראשית כה כב): תהו, אמר הגאון תהו שהוא מתהום, וזה לא יתכן כי מ"ם תהום שרש כמו מ"ם "הדום", ובס' יצירה תהו זה קו ירוק ובהו אלו אבנים מפולמות והנכון כאשר אמר המתרגם ארמית, וכן "ובתהו יליל ישימון" (דבר' לב י), וכן "אחרי התהו" (ש"א יב כא) שאין בו ממש:

ובהו אחי תהו, והווי"ן תהת ה"א, כוי"ו "וישתחו" (בראשית יח ב) "ותרענה באחו" (בראשית מא ב), והטעם כי בראשית בריאת הרקיע והיבשה לא היה בארץ יישוב כי היתה מכוסה במים וכן שם אלהים כח תולדתה להיות למטה מהמים, ואל תתמה על וי"ו והארץ כי פירושו כפ"א רפה בלשון ישמעאל, וכמוהו "ואד יעלה מן הארץ" (בראשית ב ו), כי לא דבר משה על העולם הבא, שהוא עולם המלאכים כי אם על עולם ההויה והשחתה, והמפרשים שהשמים בפסוק הראשון הם שמי השמים, מה יעשו בארץ, והנה ראיות גמורות לאנשי שיקול הדעת שאין שם רק ארץ אחת ודרש שבע ארצות הוא שהיישוב נחלק על שבעה ובית המקדש היה באמצע היישוב כי רחוק הוא מאמצע הארץ,

ורוח אלהים, ממך הרוח אל השם בעבור היותו שליח בחפץ השם לייבש המים,

והמים לשון רבים גם לא יתפרדו, והם, על בנין שנים, כי הם זכרים ונקבות, ונמצא על לשון יחיד "לא זורק עליו" (במדבר יט יג),

וטעם מרחפת נושבת למעלה במים וכן "על גוזליו ירחף" (דבר' לב יא),

ג **ויאמר** אמר הגאון כי פירוש ויאמר כמו וירצה, ואילו היה כן היה ראוי להיות אור, רק הוא כמשמעו, וכן "בדבר ד' שמים נעשו" (תהלים לג ו) "כי הוא צוה ונבראו (שם קמח ה) והטעם כנוי על המעשה שלא היה ביגיעה, ועל דרך משל מלך ומשרתיו,

וזה האור היה למעלה מן הרוח:

ד **וירא** כמו וראיתי אני (קהלת ב יג, דניאל יו"ד ז) והוא במחשבה,

וטעם ויבדל בקריאת השמות,

ה **ויקרא** הא' לילה נוסף כי הוא מלעיל, ולעולם לשון זכר הוא,

ערב קרוב מטעם חשך, ונקרא כך שנתערבו בו הצורות ובקר הפך ערב שיוכל אדם לבקר בינות הצורות

וטעם יום אחד הוא על תנועת הגלגל ויש סוד לדרש שית אלפי, ואחר שאמר שהאור יקרא יום לא יתכן שיקרא הערב יום, רק פי' היה ערב גם היה בקר של יום אחד, ואילו היה הערב והבקר יום אחד, מה טעם יום שני

ו **ויאמר,** אמר הגאון על הרקיע דברים שלא היו, רק פירושו דבר נטוי כמו "וירקעו" (שמות לט ג) "ארקעם" (ש"ב כב מג) וכן "וימתחם כאהל לשבת" (ישעי' מ כב), ומה נכבד דבר האומר שקצות השמש (צ"ל השמים) עם קצות מימי אוקיינוס, וזה הרקיע הוא האויר, כי כאשר התחזק האור על הארץ ורוח יבש מהארץ נהפך הלהט ונעשה הרקיע, וכן אמר במזמור (תהלים קד ב') נוטה שמים כיריעה המקרה במים והזכיר העבים והרוח ויסד ארץ, והיא גבוה על המים, וכן כתב "כי הוא על ימים יסדה", (תהלים כד ב) "לרוקע הארץ על המים" (שם קלו ו) וכן כל הולך אל הים יורד יקרא, וטעם "הקורא למי הים" (עמוס ה ח, ט, ו) שיעלו והם העננים, ואח"כ וישפכם:

ז ויעש, יש הבדלה בבין עם למ"ד, כמו בין מים למים (בראשית א ו) "בין קדש לחול (יחז' מד כג), ויש עם בין ובין, כמו פה, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע, ובין המים וגו', ויש עם שניהם כמו "ביניכם לבין אלהיכם" (ישעי' נט ב),

וטעם "ויהי כן" דבק עם הבא אחריו כאשר היה כן קראו שמים:

ח **ויקרא** חמש דברים קראן השם כי אין אדם, והם אור וחשך ושמים וארץ וימים ואדם כן:

ט **ויאמר,** כפי דעתי שזו הפרשה דבקה עם אשר עליה כי הרקיע לא נעשה עד אשר יבשה הארץ והעֵד "ביום עשות ד' אלהים ארץ ושמים" (בראשית ב ד), והנה ביום אחד נעשו, והראות דבר נסתר והקוות מפוזר איננה בריאה, וכן טעמו וכבר אמר אלהים יקוו המים ויש כמוהו בתורה למאות, והנה בפ' בראשית אתן לך עדים שנים, האחד "וישם שם את האדם אשר יצר" (בראשית ב ה) ואחרי כן "ויצמח ד' אלהים" (שם שם ט) וקודם האדם הצמיחם, והעד השני, שצוה אדם שלא יאכל מעץ הדעת, ואחריו כתיב "וייצר ד' אלהים מן האדמה" (שם שם יט) רק פירושו וכבר יצר, ועל זה הפירוש יהיה "וירא אלהים כי טוב", דבק עם בריאת יום שני ותדשא הארץ תחלת יום שלישי

ופי' יקוו יתחברו, וכן ונקוו אליה (ירמיה ג יז),

י ואמר ימים בעבור שאין שם ים שיקיף כל הארץ:

יא **ויאמר,** אמר הכתוב תדשא הארץ "ישרצו" (בראשית א כ) "תצא" (שם פ' כד), והנה שם כח בארץ ובמים לעשות במצות השם וזו היא התולדות,

וטעם תדשא כמו תצמיח:

אשר זרעו בו, שהזרע בפרי וכל אחד שומר מינו:

יב n

יד **ויאמר,** מלת יהי יהיה. בעבור שידברו בה הרבה הוא ליחיד ולרבים, גם לנקבה "כי יהיה נערה בתולה" (דבר' כב כג),

לאותות רגעים ולמועדים, שעות ויתכן להיות לאותות על קדרות הלבנה והשמש, ודלוג דמות הכוכבים כי הכוכבים סבת דמות הנראה, כטעם מאותות השמים אל תחתו (ירמי' יוד ב), והאומר כי למ"ד לאותות נוסף לא אמר כלום:

והיו לאותות, אמר חכם גדול ספרדי כי הרקיע נחלק על שמונה חלקים לשבעה הכוכבים וגלגל המזלות וזה לא יתכן, כי אין גוף למעלה מגלגל המזלות והנה הכתוב אומר ברקיע השמים שיורה שיש שמים למעלה ממנו וכן "שמי השמים" (נחמיה ט, ו), "לרוכב בשמי שמי קדם" (תהלים סה לד, וקדם במקום הזה איננו מזרח והגאון ר' סעדיה ז"ל ברח מזה המקום, והנכון בעיני שהשמש והלבנה וכל הכוכבים הם מאורות ברקיע כי שם יראו:

טז ויעש, נקראו השנים הגדולים כנגד הכוכבים וכן נקראו שלשה בני ישי הגדולים כנגד האחרים, ואליאב היה הבכור גדול מכולם ולא זה גדול מזה יש לו סוד,

לממשלת היום, ממשלת השמש ביום ולא בלילה כי אין לה אור גם ללבנה וכוכבים לא יראה אורם ביום, ואם ישאל שואל, הלא אמרו חכמי הספירות שכוכב צדק וכל הכוכבים חוץ מכוכב ונוגה גדולים מהלבנה ואיך כתוב הגדולים, התשובה אין פי' הגדולים על מדתם בגופם רק אל אורם ואור הלבנה כפלי כפלים בעבור היותה קרובה מהארץ, וכן כתוב מאור:

יז ויתן, אל תתמה על מלת ויתן, כי כן כתוב את קשתי נתתי בענן (בראשית ט יג):

יח ולמשול, יום התורה משעת צאת השמש עד בואה, והלילה מעת ראות הכוכבים וצדקו האומרים עפ"י שלשה עדים, ודע כי עת שתחשך השמש יהיה ערב עד שעה ושליש שעה שיראה כמו אור בעבים, וכן הבקר אור קודם זריחת השמש, ובצאת אור השמש ביום, ואור הלבנה בלילה, יבדילו בין האור ובין החשך:

כ ויאמר יִשְׁרְצו פועל יוצא וכמוהו "ושרץ היאור צפרדעים" (שמות ז כח) וטעם ישרצו תולדות עם הגבהה, והכתוב כי העוף יעופף על פני הרקיע לעֵד על פירוש רקיע, ואמר הגאון כי על פני הוא עם פני, א"כ פני השמים למטה הם, ופ"א יעופף כנו"ן "עד יכונן" (ישעי' סב ז'):

כא ויברא, הרומשת כטעם הולכת, וי"א שהשי"ן תחת סמ"ך,:

כב ויברך, טעם פרו ורבו תפרו ותרבו וכן ומות בהר (דבר' לב נ) כי אין זה בכחו ובידו:

כד ויאמר נפש חיה, כלל לאשר הוליד האש והמים והארץ, גם האדם:

בהמה. שהם עם בני אדם לצרכם לרכוב ולאכול:

ורמש. הם הקטנים ההולכים על הארץ:

וחיתו ארץ. שדם בשדה שאין שם ישוב, והוי"ו האחרון נוסף במלת וחיתו, כמו למעינו מים (תהלים קיד ה) בנו בעור (במדבר כד ג):

כו נעשה אדם, יש אומרים כי מלת נעשה שם התואר מבנין נפעל, כמו, ואשר היה נעשה ליום אחד" (נחמיה ה יח), ואמרו כי בצלמנו כדמותינו דברי משה ופי' "ויברא אלהים את האדם בצלמו", שהוי"ו שב אל האדם ויפרשו "בצלם אלהים" (בראשית ט, ו) שהאלהים דבק עם עשה כאלו אומר כי האלהים עשה את האדם בצלם, וזה הפירוש חסר לב, כי היה הראשון ראוי להיות כן, ויאמר אלהים יהי נעשה אדם, וכן עשהו בצלמו, גם וי"ו בצלמו איך ישוב אל האדם, והנה יש לו צלם קודם שיהיה, ומה טעם יש "כי שופך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית ט ו) בעבור שנברא האדם בצלם, גם לכל נפש היה צלם, ויאמר הגאון כי פירוש בצלמנו כדמותינו בממשלה וטעמו בצלם שראה בחכמה כי טובה היא ובעבור כבוד האדם סמכו אל האלהים, וכן ומארצו יצאו (יחזקאל לו כ) כי לד' הארץ ומלואה, ואמר במלת נעשה, ואם היא לשון רבים, שכן מנהג המלכים לדבר, וכמוהו וְנִתְּנָה לך גם את זאת (בראשית כח כז), "נאמר קדם מלכא (דניאל ב לו) "אולי אוכל נכה בו" (במדבר כב ו), ואלה העדים עדי שקר הם, כי "ונתנה לך" בנין נפעל, וכמוהו "והעיר נתנה" (ירמיה לב כד), והוי"ו השיבו לעתיד כמשפט כל פעל עבר, והטעם וַתִּתֵּן לך "ונכה בו" הוא ומחנהו, או יהיה שם הפועל כמו "ונקה לא אנקך" (ירמיה מו כח) ואף כי שמצאנו "לא נכו" (שמות ט, לב) כי לא יבוא בנין שלא נזכר שם פועלו, כי אם מהכבד, ור' משה הכהן הספרדי טעה בספרו, ומלת "נאמר קדם מלכא" (דניאל ב לו) ארמית היא ואיך ידבר דניאל בלשון גדולה עם נבוכדנצר שהיה מלך מלכים, ועתה אפרש, דע כי כל מעשה בראשית, לכבוד האדם נברא במצות השם, והצמחים הוציאה אותם הארץ והמים, וכל נפשות החיות, ואח"כ אמר השם למלאכים, נעשה אדם, אנחנו נתעסק בו, ולא המים והארץ,, ואחר שידענו שהתורה דברה כלשון בני אדם כי המדבר אדם גם כן השומע, ולא יוכל לדבר איש דברים בגבוה עליו או בשפל ממנו, רק על דרך דמות האדם, וכן אמר "פי הארץ "יד הירדן" (במדבר יג כט), וראש עפרות תבל (משלי ח כו), וחלילה חלילה להיות דמות לשם, וכן אמר "אל מי תדמיוני" (ישעי' מ כה), ובעבור שנשמת האדם העליונה שאיננה מתה נמשלת בהיותה לשם, ושאיננה גוף והיא מלאה כולו, וגוף האדם כעולם קטן, יהי השם מבורך אשר בגדול החל ובקטן כלה, וגם אמר הנביא שראה כבוד אלהים כמראה אדם, והשם הוא

האחד, והוא ייצר הכל, והוא הכל, ולא אוכל לפרש, ואדם נברא בתחלה בשני פרצופין, והנו אחד, וגם היא שנים, והנה בצלם אלהים מלאך, והוא נברא זכר ונקבה, ומלת פריה ורביה באדם ברכה היא כמו בבריאת המים, רק היא מצוה העתיקוה קדמונינו ז״ל, ושמו זה הפסוק זכר לדבר

כט **ויאמר אלהים הנה נתתי לכם,** התיר לבני אדם ולכל שיש בו נפש חיה לאכול כל עשב, וכל פרי עץ מותר לאדם, והעשב הירק לחיות ולכל רומש, ועד כה לא הותר הבשר עד אחר המבול:

לא **וירא,** יום הששי, י״א שיום סמוך וטעם לגלגל הששי וכן יום השביעי, ואין זה אמת, ובעל יום הששי על דעת אנשי המזלות יוכיח, רק פירושו יום שהוא ששי ליום הראשון וכן יום השביעי ונמצא כן ״איש הישראלי״ (ויקרא כד י), ורבים כמוהם, גם כן רקיע השמים (בראשית א כ) הרקיע שהוא שמים:

פרק ב

א **ויכלו,** מהבנין שלא נקרא שם פועלו, ומשקלו ויכסו כל ההרים (בראשית ז, יט) וטעמו נשלמו, והים בכלל הארץ, כי הם כאגודה אחת

ב **ויכל אלהים ביום השביעי** י״א כי הימים נבראים, ובבריאת יום שביעי שלמה המלאכה, וזה הפירוש תפל, וי״א כי יש בי״ת שטעמו קודם, כמו לא תחסום שור בדישו (דב״ר כ״ה ד׳), ״אך ביום הראשון תשביתו שאור״ (שמות י״ב ט״ו) ולמה זאת הצרה וכלוי מעשה איננה מעשה כאילו אמר לא עשה מעשה, וכן פי׳ ויכל, גם וישבות

וטעם מלאכתו אשר עשה ביום הששי טרם יום השבת

וטעם וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו מכל הבריאות שברא:

ג **ויברך אלהים.** פי׳ ברכה תוספות טובה וביום הזה תתחדש בגופות דמות כח בתולדות ובנשמות כח ההכרה והשכל

ויקדש אותו. שלא נעשתה בו מלאכה כמו חבריו,

ופי׳ אשר ברא אלהים לעשות, השרשים בכל המינים, שנתן בהם כח לעשות דמותם והמפרש לעשות תחת עשה גם עשה תחת ברא, איננו כן לפי דעתי ואמר הגאון שברכת היום וקדושו ישוב על השומרים שיהי׳ מבורכים קדושים:

ד **אלה תולדות,** פי׳ אלה שהולידו:

בהבראם, בהיות הרקיע ונראתה הארץ

ומלת ביום עשות הוא תיקון והעד ״וימהר לעשות אותו״ (בראשית יח ז), וכן בראתיו ואח״כ יצרתיו ואח״כ עשיתיו:

ה **וכל שיח,,** עץ וכן ״בין שיחים ינהקו״ (איוב ל, ז), ועל דעתי שהוא עץ פרי בעבור שנמשל האדם אל עץ והנה שיח וניב וסעיף ובד ואמיר וסרעף:

ו **ואד,** כמו עשן וכמוהו יום אידם (דב״ר לב לה) שהיום הרע יקרא יום ענן וערפל, והטעם כי עלה אד מן הארץ בכח המאורות והשקה האדמה והצמיחה, והגאון אמר כי פירושו ולא אד יעלה מן הארץ:

ז **וייצר,** בכח המאורות, וייצר מהפעלים שהפ״א שלהם יו״ד מהבנין הקל, כמו ״וייקץ נח״ (בראשית ט כד),

וטעם באפיו שבהם יחיה האדם כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב, ויביאו אויר אהר

וטעם לנפש חיה שהלך מיד כמו החיות ולא כתינוקים:

ח **ויטע,** וכבר נטע גן במקום שנקרא עדן, מפאת מזרח, ועתה שם בו האדם, ופי׳ גן בעדן גן אלהים, הבי״ת משרת עצמו ואחר עמו בעדן בגן אלהים, וכמוהו מאל אביך ויעזרך (בראשית מט כה) ורבים אחרים,

וה״א ״האדם״ יש לו סוד״, גם נמצא ״שבט המנשה״ (דבר׳ ג יג), ״הארוני, היבוסי״, (ש״ב כד טז) וגם יתכן להיותו כן, בעבור שהוא שם נחצב מהאדמה והוא יהיה שם עצם ושם תואר:

ט **ויצמח,** ובעת שהצמיח כל עץ מהאדמה כן צמח בגן, ועוד בתוכו שנים עצים:

ועץ הדעת, לפי דעתי צריך להוסיף דעת להיות כן ועץ הדעת דעת טוב ורע, כי איך יהיה סמוך, והוא נודע בתחלה, וכן הארון הברית (יהושע ג יד) ״והנבואה עודד הנביא״ (דה״ב טו ח) ורבים כאלה:

י **ונהר**, וטרם שיברא האדם היה הנהר משקה הגן לכל צד,

ואל״ף מלת ראשים שרש ונראה במלת מַרְאֲשׁוֹתֵיכֶם וטעמו מכבד (נ״א מכבר) הראש:

יא **שם האחד**, אמר הגאון כי פישון יאור מצרים וידוע כי גיחון קרוב מא״י כי כן כתוב ״והורדתם אותו אל גיחון״ (מ״א א לג), והוא בא מפאת מזרחית דרומית גם פרת כן והוא אחרית גבול הארץ מפאת מזרח ומפרשים אמרו כי חדקל הוא הנהר השני העובד על בגדאד עם נהר פרת, אם כן הנה שלשתם מזרחים, ויאור מצרים יוצא מהר הלבונה, רחוק מקו השוה בצד נגב, והראיה גדולה בקיץ וידענו כי גן עדן תהת הקו השוה, שלא יוסיף היום ולא יחסר כל ימות השנה, וריקי מוה תמהו איך יתכן זה והראיות גמורות בלי ספק יש עליהם א״כ ירד פישון לפאת דרומית מערבית ואח״כ ישוב דרך צפונית ואין ראיה על פישון שהוא היאור, רק שתרגם החוילה כפי צרכו כי אין לו קבלה, וכן עשה במשפחות, ובמדינות ובחיות ובעופות ובאבנים, אולי בחלום ראם, וכבר טעה במקצתם כאשר אפרש במקומו, א״כ לא נשען על חלומותיו, אולי עשה כן לכבוד השם, בעבור שתרגם התורה בלשון ישמעאל ובכתיבתם, שלא יאמרו כי יש בתורה מצות לא ידענום, והזכיר הזהב בעבור כבוד הנהר היוצא מהגן:

יב **וזהב** , אמר הגאון כי הבדולח הם האבנים הקטנים עגולים היוצאים מהמים שהם דקים ודמה המן אליהם, והכתוב אמר על עין המן לבדו יאמר כי השהם אבן יקרה לבנה והיא צחה ואנחנו לא נדע,

יד ופי׳ קדמת אשור התי״ו קדמת תחת ה״א וההפרש בינו ובין קדם, כי ה״א קדמה תחת אֶל הפתוח בפתח קטן וכן וירד אברם מצרימה (בראשית יב י) כמו אל מצרים, והנה קדמת אשור, אל מזרח אשור, ודע כי מהפסוק הראשון עד לעשות הזכיר הכתוב אלהים, ואח״כ הזכיר השם הנכבד והנורא עמו ומה יקרו דברי קדמונינו ז״ל שאמרו נקרא שם מלא על עולם מלא כי לא היה שם כח מקבל זה השם, ובפרשת ואלה שמות אפרש סוד השם ואם הוא סמוך אם יעזרני ד׳, ודע כי מקום האדמה שנברא ממנה אדם קרוב אל גן עדן, כי יש אומרים, כי האדמה היא ארץ ישראל והנח שכחו ויהי בנסעם מקדם (בראשית יא ב):

טו **בגן**, לשון זכר ונקבה וכן חבורו גנים גנות, והאומרים כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה, איך יתכן לעבוד ולשמור מקום גדול ממקום קטן, ואחר שחטא והוציאו לעבוד את האדמה, וכבר היה עובד האדמה, רק פי׳ לעבדה על הגן שמפריו יאכל, ואחר שחטא שב לאכול את עשב השדה, והוא הלחם,

וטעם לעבדה, להשקות הגן ולשמרה מכל החיות שלא יכנסו שם ויטנפוהו וי״א כי כן פי׳ לעבוד מצותו והמצוה לא תעבוד:

טז **ויצו**, מלת צווי עם על, מצות לא תעשה, וכן על העבים אצוה (ישעי, ה ו) אעפ״י שהתרתי לך פרי עץ הגן, לא תאכל מפרי עץ הדעת,

יז ואחר שאמר מעץ הדעת לא תאכל, מה צורך למלת ממנו רק הוסיף לבאר, וכן ״ותפתח ותראהו את הילד״ (שמות ב ו), או טעמו אפילו מעט ממנו, ודקדוק ״ממנו״ בס׳ היסוד תמצאנו, ודע כי אדם מלא דעת היה כי השם לא יצוה לאשר אין לו דעת רק דעת טוב ורע בדבר אחד לבדו לא ידע הלא תראה שקרא שמות לכל הבהמה והעוף כפי תולדת כל אחד ואחד והנה חכם גדול היה, ולולי שהיה כן לא הביא השם את בריאותיו אליו לראות מה יקראם, והוא יודע ממנו שהוא בער, גם השם הראה לו עץ הדעת, כי הנה אשתו ידעה שהוא בתוך הגן:

יח **ויאמר** טעם לא טוב, לאדם,

ועזר, כטעם ״טובים השנים מן האחד״ (קהלת ד ט),,

יט ולמ״ד אשר יקרא לו האדם, מושך עצמו ואחר עמו, וכן הוא אשר יקרא לו האדם לנפש חיה כי יש בו תוספת כיאור, כמו ״ותפתח ותראהו״ (שמות ב ו) ורבים כמוהו,

כ ומלת לכל הבהמה, גם היא מושכת עצמה ואחרת עמה, כי טעמו ולכל עוף השמים, וכן ״ויהי מתיו ממפר״ (דבר׳ לג ו), וכן ״ולא למדתי חכמה״ (משלי ל, ג),, ורבים כאלה,

וטעם ולאדם לא מצא, ולנפשו לא מצא, כי כן מנהג לה״ק, כמו ״וישלח ד׳ את ירבעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל״ (ש״א יב יא),, ורחוק הוא בעיני שישוב אל השם, ופה אמר כי העוף נוצר מהאדמה, ולמעלה מהמים כי משניהם נוצר:

כא **ויפל**. מהבנין הכבד הנוסף,, וכן ״וישב אותם אברם״ (בראשית טו יא),

תרדמה, יותר משינה, ושינה יותד מתנומה, והתי״ו נוסף,

אחת מצלעותיו, שתי צלעות היו כענין ולצלע המשכן השנית (שמות כו ו), ומלת צלע לשון נקבה, והטעם צד, תחתנה, מקומה והוא לשון יחיד הנו״ן נוסף ותחתיה לשון רבים, וכן תחתני גם תחתי:

כב ויבן. מהבנין הכבד, גם מהבנין הקל, כמו ״ויפן״ (שמות ז כג) ״ויקן״ (בראשית לג יט):

ויביאה. חשב בהקיצו בראותו אותה כי הובאה אליו כאשר הובאו הבהמות והכתוב דבר על מחשבתו וכן ״והאנשים רדפו אחריהם״ (יהושע ב ז) או נבנתה חוץ לגן ואחרי כן הובאה אליו וכאשר הסתכל ידע שנגזרה ממנו, כי צלעו האחת עם בשרה איננה והרגיש שבשר אחר הובא בו:

כג ויאמר. אז אמר זאת הפעם מצאתי עזר כנגדי כמוני כי ממני היה ודבר לילית דרש:

ולזאת. בעבור זאת, וכן ״אמרי לי אחי הוא״ (בראשית כ יג)

ודגשות שי״ן ״אשה״ תמורת היו״ד הנח הנעלם שהוא באיש, ויתכן שסבת דבור אשה דגוש ולא רפה, שלא יתערב עם ״אישה״ שהוא בעלה כי פעם יהסרו הראות הה״א, ונשים מן אנוש ואנשים,

וטעם יקרא על שֵם.

ולא נדגש קו״ף ״לְקָחָה זאת״ להקל על הלשון והוא מהבנין הכבד, ואם לא נמצא

וטעם והיו לבשר אחד כאלו הם, או שידמו כאשר היו וי״א שיולידו אחר (צ״ל אחד) והוא רחוק:

כה ערומים. שם התואר וכן ובגדי ערומים תפשיט (איוב כב ו), וי״א כי גם ״ערום ראה רעה ויסתר (משלי כב ג) כמוהו, וטעמו שהרוח ערום בלי מכסה כדמות העי״ן:

יתבששו. מבושת והוא מהשנים שיש נח נעלם ביניהם והאות האחרון כפול כמו ״יתבונן״ (איוב יא יא), ונקמץ השי״ן בעבור שהוא סוף פסוק:

פרק ג

א והנחש. י״א כי האשה היתה מבינה ויודעת לשון החיות, ויפרשו ויאמר הנחש ברמיזה ואחרים אמרו שהוא שטן ואיך לא יראו סוף הפרשה, כי אלך ילך השטן על גחון, ואיך יאכל עפר ומה טעם לקללת, הוא ישופך ראש״, ורבים השתבשו לחקור למה היה קולל הנחש, ואם היתה לו דעת שלמה, או צוה שלא ישיא האשה, ויאמר רב סעדיה גאון אחר שהתבררה לנו שאין דבור ודעת כי אם באדם לבדו, נצטרך לומר כי הנחש גם האתון לא דברו רק מלאך דבר בשבילם, והשיב עליו רב שמואל בן חפני, והנה קם ר׳ שלמה הספרדי בעלי השירים השקולים, וחכם גדול היה והשיב על רב שמואל, והישר בעיני שהם הדברים כמשמעם, והנחש היה מדבר, והיה הולך בקומה זקופה, והשֵם דעת באדם שם בו, והנה הפסוק העיד כי היה ערום מכל חית השדה רק לא כאדם, ופי׳ ערום חכם שיעשה דבריו בערמה, ואל תתמה בעבור היות ערום אחר ערומים, והם שני טעמים, כי באלה הצחות בלשון, כמו ״בלחי החמור חמור חמורתים (שופ׳, טו טז), וכן ״על שלשים עיירים, ושלשים עיירים להם״ (שם יו״ד ד), ועוד אם המלאך דבר על פיו אין חטא לנחש וזה המלאך לא יתכן להיות שלוחו של השם, ואין המלאך ממרה פי השם, והשואלים איך (וי״ג אנה) מצא הנחש את האשה איננה שאלה,

וטעם אף כי יורה כי דבר דברים אחרים, ואמר בסוף קל וחומר שאמר לכם לא תאכלו פרי כל עץ כלל ״לא הזכיר הנחש השם הנכבד והנורא כי לא ידעו, גם האשה הוסיפה על מצות השם, ולא תגעו בו, וכן הוסיפה אשת מנוח עד יום מותו (שופ׳ יג ז):

ה והייתם כאלהים. כמלאכים:

ו ותרא האשה. בלבה:

ונחמד העץ, בעבור שתשכיל ותפקחנה עיניה,

וטעם עמה שיחד אכלוהו וגלתה לו סוד הנחש, והנה לא היה אדם שוגג על כן נענש, ורבים אמרו כי עץ הדעת עץ תאנה בעבור שמצאו ״ויתפרו עלה תאנה״ (בראשית ג ז), ואלו היה כן היה הכתוב אומר ויתפרו עלה עץ הדעת, גם רבים אמרו שחטה היה, והנכון בעיני ששני עצים הם בתוך גן עדן ואינם במקום אחר על כל פני האדמה, והאחד עץ הדעת והוא יוליד תאות המשגל, וע״כ כסו האדם ואשתו ערותם, ופי׳ ויתפרו ידוע וכן שק תפרתי עלי גלדי (איוב טז טו), והמבקשים מחט מהבילים כי בעץ דק יעשו צרכם, וכאשר אכל אדם מעץ הדעת ידע את אשתו וזאת הידיעה כנוי למשגל ובעבור עץ הדעת נקרא כן, גם הנער כאשר ידע הטוב והרע אז יחל לתאות המשגל,:

ועץ החיים. שיוסיף חיים ויחיה האדם שנים רבות ואין מלת לעולם עד עולם ועד, והנה כן ״ועבדו לעולם״ (שמות כא ו) ״וישב שם עד עולם״ (ש״א א כב), ורבים אחרים, ומפרשים אמרו בפ׳ ״כי ביום אכלך ממנו מות תמות״, כי לא נברא על מתכונת שימות רק כאשר חטא נגזר עליו המות, ורבים

ישאלו מה חטאו זרעו, ואלה דברי רוח, כי רוח אחד לאדם ולבהמה שבה יהיה וירגיש בעולם הזה, וכמות זה כן מות זה מלבד החלק העליון שיש לאדם מותר מן הבהמה, וכבר הביא אחד מרופאי יון ראיות גמורות שלא יתכן שלא יהיה לחיי האדם קצב:

ח **וישמעו מתהלך בגן.**, קול השם, וזה היה סמוך לערב בעת התנופף רוח היום, ומצאנו לקול הליכה, כמו "קולה כנחש ילך" (ירמי' מו בב) "קול השופר הולך וחזק מאוד" (שמות יט יט), ויאמר ר' יונה המדקדק הספרדי כי הטעם והאדם מתהלך בגן, גם הוא אמר שפי' ביום אכלך ממנו אלף שנים כדרך הדרש, ואחרים אמרו ביום ששי נברא וביום ששי מת, ואחרים אמרו אז תהיה חייב מיתה, ואחרים אמרו כי יש מות עונש, כמו "כי בן מות האיש העושה זאת" (ש"ב יב ה), ואחרים אמרו כי מאז תחול שתמות והביאו ראיה מהתינוק, והישר בעיני מה שאמרו הקדמונים שעשה תשובה, כטעם רגע אדבר:

ט **ויקרא.** טעם אַיֶּכָּה פתחון הדברים, וכן "אי הבל אחיך" (בראשית ד ט) והנה כחש קין והשיב לו השם "קול דמי אחיך צועקים":

יא **לבלתי** עם למ"ד כטעם שלא, ובלא למ"ד כטעם רק,.

אָכָל ממנו. שם הפועל וכן, לבלתי שמור מצותיו (דבר' ח יא):

יב **אשר נתת עמדי,** אתה נתת הנותנת לי, וטעם עמדי בגן, והוא כמו עמי, אכן לא מצאנוהו כי אם בלשון יחיד המדבר.

וָאוֹכל האל"ף סימן המדבר והנח הנעלם שיש אחריו תמורת אלף השרש, ובא עם קמץ קטן בעבור שהוא סוף פסוק, ולא יתכן שיבוא וי"ו קמוץ עם הפועל כי לעולם הוא בשוא:

יג **השיאני** פתני:

יד **ארור**. לנחש שיהי' חייו קצרים, והנכון שיהי' חסר בהליכתו.

על גחונך, החזה ולא נדע אם הנו"ן שרש כאדון או נוסף כזדון, והאומר שנקרא כן בעבור הרוח שיגיח ממנו זה דרך דרש, וכן אמרו על גיחון גם פישון מגזרת כי תפושו (ירמי' נ יא) גם פרת מגזרת פרו ורבו, והנה הנהר הגדול הוא חדקל עמד בפניהם ולא יכלו לעבור ויאמרו שתי מלות הן, שהמים חדים וקלים:

טו **ואיבה.**: הוא ישופך ראש. זרעה יככה בראש וכן אשר בשערה ישופני (איוב ט יז), דלא תראה מהכתוב אחריו, ויחסר הבי"ת כמו בי"ת הנמצא בית ד' (מ"ב יב יז):

עקב. הוא הרגל ואם הראש ראשון זה אחרון, וכן "ואת עקבו מים (יהושע ה יג):

טז **הַרְבָּה אַרְבֶּה**, שם הפועל:

עצבונך. בעת הענוי, בצאת דם בתולים:

והרונך. הנו"ן נוסף, כי ההריון כבד על האשה וכן הלידה:

תשוקתך. משמעתך, והטעם שתשמעי כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו לעשות חפצו:

יז **ולאדם.** ארורה האדמה, שלא תוציא תבואה רבה:

בעצבון תאכלנה. תאכל תבואתה, והיא דרך קצרה, וכן והיו באוכלי שולחנך (מ"א ב ז):

יח **וקוץ.** גדול וקטן ממנו דרדר, והוא לבדו דר כי אחיו נעדר,

וטעם בעצבון לפתח ולשדד ולזרוע, ועוד רעה הולה שיצמח קוץ בתוך התבואה

וטעם את עשב השדה הוא הלחם. כי בגן חיותו מפרי העץ,

יט וטעם בזעת אפך שהוא צריך לטרוח לזרות ולטחון וללוש ולבשל ולא כמאכל הבהמות, ופי' בזעת ידוע מדבריהם ז"ל, והוא על משקל שינה, ושרשו "יזע" וכמוהו "לא יחגרו ביזע" (יחז' מד יח), עד שיבואו לידי זיעה, ואחר שידענו שהאדם נברא מהד' שרשים מה טעם כי ממנו לקחת, והתשובה כי העצמות תולדותם מהעפר ועל כן הם כבדות, ואין להם הרגשה והם מוסדי הגוף, הלא תראה "ותקרבו עצמות עצם אל עצמו" (יחז' לז ז) כי הם דמות בית בנוי, ואח"כ "והנה עליהם גידים ובשר עלה ויקרם עליהם עור" (שם ח) וכן והעליתם את עצמותי (בראשית נ כה):

כ **ויקרא חוה.** הוי״ו והיו״ד מתחלפים, וכן הנה יד ד׳ הויה (שמות ט ג), ואתה הוה להם למלך (נחמי׳ ו, י) ולא קראה ביו״ד כי מה הפרש יש בין, שמה ובין שם החיות:

אם כל חי. מבני אדם:

כא **כתנור עור.** יש אומר כי בתחלה הי׳ עצם ובשר ועתה קרם עליהם עור, וי״א כתנות לעורם, ואחרים אומרים כי יש בהמה בדמות אדם, והשם צוה ונפשט עורה ואין לנו לבקש בזאת רק נאמין שהשם עשה לאדם גם לאשתו כתנות עור, ומי ימלל גבורותיו, ומי יספר מעשיו ונפלאותיו, ואין חקר לגדולתו:

כב **ויאמר.** כאשר יהיה אֶחָד בפתח קטן, יהיה בטעם, וענינו מוכרת, ואם יהיה בפתח גדול, יהיה סמוך, וכן כְּאַחַד שבטי ישראל (בראשית מט טז), על כן לא יתכן מדקדוק הלשון להיות פירושו כמו אֶחָד ומה טעם יהיה לו והיה בעל הטעמים ראוי לדבק ממנו עם לדעת,
ופי׳ ממנו לשון רבים, כמו איש ממנו (בראשית כג ו), וכבר ביארתי בס׳ היסוד למה נדגש נו״ן הרבים, ואנשי מזרח הקוראים אותו בלא דגשות יטעו, וטעם הפסוק כמו והייתם כאלהים יודעי טוב ורע או פי׳ על מחשבתו, ואל תתמה על, מלת ממנו, כי כמוהו ״נעשה אדם בצלמנו״ (בראשית א כו), הבה נרדה (בראשית יא ז), וזה דבור השם עם המלאכים:

כג **וישלחהו.** כל שלוח ואחריו מ״ם כמו גרוש והוא לגנאי כמו שלח מעל פני (ירמי׳ טו א), ולא כאשר אמר חכם גדול ספרדי שהוא לשון כבוד, כמו הולך. עמם לשלחם (בראשית יח טז), וכמו וישלחהו וילך בשלום (ש״ב ג כג), שאם כן יהיה כבוד האדמה גדל מכבוד גן עדן, ואם אמר למה נכתב ״ויגרש את האדם״ אם פירושו וישלחהו ויגרשהו, כן פירושו כאשר גרשו השכין את הכרובים
ומלת כרובים י״א כנערים, תרגום ארמית כרביא. ולפי דעתי שהיא מלת לל צורות כולם. ויחזקאל שאמר בתחלה ופני שור לא, התחלפה הצורה, שהעגל לא נעשה בימיו, ואח״כ באמרו פני הכרוב (יחז׳ יו״ד, יד) בה״א הידיעה הצורה צורת שור כאלו אמר הצורה שהזכרתי בתחלה על כן כל צורת שור כרוב, ואין כל כרוב צורת שור, והראייה הגמורה שאמר באחרונה ״כי כרובים המה״ (שם שם פסוק כ), ופה אמר הכרובים והם המלאכים הידועים, ובידם חרב יש לה להט ולה שתי פיות, וזה פי׳ המתהפכת, והמפרשים שאומרים כי על השמש דבר איננו אמת:

כד **מקדם.** פי׳ ממזרח, ודע כי כל מה שמצאנו כתוב הוא אמת וכן היה ואין בו ספק, ויש לו סוד, כי מאור השכל, יצא החפץ ומהשני העולה למעלה, כי תנועת החפץ לפנים הוא גם עלה תאנה לאות ונקרא השלישי בשם הבחינה, כי בתחלה יש כח בלי מפעל, והמבין זה הסוד יבין איך יפרד הנהר, וזה סוד גן עדן, וכתנות העור גם יורה זה הסוד שיש יכולת באדם שיהיה לעולם, והמשכיל יבין כי זה כל האדם:

פרק ד

א **והאדם.** כאשר ראה שלא יהיה בגופו בעצמו לעולם הוצרך הוא להחיות המין על כן אמרה קניתי איש את ד׳, ואין שם זכר למלת אלהים כי הנה נמצא בארץ במין כאשר הוא במעלה בעצמים, ומלת טוב כלל, וכן כתוב וירא אלהים את כל אשר עשה, והנה טוב מאוד ורע חלק:

ג **ויהי מקץ ימים.** שעבד קין את האדמה הביא המנחה אל המקום שקבע לתפלתו, ולא ישרו בעיני דברי האומרים כי המנחה הביאה אל אביו, ובעבור שכתוב מבכורות צאנו, יש סמך כי לא הביא קין מן הבכורים:

ד **וישע.** על משקל ״ויחר לקין״ וטעמו כמו קבל והקרוב אליו ״שעו מני״, כדרך סוד הקרבן. ויתכן שירד האש ודשנה מנחת הבל, ולא מנחת קין, ועל דעתי כי נקראת השנה תמימה ימים, וכן כתיב ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה ל), בעבור שישובו הימים באורך או בקוצר כאשר היו בתחלה, וכן מימים ימימה ופי׳ ״שנתים ימים״ (בראשית מא א) ימים שלמים שנתים ואם נכתב שנתים יתכן שאינן שלימות מיום אל יום וכן ״עד חודש ימים״ (במדבר יא כ), שישוב החדש כאשר היה על כן אמרתי בפי׳ דניאל כי ״ימים אלף מאתים ותשעים״ (דניאל יב יא) שהם ימים ולא שנים בעבור שהם במספר:

ז **הלוא.** ופי׳ שאת על דעת מפרשים רבים שאת עונך, והנכון בעיני שאת פנים, כי כתוב בתחלה ״ויפלו פניו״ וזה דרך בושה כטעם ואיך אשא פני וטעמו אם עשית טוב תשא פניך, וכן ״כי או תשא פניך ממום״ (איוב יא טו):
חטאת רובץ. יש אומר שחטא תחת עון, גם יש מפרשים לפתח הקבר ירבץ עונך ביום הדין ויפרשו וי״ו תשוקתו על הבל וטעם למה חרה לך שקבלתי מנחת הבל והוא סר אל משמעתך ואתה כמו מושל בו, ואחרים אמרו על היצר, ואיננו כתוב ואלה אמרו כי לפתח ביתך חטאתך רובצת והיא הולכת עמך

ויש אומר לפתח הפה, כטעם שמור פתחי פיך (מיכה ז ה), והנכון בעיני שחטאת סמוך, ויצר לב האדם הוא רובץ עמו:

ואליך תשוקתו. כי היצר ישוב אל משמעתך ברצונך, גם יש בך כח למשול בו:

ח **ויאמר קין**. הקרוב אלי שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם. ושואלים נולדו ביום סגריר ישאלו איך הכהו, ואין חרב, וזאת שאלת תהו, כי יהרגהו בידו בחנק, ואלף עץ ואבן נמצאים,

ט וטעם אי כמו איה, ומלת איפה מורכבת ממלות שתים:

י **צועקים אלי**. איננו דבק עם קול. וכן "קול דודי הנה זה בא" (ש"ה ב ח), אל דודי הוא שב כאשר פירשתי בשיר השירים, והטעם כי שמע צעקת דמיו שנשפכו על האדמה והמתרגם אמר על בניו שהיה בכחו להולידם:

יא **ועתה ארור**. מן האדמה שיבא לו חסרון מפאת האדמה שיזרע ויטע, כי הוא היה עובד אדמה ולא תתן האדמה עוד קציר ופרי ויצטרך ללכת אל ארץ רחוקה ממקום אדם אביו שהוא קרוב אל הגן ולא ישקוט במקום אחד רק ינוע:

יב **ונוד**. י"א כי ונד מקונן, כמו "לנוד לו" (איוב ב יא) ועל דעתי שנד אחי נע וכמוהו, "הנה ארחיק נדוד" (תהלים נה ח):

יג **גדול עוני מנשוא**. ופי' על דעת כל המפרשים שהודה חטאו, ופי' נשוא כטעם סלוח כמו נושא עון (שמות לד ז), ולפי דעתי שהעברים יקראו העקב שכר והעונש הרע הבא בעבור העון חטאת, וכן כי לא שלם עון האמורי (בראשית טו טז) "אם יקרך עון" (ש"א, כח, י), "ויגדל עון בת עמי" (איכה ד ו), והטעם כי זה העונש גדול לא אוכל לסבלו ויורה על אמיתת זה הפי' הפסוק הבא אחריו

ופי' פצתה, פתחה, וכן הבל יפצה פיהו (איוב לה טז):

יד **וטעם ומפניך אסתר**. שיש מקום יקבל כח ותראה בו גבורת השם, ואם הכל מלא כבודו:

טו **שבעתים**. עד שבעה דורות, כי אין זאת המלה ארבעה עשר ולא שלש מאות ושלשה וארבעים והעד ואור החמה יהיה שבעתים (ישעי' ל, כו), ואחר כן ביאר הנביא דבריו, ואמר "כאור שבעת הימים"

וטעם יָקֻם שתלקח נקמתו, וכן "לא יקם (שמות כא כא), והטעם כי השם האריך אפו על קין עד שבעה דורות, ואל תתמה לחשוב איך חיה כל אלה השנים והנה שת אחיו חיה עם נח שנים רבות גם יתכן שיקרא זרע קין בשם אביהם כמו ישראל וי"א כי האות קרן ואחרים אמרו שנתן חוזק בלבו והסיר פחדו ממנו והנכון בעיני שהשם עשה לו אות עד שהאמין, והכתוב לא גלה האות:

טז **בארץ נוד**. קראו כן בעבור שהיה נע ונד:

קדמת עדן. מזרח עדן והוא צפון מהגן

יז ונקרא שם העיר חנוך כשומרן על שם שמר וכן מצרים,

יח ולמך ששי לקין ושביעי לאדם

יט וטעם עדה וצלה אל תשים לבך לשמוע אל דברי הגאון בשמות כי אלו היינו יודעים כל לשון הקדש מאין נוכל לדעת כל הקורות כטעם משה, וישששכר,

כ ופי' אבי ראשון וכמוהו אב, גם אביב, ולעולם לא יסמוך כי אם ביו"ד ואחיו אח:

כא **כנור ועוגב**. מיני כלי נגינות והיא חכמה גדולה:

כב **לוטש**. כמו מחדד וכמוהו ללטוש איש את מחרשתו (ש"א יג כ):

כג **ודע כי ויאמר למך**. מאוחר בפרשה, וכבר הזכרתי כמוהם שנים, וכמוהו "ויקח האיש נזם זהב" (בראשית כד כב) וכן "אמר אל בני ישראל אתם עם קשה ערף (שמות לג ה) וכן ואתחנן (דברים ג כג) והטעם כאשר אמרו חז"ל כי עדה וצלה נמנעו כי פחדו להוליד בנים בעבור שיהי' שביעיים לקין ויהרגו או ימותו, וע"כ אמר למך לנשיו אני הוא באמת השביעי ואם יפצעני אדם שהוא גדול או ילד יעשה לי חבורה אז הרגתיו ומלת הרגתי תמורת אהרוג וכמוהו "נתתי כסף השדה" (בראשית כג יג), "אשר לקחתי מיד האמורי" (בראשית מח כב), ורבים כמוהם,

ואם עד שבעתים יקם קין למך עד שבעים ושבעה בעבור שהוא הרג בזדון ואני לא הרגתי, והטעם, שאמר לנשיו כי כבר בטלה הגזירה על קין ובאמת כי בני למך וכל זרעו מתו במבול ולא נשאר לקין שם מחמס אחיו:

כה **וטעם** תחת הבל. במקומו:

כו **ודקדוק** הוחל מפעלי הכפל ולולי היות החי"ת מהגרון היה נדגש והוא מגזרת תחלה והטעם שהחלו להתפלל ואילו היה מחילול היה השם סמוך אל המלה:

פרק ה

א **זה ספר תולדות אדם.** הבנים ובני בנים שהוליד, רק הוא לא הולידוהו אב ואם, רק בדמות אלהים נעשה

ג ומה טעם להזכיר ויולד בדמותו כצלמו, שנתן בו השם כח תולדות להוציא דמותו עד שידמה מעשהו לעליון ולא הזכיר כן על קין והבל, גם לא הזכיר כמה שנים היה קין וכן כמה שנים היה כשהוליד בנו חנוך בעבור שנמחה שם הבל גם קין במבול והזכיר הריגת קין להראות צדקת השם, ואם האריך אפו הענישו בסוף כטעם ונקה לא ינקה (שמות לד ז):

כב **חנוך בן ירד.** נכתב עליו "ויתהלך חנוך את האלהים" כטעם "אחרי ד' אלהיכם תלכו" (דבר' יג ה), וכן כתוב על נח "את האלהים התהלך נח" (בראשית ו ט) וי"מ "התהלך נח" כמו הרגיל:

כד **ואיננו. כי לקח אותו אלהים.** מת וכן "קח נא את נפשי" (יונה ד ג) "הנני לוקח ממך את מחמד עיניך" (יחז' כד טז) ואח"כ פי' מה היה "ותמת אשתו" וזאת הלקיחה על חנוך אין שם זכר מגפה, ולא וימת, והטעם אשר כתוב בדברי אסף (תהלים עג כד) "ואחר כבוד תקחני" וכן במזמור בני קרח (שם מט טז) "אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה" והמשכיל יבין:

כט **וטעם זה ינחמנו ממעשינו.** שידע על ידי אדם כי נביא היה כי על יד זה הנולד תחיה האדמה או ראו זה בדרך חכמה, וכן היה כי על ידו נתקיים העולם גם הוא היה איש האדמה כי כן כתוב, גם יתכן שנקרא שמו נח כמו ירובעל אחר שעבד האדמה והצליחה ונח הפך העצבון "והטעם זה ינחמנו ונוח מעצבון ידינו", גם נחמה מנוחה מעצבון הלב, כי העברים ישמרו הטעמים ולא המלות, והעד ירבשת וירבעל, והשואלים מי היה אשת קין ושת, מה טעם לשאלה הזאת, כי כתוב באדם ויולד בנים ובנות וכן כולם:

פרק ו

א **ומלת החל.** מתחילה והוא מבנין הפעיל

לרב שם הפועל:

ב **בני האלהים.** בני השופטים שהיו עושים בארץ משפט אלהים, וי"א כי האלהים במקום הזה קדש, והבנים הם הקדושים אשר בארץ כטעם "בנים אתם" (דבר' יד א) וי"א כי בני האלהים בני שת, ובנות האדם בנות משפחת קין והישר בעיני להיות בני האלהים היודעים דעת עליון בחרו להם נשים שהיתה מערכת שמים כל אחת נמשלת לכל אחד והתולדות כתולדות על כן יצאו מהם גבורים, ויתכן שלקחו הנשים גם בחזקה:

ג **לא ידון רוחי.** יש אומר שהוא כמו וישב חרבו אל נדנה (דה"א כא כז) כי הגוף לרוח כנדן והעד איתכרית רוחי (דניאל ז טו), רק יהיה ידון שרש אחר כמו "אם יעלה לשמים שיאו" (איוב כ ו) שהוא מנחי העץ וכמוהו נשא ורבים אחרים, וי"א שמשקלו כמו "וישב העפר" (קהלת יב ז) והוא מגזרת דין כי הרוח דיין בגוף:

בשגם. השי"ן כמו שככה ויהיה טעמו לא יעמד רוחי, שמאתו היתה וכן קהלת אמר "והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה" (קהלת יב ז), רק רוח האדם לבדו בעבור זה החמס ועוד בעבור שהאדם בשר והוא יגיע עד עת ויחסר כאשר ינצח העשוי לעושה,

והיו ימיו י"א שזה קצב כל האדם ואם מצאנו יותר כן, מצאנו מעט, רק על הרוב ידבר, ואין זה אמת, כי הנה שם חיה שש מאות, וכל הדורות אחריו חיו שנים רבות ובימי פלג חסרו השנים ומימות דוד עד היום שבעים או שמונים שנה והאמת מה שאמר המתרגם ארמית שנתן קץ לאדם כטעם עוד ארבעים יום (יונה ג ד) ואם ישובו ימלטו, ואם לא ישובו וימותו, ואל תשים לבך אל מספר "ויהי נח בן חמש מאות שנה" (בראשית ה לב) כי אין מוקדם ומאוחר

בתורה והנח כתוב "וימת תרח בחרן" (בראשית יא לב) ואחריו ויאמר ד' אל אברם לך לך מארצך (שם יב א) ואנחנו נדע כי לא מת תרח עד שהי' יצחק בן ל"ה שנה ורבים כמוהו:

ד **ופירוש נפילים.** (שיפיל) שיפול לב הרואה אותם, שיתמה מגובה קומתם

וטעם אחרי כן אחר המבול, והנה בני ענק בתחלה היו ממשפחת בני האלהים:

ו **וינחם ד'.** ידוע כי לא אדם הוא להנחם רק דברה תורה כלשון בני אדם כי המשחית מה שעשה יראה שניהם,

וטעם ויתעצב אל לבו, הפך "ישמח ד' במעשיו" (תהלים קד לא) כי טוב בעיניו שיקבלו נבראיו חסדיו וי"א כי וינחם כמו "מתנחם לך להרגך" (בראשית כז, מב) ויפרשוהו וזע"ד ואמרו כי לבו הוא הנביא ואלו היה כן לא היה אחר ויתעצב מלת אל ואנה מצאנו שנקרא הנביא לב:

ז **ויאמר.** אל לבו או אמירה למלאכים, וי"א לנח והנכון בעיני שהוא דבוק עם לבו הכתוב למעלה:

ח **חן.** מגזרת רחמים וממנו תחנה ומשקלו קץ ושניהם מפעלי הכפל וטעם מציאות חן כמו לא חסה עליך עין (יחז' טז ה),

ט **אלה תולדות.** כמו הקורות כטעם מה ילד יום (משלי כז א) וכמוהו אלה תולדות יעקב (בראשית לז ב):

איש צדיק במעשיו

תמים. בלבו ותמים תאר השם מפעלי הכפל והוא תמים,

וטעם בדורותיו בדורו בעת המבול, ובדורות שהיו אחריו כי הוא חיה עד שהיה אברהם בן נ"ח שנה והסימן הוא ואברהם אבינו בן נ"ח כאשר מת נח:

יא **ותשחת הארץ,** הטעם אנשי הארץ, וכן "ארץ כי תחטא לי" (יחז' יד יג) "וכל הארץ באו" (בראשית מא נז)

וי"א כי טעם לפני האלהים בפרהסיא ואחרים אמרו כי הטעם שנשחתו בסתר ובדברים מכוסים שלא ידעם כי אם השם, והקרוב אלי שהתורה דברה כלשון בני אדם על דרד שיבינו השומעים כעבד שיעשה עבירה לפני רבו ולא ייראנו והאומרים כי אלהים במקום הזה איננו קדש לא אמרו מאומה:

חמס. בגזל ועשק וקחת גם הנשים בחזקה

יב ומה שאמרו קדמונינו ז"ל כי טעם השחית כל בשר את דרכו שכל חי לא שמר דרך תולדתו ועות הנתיב הנטוע הידוע נכון הוא ומה נכבד דרש שדרשו שהשחיתו במים ודנם השם במים וכאשר מימיהם ממעל ומתחת כן היו המים שהשחיתם בם:

יג **ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר.** הוא הגוף

וטעם בא, הגיע קץ אידם:

את הארץ. מן הארץ, וכן כצאתי את העיר (שמות, ט כט) או עם כמו "את יעקב איש וביתו" (שם א א) והנכון בעיני שמלת משחיתם מושכת עצמה ואחרת עמה וכן "אלהים צבאות" (תהלים פ, ח) "כסאך אלהים" (שם מה ז) והוא כן, והנני משחיתם ומשחית את הארץ:

יד **גופר.** שם עץ קל הוא על פני מים ואין ריע לו במקרא:

קנים. להיות כל חיה ועוף ובהמה איש ואשתו שהם זכר ונקבה לבדו

ושם תיבה ולא ספינה, כי איננה על צורת אניה ואין לה משוטים:

וכפרת אותה. י"א שהיא מגזרת כפרת, והטעם מכסה משיחה וי"א שהכופר כדמות זפת וי"א שיש טיט בארץ מהעפר והוא מדביק ועומד כזפת וי"א שהוא הנקרא בלשון ישמעאל בתמורת הכ"ף בקו"ף והנכון שמלת "וכפרת" מגזרת בכופר:

מבית. כמו לפנים:

טו **וזה אשר תעשה.** טעמו וזה השיעור אשר תעשה והנה קומתה עשירית ארכה שתהיה צפה על פני המים ולא יהפכנה הרוח:

טז **צהר.** מקום שיכנס ממנו האור והוא מגזרת צהרים והוא נעשה למעלה כמשפט ואחר שהיה למעלה אמה אחת באורך היה ברחב ששית אמה, והנה התיבה כדמות משלש וראשו חד וכן מקצעותיו על כן לא תתהפך והפתח בצד האחד והיה עולה אליו בסלם וידענו כי התיבה גדולה מאד גם יתכן להיות קומת נח גדולה מקומתינו, כי האמה היא כמדתו ויתכן היותה כאשר היא נחלקת על שלש גובה, התחתיים עשר אמות וי"א כי רבים היו והכתוב אחז דרך קצרה:

תחתים. תואר השם, וכן שְׁנִים וכן שלשים, והשואלים למה לא אמר ושלישיים עינים להם ולא יראו, הלא יראו, סלה, קשת, גנב, תאר השם, ונגיד ופקיד

וחסיד וחכם ונבון תאר השם וכל מלה כפי משקלה ומערכתה ומשקל שלישים כמשק, נגידים חסידים, כי האחד הוא שליש כמו חסיד או יתכן שיו״ד שנים משמשת עצמה ומלת שלישים עמה, אולי תנוח דעת השואלים:

יז **ואני.** מלת מבול, יש אומרים שהדגש תחת נו״ן מובלע כמו מבוע והוא מגזרת ״אבלה נבלה הארץ״ (ישעי׳ כד ד) וי״א שהוא מגזרת בלולה בשמן והיה ראוי להיות על משקל ״מסלול״ (ישעי׳ לה ח) וכמוהו ״המשור״ (שם יו״ד טו) והחולם והשורק מתחלפים
וטעם המבול מים דרך קצרה וכן הוא המבול מבול מים, וכן ״למן היום הוסדה״ (שמות ט יח) שטעמו ולמן היום יום הוסדה:

יח **והקימותי את בריתי** לאות שהשם נשבע לו שלא ימות הוא ובניו במבול ואם לא נמצא בתחלה מפורש כאשר מצאנו במשנה התורה ״נשלחה אנשים לפנינו״ (דברים א כב), ומלת והקמותי שאקיים את שבועתי והקרוב אלי שזאת הברית רמז לקשת וטעם ברית הסכמה ודבר שבחרו שנים, והוא מגזרת ברו לכם איש (ש״א י״ז ח) והמלה בסמוך ובמוכרת שוה וכן שְׂבָת יעקב (תהלים פ״ה, ב) ובנותיו בשבית (במדבר כא כט), וי״א שברית גבול כרות

יט ואחר שאמר שנים ביאר שיהי׳ זכר ונקבה ואחר שאמר כלל מכל החי מכל בשר, פרט אח״כ מהעוף למינהו, מן הבהמה למינה, ומכל רמש שהוא על האדמה, זה כלל לחיות השדה, וכן קטן וגדול שהוא נולד מזכר ונקבה, ויצאו כל הנולדים בלי התחברות שנים, כן חיות המים שגם הדג יקרא בשר והעד שאמר משה ״ואתה אמרת בשר אתן להם, הצאן ובקר וגו׳, אם את כל דגי הים״ (במדבר יא, כא וכב),
ומלת תביא אל התיבה, מצוה על נח שלא יעזבם רק יביאם עמו להחיות זרע כל מין

כ ומלת יבאו אליך, שהם יבאו מעצמם, ולא ייגע לבקש אותם באיים ולצוד כל מיני העוף, וצוה שיתקן מיני מאכל לכל, ותועי רוח ישאלו מה אכל כל עוף דורס, וכל חיה כמו האריה שלא יחיה כי אם מבשר, וזאת איננה שאלה, כי מי שלא ימצא בשר יאכל העשב ופרי העץ כאשר ירעב, וכן דרש שיש בבהמות גדול והוא רועה אלף הרים טוב הוא להשמעת אזנים וכן עוף שיכסה אור השמש בכנפיו יש לו סוד ואיננו כמשמעו והשם צוה אל נח לעשות התיבה ימים רבים קודם בא המבול וכאשר קרבו הימים צוהו השם הנכבד שילך נח הוא וביתו אל התיבה ובעבור צריכת הקרבן צוה השם הנכבד שיקח מן הבהמה הטהורה ומן העוף הטהור, שבעה זכרים ושבעה נקבות:

פרק ז

ד **כי לימים עוד שבעה.** כי ביום השביעי ימטיר עד סוף ארבעים יום, הנה זה היה בעשור לחדש השני ובסוף המ״ם יום מהתחלה ישוב האמצעי אל הנכח והוא סוד,
ומלת היקום, לא מצאנוה כי אם בפרשה הזאת ושרשו מהפעלים שהפ״א שלהם איננו שלם על משקל כרוב וי״א שהוא מהפעלים נחי העין והוא הפוך ״כמו ריבה ד׳ את ריבי״ (תהלים לה א) ומלת יקום כלל לכל חי שהוא על האדמה:

ה **ויעש נח,** כאשר צוה ובא עם ביתו קרוב אל התיבה:

ז **מפני מי המבול.** מפני פחד מי המבול והנה באותם השבעה ימים באו מעצמם מן הבהמה הטהורה רבות וכן מהעוף הטהור ומהאחרים וכל רמש, זכר ונקבה באו:

יא **נבקעו כל מעינות תהום רבה.** מעינות סמוך ״באין מעינות״ (משלי ח, כד) מוכרת:
תהום. לשון זכר ונקבה וכן תהום רוממתהו (יחז׳ לא ד), ולא הזכיר הנחלים כי מהמעינות יצאו, וכאשר נבקעו עלו המים, ונפתחו חלונות האוצרות בשמים, וירדו המים ונתבלבלה הארץ, ואין מבדיל בין יום ובין לילה והעד שאמר ״יום ולילה לא ישבותו״ (בראשית ח כב) וכאשר נפסקו מימי השמים אז ידע נח כי עברו ארבעים יום וארבעים לילה כי השם גילה לו זה הסוד:
וארבות. כמו ״הנה ד׳ עושה ארבות״ (מ״ב, ז, ב) והאוצר והחלון כלשון בני אדם ומשפטם ויש אומר שהאל״ף שרש כמו כבודות וי״א שהאל״ף נוסף כמו אלף ״אגורת״ (ש״א ב לו) והם מפעלי הכפל, וביום י״ז שהחל המבול נכנס נח וביתו בתיבה והכניס בתוכה החיה והבהמה והרמש והעוף ומלת **צפור.** שם כלל לאשר יש לו כנף והפלא שבאו כולם מעצמם שנים שנים:

טז **והבאים זכר ונקבה,** טעמו הבאים בתיבה
וטעם ויסגור ד׳ בעדו, הוא לשבח שהסגירה בעת הזאת טובה יותר מהפתיחה, ובעת אחרת לגנאי, ״יסגור על איש״ (איוב יב יד) ״ויסך אלוה בעדו״ (שם ג, כב) והעד ראש הפסוק, והנה סגר הפתח, והשם עזרו שלא נפתח בתיבה מקום, כי מיד הי׳ כולם מתים, וכבר נכתב ויהי הגשם על הארץ ארבעים

יום וארבעים לילה, אם כן מה טעם ויהי המבול על הארץ ארבעים יום, וכן פירושו כאשר היה המבול ארבעים יום על הארץ רבו המים ונשאו התיבה וגבהה מעל הארץ וזה אות כי עד ארבעים יום לא זזה ממקומה:

יט **מאד מאד.** פעמים שאין לרוב ממנו וכן אחר שאמר ויכסו כל ההרים הגבוהים, למה אמר ויכסו ההרים, וכן פירושו, כל הר גבוה כסה במים, וחמש עשרה אמה כסו ההרים הנזכרים, ואנחנו נאמין בדברי אלהינו, ונעזוב הבלי בני האדם שיאמרו על הר גבוה שהוא במלכות יון

כא ופי׳ ויגוע וכבר גוע ורבים בתורה כמוהו כמו ואתחנן (דבר׳ ג כג) וכן ״וימטר עליהם מן״ (תהלים עח כד) על פי׳ האמת ומלת ויגוע מיתה ובפסוק ״ויגוע וימת״ (בראשית כה ה) אבאר לך זה, והנה ברור לך שמלת רמש כלל לעוף ולבהמה ולחיה ולשרץ שהוא דק ולאדם ויתכן להיות כל אשר נשמת רוח חיים באפיו שב אל האדם כי לא מצאנו נשמה הוץ מנשמת האדם ורבים אמרו שנקראת כן בעבור שהיא מן השמים, ואם הם שני שרשים ימצא כמוהו:

כג **וימחו מן הארץ**., נמחה שמם מן הארץ, כי אין להם זרע: וישאר. ונשאר רק נח לבדו ואשר אתו והנה זאת תשובה גמורה על חסירי דעת מאחינו שאומרים שלא היה המבול בכל הארץ:

כד **ויגברו המים חמשים ומאת יום** בעבור שנבקעו המעינות גם היה גשם יורד יום אחד, ופוסק יום אחד, כי פי׳ ״אנכי ממטיר״ (בראשית ז ד) תמיד בלי הפסקה והעד שאמר ויכלא הגשם (בראשית ח ב):

פרק ח

א **ויזכור אלהים את נח** גם בניו והנשים בכלל נח שהוא העיקר:

ואת כל החיה. כלל לחית השדה ולעוף השמים ולכל שורץ על האדץ וטעם ויזכור, השבועה שנשבע לנח:

ויעבר אלהים רוח. העבירו תמיד:

וישכו המים. וינוחו ולא גברו וכן וחמת המלך שככה (אסתר ז י) ודגשות הכ״ף לחסרון העי״ן ושניהם מהבנין הקל:

ב **ויסכרו.** כמו ויסגרו ואין הכ״ף מתחלפת בגימל רק הם שתי כלות והטעם אחד, כי לא יתחלפו, חוץ מאותיות יהו״א וסמ״ך בשי״ן:

ויכלא הגשם. נכלא בתוך האוצר:

ג **וישבו המים.** למטה מהארץ כמשפטם בסוף חמשים ומאת יום, גם זה החשבון, בדרך נבואה ידעו והאומרים כי הנה מצאנו מאה וחמשים יום, חמשה חדשים וזה לנו לאות שהם חדשי חמה, והנה לא דברו נכונה על דבריהם כי שנים ימים יחסרו גם האומר כי בחשבון העבור היה עושה וישים בחדש השני מרחשון ותהיה השנה שלימה, ולמה כל זה, ואפילו היה כתוב כי נח היה חשבונו על החמה או תחלת השנה מתשרי לא נתנו המועדים ע״י נח גם יתכן על מנוח התיבה לדבר דברים ארוכים לכן לא יועלו ולא יצילו כי תהו המה:

ה **בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים.** והנה נח קבע אחד לחודש ולא ראה הלבנה כי עוד לא פתח חלון התיבה ובעשור לחדש שבט שלח את העורב ותמיד היה הולך ושב עד שיצא נח כי כן אמר עד יבושת המים וביום שיבשה הארץ יצא נח וכל אשר אתו, ואחר שבעת ימים ששלח את העורב שלח את היונה, וזה היה ביום שבעה עשר לשבט, שהוא החדש העשירי מיום המבול,, והנה הוא על המבט המרובע והעד שאמר ויחל עוד שבעת ימים אחרים

י ומלת ויחל עוד, על דעתי מתחלה כי אילו היתה מגזרת תוחלת היה וייחל כמו וייקע או ייחל כמו וישב יעקב (בראשית לז א) ויתכן להיותה מלה זרה בדקדוק:

ויוסף שלח את היונה מן התיבה, בארבעה ועשרים בשבט:

יא **טרף בפיה,** י״א שהיא מלה מוכפלת בטעם כמו אדמת עפר (דניאל יב ב) ויפרשו טָרָף כמו עלה זית וכן ״כל טרפי צמחה (יחז׳ יז ט) והראיה שיש תחת הרי״ש קמץ גדול כמו זָהָב וְעָשָׁן והנכון בעיני שיהיה הבי״ת נוסף כבי״ת ״ברוחו שמים שפרה״ (איוב כו יג) והוא באחד (שם כג יג), ובא בקמץ ״כמו כי הוא טָרָף״ (הושע ו א) אריה שָׂאָג (עמוס ג ח) וחבריהם או יהיה טָרָף קמוץ בעבור שהוא תואר השם כמו חָכָם, והטעם כמו טרוף כי יש תואר דומה לפועל ויש תואר דומה לפעול:

יב **וַיֵּחָל,** מבנין נפעל ובא כלעיל כמו וַיִּלָּחֶם (במדבר כא א) וַיִּצָּמֶד (שם כה ג) ויש מזה הבנין שהוא מלרע כמו וַיִּפָּקֵד מקום דוד (ש״א כ כז) ובא יו״ד וייחל בשרשו השלם כיו״ד ״או ירה יְיָרֶה״ (שמות יט יג)

ובאחד באדר שלח את היונה, ולא יספה כמשפטה לשוב אליו,

עוד, לעולם וכן עוד טומאתו בו (במדבר יט יג), עוד כל ימי הארץ (בראשית ח כב):

יג **חרבו המים.** לכן לא תוכל הרגל לדרוך על הארץ, שהיא רכה, כי פניה חרבו לבדם ואחר כך יבשה הארץ והאומרים על שנת הלבנה נשען בעבור עשרה ימים שהם נוספים בעבור שנת החמה, צריכים להיות שנתם שלימה ועוד מי מלל להם ששנה עמד נח בתיבה רק עמד שנת החמה, ועוד יו״ד ימים:

יז הַיְצֵא, כמו השלם וכן הַיְשֵׁר לפני דרכך״ (תהלים ה ט):

ושרצו. יולידו:

יט **למשפחותיהם.** כמו למינם, ויש אומרים שהולידו בתיבה, וכל משפחה יצאה ולא התערבה באחרת וזה איננו רחוק:

כ **הבהמה הטהורה,** עשר ולא נדע מספר העוף הטהור כי הוא יותר מהטמא והנה המזבח בנהו באחד הרי ארבע:

כא **וירח.** על משקל ״וינח בכל גבול מצרים״ (שמות י יד) ונפתח הרי״ש בעבור החי״ת שהיא מהגרון כמשפט לשון הקדש, וחלילה חלילה להיות השם מריח, ולא אוכל כי כן כתוב ״אשר חלב זבחימו יאכלו״ (דברי לב לח), רק הטעם שקבל העולה, וישרה לפניו, כאדם שמריח ריח טוב והוא ערב:

הניחוח. מלשון מנוחה, והחי״ת כפול כהכפל פ״א ונאפופיה והטעם שהניח הריח מהזעף או שיניח כח עליון:

אל לבו. כמו עם לבו ואחר כן גילה סודו לנח כי נביא היה

וטעם לא אוסיף עוד לקלל כאשר קללה ע״י אדם כי כן כתוב ארורה האדמה:

יצר. היא התולדה אשר נוצרה לו:

ולא אוסיף עוד. על המבול

ומלת ״עוד״ לעולם או פעם שנית וכן ויבך על צואריו עוד (בראשית מו כט):

כב **עוד כל ימי הארץ.** לאות כי יש לה קץ קצוב ומה נכבד דרש ״סביב שמונה עשר אלף״ רק לא ידענו אחד מיני אלף:

זרע וקציר. חלק השנה לשנים ואח״כ לארבעה: **קור.** כנגד החום: **וקיץ.** כנגד החורף והם כנגד ד׳ תקופות בשנה, וכולם יום ולילה יחלקו כי מה שחסר מזה נוסף בזה ואחר כן ישוב העודף ויחסר, ויוסיף על החסר עד היותם בשוה:

פרק ט

ב **וחתכם.** מפעלי הכפל מגזרת ״תראו חתת״ (איוב ו כא) כמו חתתכם:

בכל אשר תרמש האדמה. הטעם על האדמה או תהיה האדמה פועלת:

בידכם נתנו. כי בידכם

וי״א כי בי״ת בְּכֹל וּבְכָל מקום ווי״ן, והקרוב שהוא דבק עם מוראכם:

ג **כל רמש.** שם כלל לחית השדה ולבהמות הישוב ולכל עוף ולכל דג, והנה הכל מותר לאכילה,

כְּיֶרֶק על שני משקלים וכן ״תנור עָשָׁן״ (בראשית טו יז) כְּעָשָׁן הכבשן (שמות יט יח):

ד **אך בשר בנפשו דמו.** כן טעמו אך בשר עם נפשו שהוא דמו לא תאכלו, כטעם לא תאכל הנפש עם הבשר (דברי יב כג) כי נפש כל בשר דמו כנפשו הוא וזאת הנפש המתנועעת והמרגשת היא הגוף:

ה **ואך את דמכם.** פירושו התרתי לכם לשפוך דם כל חי זולתי דמכם של נפשותיכם שאתם אדם לא התרתי רק אדרשנו כטעם דורש דמים וזה כלל, ואחר כן ביאר ומיד האדם, אם יהרגו רבים את יחיד, או יחיד את יחיד אני אדרוש הדם, גם אדרשנו מיד כל חיה שאצוה לאחרת שיהרגנה והנה החיות מותרות לכם ולא אתם להן והמפרש דמכם לנפשותיכם זה ההורג נפשו הוא דחוק בעיני, והוסיף לבאר או היא מצוה לבני נח, והוא הישר להרוג ההורג

ו וטעם באדם בעדים או לעיני הכל או בעבור האדם שנשפך דמו וכמוהו רבים:

ח **ויאמר אלהים אל נח ואל בניו.** על ידי אביהם וי״א שארבעתם נביאים:

ט **ואת זרעכם.** עם, ואתכם השלישי שהיו אתכם או נכפל לתוספות ביאור והברית שאקים היא שלא יכרת כל בשר:

יא **ומלת בשר גוף.** כי הוא מרגיש, כי העצם לא ירגיש והנה הברית שלא יכרת גוף במימי מבול ויתכן שימלטם אם יבוא מבול הכניס בברית שלא יהיה עוד מבול ועל זאת הברית נאמר ״אשר נשבעתי מעבור מי נח״ (ישעי׳ נד, ט):

יב **אות.** זכר ונקבה:

יג **את קשתי.** הנה נתתי עתה קשת בענן ואין פירושו כאשר אמר הגאון כי בתחלה היתה:

יד **בענני ענן.** קל הנון הראשון והיה ראוי להדגש בעבור שהוא מהבנין הכבד כמו בדברי אתך,
ונראתה הקשת אלו היינו מאמינים בדברי חכמי יון שמלהט השמש תולד הקשת יש לומר כי השם חזק אור השמש אחר המבול והיא דרך נכונה למבין,

טו מלת יהיה, עם המים איננה ראיה כי המים לשון יחיד וכן ויהי אנשים (במדבר ט ו)

טז וטעם והיתה הקשת בענן שהיא לעולם שם בסתר, והשם רואה אותה:

יז **ויאמר אלהים אל נח.** זאת הברית שאמרתי לך וזו השבועה שהקימותי:

יח **וחם הוא אבי כנען.**, ללמד ששניהם רעים וכמעשה אבות יעשו בנים והזכיר כנען ולא כוש בעבור שיקלל כנען ונכתבה זאת הפרשה להודיע כי הכנענים מקוללים, וכן בנותיהם מימות נח וכן אמר אברהם ״לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני״ (בראשית כד ג) וכן רבקה ״מבנות הת כאלה״ (בראשית כז מו) ושמא ישאל שואל מה חטאו בני חת, למה לא פקח עיניו, כי החת והאמורי והאחרים כלם בני כנען הם, על כן יאמר הכתוב ״אל ארץ כנען״ (יהושע כב לב):

כ **ויחל.** מתחלה מפעלי הכפל מהבנין הכבד הנוסף כמו ויסך בדלתים ים (איוב לח ח):
איש האדמה. יודע עבודת האדמה והיא חכמה גדולה והדרש שביום שנטעו שתה מיינו, יש לו סוד ואיננו כמשמעו וכן, ותהר האשה ותלד בן (שמות ב ב) לא היה ביום אחד:

כא **ויתגל.** מלשון גלוי, מבנין התפעל וכן ואל יתעל (ירמי׳ נא ג)
וה״א אהלה מקום וי״ו וכן ״את קול העם ברעה״ (שמות לב יז), כי פרעה אהרן (שם שם כה):

כג **על שכם שניהם.** כל אחד שם קצת השמלה על שכמו ומלת שכם לא תתחבר:
אחרנית. הפוך הלוך האדם, כי כל תנועתו לפנים:

כד **וייקץ נח.**, הכתוב לא גילה מה נעשה. והעושה היה כנען וכן היה כי חם ראה ולא כסהו כאשר עשו אחיו רק גלה הדבר ושמע כנען ולא נדע מה עשה,
וטעם בנו הקטן לעד כי כן, הוא אומר ״ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען״ (בראשית יו״ד ו) גם וי״ו בנו שב אל הם הנזכר על כן קלל כנען והאומר שקלל נח את בן בנו בעבור שבירך אלהים את בניו זה דרך דרש:

כה **עבד עבדים.** טעמו עבד כאחד העבדים ואילו היה עבד העבדים היה עבד לעבדים והעד קדש קדשים (ויקרא ו יח) בקדש הקדשים (שמות כו לג),
וטעם לאחיו לכוש ומצרים ופוט שהם בני אביו וי״א כי הכושים הם עבדים בעבור שקלל נח את חם, והנה שכחו, כי המלך הראשון אחר המבול היה מכוש, וכן כתוב ״ותהי ראשית ממלכתו בבל״ (בראשית יו״ד י):

כו **ברוך ד׳ אלהי שם.** חייבין אנו להוסיף תודות לשם שהוא אלהי שם והוא ישים כנען עבד לו ולשם והטעם שיכריחנו לעבוד את שם, כי מלת למו כמו להם והוי״ו נוסף כוי״ו תביאמו (שמות טו יז), לכן בחסרון ה״א ובלא וי״ו לא ימצא והזכיר עם שם, השם הנכבד והנורא בעבור כבוד שם, ואין יפת כמוהו, ואמר הגאון כי תחסר מלת אבי, והיה ראוי להיותו ארור אבי כנען, אמר כי כמוהו ״לעיני חנמאל דודי״ (ירמי׳ לב ב) שהוא בן דודו ויתכן שהיה גדול מירמיה בשנים, והיה קורא אותו בשם אביו בעבור כבוד האב וכן אשת אחי האב קראה הכתוב ״דודתך״ (ויקרא יח יד) וזה אבי כנען איננו כן

כז ופי׳ יפת מן יפה, ולא פי׳ יפה רק הוא כמו ״ירחיב״ (דבר׳ יב כ) ובלשון ארמית כמוהו והוא מהבנין הכבד הנוסף כמו ״ומלכים יַרד״ (ישעי׳ מא ב) ובפסוק הזה ברך יפת, גם שם, כי פירוש ״וישכון באהלי שם״ שישכון אלהים באהלי שם כי בפסוק הראשון ברך השם:

ויהי כנען עבד למו. לשם וליפת גם לאחיו, והנה הוא עבד עולם, כי מאלה נפצה כל הארץ, וזה הדבר היה אחר שנים רבות אחר המבול:

פרק י

ד **כתים.** שם והוא בן יון על כן אמרתי בפי׳ ס׳ דניאל כי מלכות יון ורומי אחת היא:

ח **נמרוד.** אל תבקש טעם לכל השמות, אם לא נכתב

והוא החל להראות גבורות בני אדם על החיות, כי היה גבור ציד,

ט וטעם לפני ד׳ שהיה בונה מזבחות ומעלה אותם החיות עולה לשם וזו דרך הפשט, והדרש דרך אחרת:

על כן יאמר. משל היה גם בימי משה:

יא **וטעם מן הארץ ההיא יצא אשור.** הוא בן יפת, וזה היה אחר הפלגה, והמלך אשר מלך על בבל בתחלה היה נמרוד, ובעל סדר עולם פירש, כי בימיו נפלגה הארץ שהוא היה מלך על השבעים:

יב **היא העיר הגדולה.** הקרוב אלי שהוא דבק עם ״ויבן את ננוה״ ולהיותו דבק עם רסן או עם כלח איננו רחוק:

יג **ומצרים ילד את לודים.** על דעתי שאלה שמות מדינות בכל מדינה משפחה על כן הם כולם לשון רבים גם פתרוסים לעד והראיה הגמורה אשר יצאו משם ושם רמז למקום

יד גם כפתורים ילדם מצרים ובעבור שהבן מאון האב ומכחו בצלמו בדמותו יאמר לו ילד:

יט **באכה גררה.** אל גרר:

כ **אלה בני חם ללשונותם.** וכן אמר על בני יפת ועל בני שם:

כא **וטעם אבי כל בני עבר.** להודיע אבי העברים כי אין למעלה ממנו והשם אלהיו, וכן כתב ״כה אמר ד׳ אלהי העברים״ (שמות יו״ד, ג) וכנען אבי הם שאין למטה ממנו, ואין ראוי להתערב קדש בחול,

וטעם אחי יפת הגדול, שהיה יפת טוב והכתוב הקדים להזכיר שם שהוא קטן קודם יפת שהוא הגדול בעבור כבודו, והעד שאמר הכתוב כי נח היה בן חמש מאות שנה כשהחל להוליד, ואין בזה מקום לטעון כי אין פחות מת״ק שנה ובשנת ת״ר שנה בא המבול ובצאת נח מהמבול היה שם בן מאת שנה ושנה אחת (י״ג בן מאה ואחד שנה) והכתוב אמר (בראשית יא י) שנתים אחר המבול ויש מפרשים כי אחי יפת הגדול ממנו הוא שם, על כן הזכירו הכתוב בתחלה, ואמר כי כאשר נולד שם לא נכנסו משנת ת״ק לנח כי אם ימים מועטים כי יום אחד בשנה חשוב שנה, ונח נולד באייר ושם בסיון וכשבא המבול הי׳ לנח תקצ״ט שנים וימים והנה אין לשם צ״ט שנה שלימות לשנת המבול ויהיה שם כשנולר ארפכשד בן מאה ושנה וחדשים ופי׳ שנתים שנכנסה השנה השנית מחשבון ראשית המבול גם יש אומרים כי אחר חמשה חדשים מיום המבול שחסרו המים הרתה אשת שם והנה היה שם בן מאה שנה וכחשבון הזה ימצא בספר מלכים בעשרה מקומות:

פרק יא

א **שפה אחת.** בפתח קטן תחת האל״ף כשהוא מוכרת, ואם הוא נסמך יבא בפתח גדול ובספר הדקדוק בארתי למה חסר דל״ת אחת והפלגה היתה נראת משקול הדעת כי אחר מאת שנה אחר המבול היתה ונקרא פלג כי בעת הולדו נפלגה הארץ כתרגום ארמית חצי וכמוהו פלגי מים (תהלים א ג), הם חלקי המים שהנהר יחולק וכן ״אי כבוד״ (ש״א ד כא) גם ״עמנואל״ (ישעי׳ ז יד) שהוא בן הנביא גם דברי סדר עולם נכונים ועליו נסמוך ואם כן הוא היה אברהם מבוני המגדל ואל תתמה, כי נח ושם הי׳ שם, כי לא מת שם, עד שהיה יעקב אבינו בן חמשים שנה ויותר וטעם שפה אחת לשון אחת, והקרוב אלי שהיה לשון הקדש ושם אדם וחוה, וקין גם שת ופלג לעדים,

וטעם דברים אחדים בעבור שימצא היום בכל לשון דברים שלא יבינום כל אנשי הלשון ובימים ההם דברי חכם וכסיל היו אחדים והם רבים מגזרת אחד

ב וזה שאמר הכתוב בנסעם מקדם לאות כי הרי ארט במזרח,

וטעם וימצאו בקעה שבקשו מקום טוב לבנות מדינה עד שמצאו זאת הבקעה ופי׳ בקעה ערבה ישרה הפך הרכסים (ישעי׳ מ, ד) וכן ״כבהמה בבקעה תרד״ (ישעי׳ סג יד), ויתכן שהוא בין הרים וכאלו נבקעו בתוך:

ג **נלבנה.** מגזרת לבנים ואף על פי שהחבור עם מ״ם לשון נקבות הן, כמו נשים ופלגשים, והנה שרפו הלבנים עד שעמדו וזהו הבנין התקיף שלא ימס במים ולא באש:

ותהי להם הלבנה לאבן. תחת אבן:

והחמר. תחת טיט ופי׳ כמשמעו בלשון ישמעאל ואלה בוני המגדל לא היו טפשים שיחשבו לעלות אל השמים גם לא פחדו מהמבול, כי נח ובניו שנשבע להם השם שם היו וכלם סרים אל משמעתם כי בניהם היו והנה הכתוב גלה חפצם וסוף דעתם לבנות עיר גדולה למושבם ולבנות מגדל גבוה להיות להם לאות ולשם ולתהלה, לדעת מקום העיר להההולכים חוצה כרועי המקנה גם יעמוד שמם אחריהם כל ימי המגדל, וזה שאמר הכתוב ״ונעשה לנו שם״

ד ומלת הבה כמו תנה ושרשו יהב והעד ״השלך על ד׳ יהבך״ (תהלים נה כג) ובעבור שידברו בה הרבה תמצא כן לשון רבים, ״הבה נתחכמה״ (שמות א, י) גם לנקבה ״הבה נא אבוא אליך״ (בראשית, לח, טז),

ואל תתמה על מלת ״וראשו בשמים״, כי הנה כן דבר משה ״ערים גדולות ובצורות בשמים״ (דבר׳ א כח) ואלה הבונים ראו בעצתם שלא יפרדו והשם לא יעץ כן, והם לא ידעו:

ה **ומלת וירד ד׳.** בעבור שכל מעשה התחתונים תלוים הם בכח הגבוהים, ומהשמים יתכנו כל העלילות על כן נקרא השם ״רוכב שמים״ (דבר׳ לג כו) ״היושבי בשמים״ (תהלים, קכג, א), וכדרך לשון בני אדם אמר הכתוב וירד:

ו **ויאמר ד׳ הן עם אחד.** זה הדבר אמר למלאכים וזה טעם וירד וטעמו יָרַד, בעבור שאמר כן,

עם אחד שיש להם דת אחת כי בהשתנות הדתות תתחדש הקנאה והשנאה גם כן בהשתנות הלשון על כן צוה מלך מדי ופרס ״ומדבר כלשון עמו״ (אסתר, א, כב)

ונפתח ה״א ״הַחֵלָם״ בפתח גדול בעבור החי״ת שהוא אחריו וכן החלותי (דבר׳ ב לא)

ומלת יבצר כמו ימנע וכמוהו ״ערים בצורות״ (דברים ג ה) וזה הטעם אם אעזבם ויחשבו שיוכלו לעשות כל חפצם

ומלת ״יזמו״ כמו זממו והם שני שרשים:

ז **הבה נרדה.** דבור השם עם המלאכים,

ומלת ונבלה שם שפתם, כל המדקדקים אומרים שהוא מבנין נפעל וכמוהו ונבקה רוח מצרים (ישעי׳ יט ג),, וכן ״אבלה נבלה״ (שם כד ד) וזה רחוק, כי מה טעם נרדה ותתבלב. לשונם, ולשונם לא נבלה בעבור הירידה, רק ונבלה כמו ונעשה והראיה שאמר בסוף ״כי שם בלל ד׳״ (בראשית יא ט) וזה דקדוקו הוא מבנין הפעיל והיה ראוי להיותו שלם ונבלילה ובבילוע הכפל, וְנָבֶלָה על משקל וְנָסֶבָּה את ארון ד׳ (דה״א י״ג ג) (ובחסרון הכפל ונבלה שם) ויפה תרגמו הזקנים ואבלה תחת ונבלה, ואילו היה כדברי המדקדקים למה חסרו הנון וי״א שנהפך לבם לשנוא זה את זה וכל אחד חידש לשון ויש אומרים כי המלמד אדם דעת שכחם דעת לשונם והנכון בעיני שנפוצו משם, ואחר שנפצו מלך נמרוד על בבל, וקמו מלכים אחרים, ובימים רבים במות הדור הראשון נשכח הלשון הראשון, והשם הפיצם, והוא טוב להם, וכן אמר ״ומלאו את הארץ״ (בראשית א יח):

ח וטעם ויחדלו לבנות העיר. להשלימה כי כבר בנו קצת העיר וקצת המגדל כי כן כתוב אשר בנו בני האדם, או יהיה פי׳ אשר בנו בני האדם במחשבתם, וכן ״וילחם בישראל״ (יהושע כד, ט) על בלק והראשון נכון בעיני:

ט **בבל.** שתי מלות ואל״ף חסר וכן בגד (בראשית ל, יא) ובמה:

י **ופי׳ שנתים.** בפ׳ אחי יפת הגדול ויתכן שנקרא פלג בשם הזה ביום שנאסף כי שם חי ת״ק שנה אחר המבול, וארפכשד תל״ח שנה, ושלח בנו תל״ג ועבר בנו תס״ד, והנה כל ימי פלג רל״ט שנה, והנה הם חצי ימי אבותיו, גם רעו בנו חי אחריו כמספר שני פלג וגם שרוג קרוב מהם, וזה הכלל אין אחר

פלג מי שהיה רל״ט שנה כמו פלג כי אם בנו לבדו, וי״א כי שבעים הי׳ נוני המגדל, ועל כן נפוצו לשבעים לשונות, וכשאתה סופר בני שם גם בני יפת, גם בני חם תמצאם שבעים וזה איננו נכון, כי פי׳ כפתורים ופתרוסים איננו שני אנשים ועוד שלא הביא במספר נח ובניו, ועל דעת סדר עולם יהיו לאלפים ולרבבות בוני המגדל:

כו **ואברם** נולד במקום נקרא אור כשדים וכמוהו על כן באורים כבדו ד׳ (ישעי׳ כד טו) והקרוב שהי׳ לו שם אחר כי כשדים מבני נחור אחי אברם רק משה כתב השם הנודע בימיו והעד כי שם נולד אברם ששם מת הרן אחיו וכתוב בארץ מולדתו ויתכן שאור עשו הכשדים במקום הנזכר, ונקרא כן כמו ״אשר אור לו בציון״ (ישעי׳ א, ט)

כח וטעם על פני לפני אביו שמת ואביו רואה, וכמוהו ״על פני אהרן אביהם״ (במדבר ג ד):

כט **והזכיר** שם אשת נחור להודיע יחוס רבקה ורחל ולאה, וקדמונינו ז״ל אמרו שיסכה היא שרה ואם קבלה נקבל והאומרים כי אברהם היה עקר ולא שרה אמרו היפך הכתוב והעד ישמעאל בנו, ובני קטורה, והאומרים כי שרה היתה אחות אברהם איננו ישר בעיני זה הטעם, ואלו היה כן היה הכתוב אומר, ויקח תרה את אברם בנו ושרי בתו אשת אברם בנו, גם כן אלו היתה אחות לוט היה הכתוב אומר ואת שרי בת בנו כאשר כתב על לוט ויתכן שנחור בנו הלך בתחלה אל הרן או בא אחר אביו, והנכון בעיני שפרשת לך לך (בראשית יב א) שאמר השם לאברם קודם זה הפסוק שהוא ״ויקח תרח״ וכמוהו בתורה באחד לחודש השני בשנה השנית (במדבר א א) ואחר כן בחדש הראשון בשנה השנית (שמות מ יז), והעד שאמר דכתוב ללכת ארצה כנען (בראשית יא לא) וכאשר בא תרח אל חרן ישר המקום בעיניו וישב שם ומת ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

פרק יב

א **לך לך**, השם צוה לאברהם ועודנו באור כשדים שיעזוב ארצו ומקום מולדתו גם בית אביו, והטעם שידע השם שתרח אחר שיצא ללכת אל ארץ כנען ישב בחרן ותרח לא מת עד אחר ששים שנה שיצא אברהם מבית אביו מחרן רק הכתוב לא פירש שניו בצאתו מאור כשדים ואחר שאמר אשר אראך גלה לו הסוד כי כן כתוב ויצאו ללכת ארצה כנען (בראשית יב ה) או יהי טעם אראך, הוא שאמר לו, ״כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה״ (בראשית יג טו):

ג **מברכיך**. רבים:

ומקללך. יחיד:

ה **רכושם**. מקנה, וכן ״כי היה רכושם רב״ (בראשית יג ו):

ואת הנפש. עבדים ילידי בית, או עשו כמו קנו, וכן ״עשה לי את החיל הזה״ (דבר׳ ח יז) וי״א הנפשות שהורום האמת לעבוד את השם וטעם ויצאו ללכת, אל המקום אשר אמר השם

ו גם זה המקום שכם, משה קראו כן כי שכם לא היה בימי אברהם:

אלון. כמו אלה והם עצים, וי״א שדה, כמו איל פארן (בראשית יד ו):

מורה. י״א שהוא ממרא בעל ברית אברהם ויתכן שהוא אחר ויהי אלון מורה שם מקום:

והכנעני אז בארץ. יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר ואם איננו כן יש לו סוד והמשכיל ידום:

ז **וַיֵּרָא ד׳**. בדרך נבואה והמלה מבניין נפעל והנוח הנעלם בין היו״ד והרי״ש תחת הדגש, הראוי להיות ברי״ש להתבלע נו״ן נפעל:

הנראה אליו. שם התואר מהבנין הנזכר וכמוהו ״ואשר היה נעשה״ (נחמיה ה יח):

ח **ויעתק**. מהבנין הכבד הנוסף והוא פועל יוצא: כי ״ויעתק צור ממקומו״ (איוב יח ד) עומד והפעול אהלה וגם הוא פעול וַיֵּט וטעם ויעתק ויסע, והנוח נעלם אחר יו״ד ויט תחת נו״ן שהוא פ״א הפעל וכן וַיֵּז נצחם (ישעי׳ סג ג) ושניהם פעלים יוצאים

וטעם מים ממערב, כי למערב א״י הוא הים הגדול הספרדי ואיננו ים אוקיינוס, כי רחוקה היא הארץ הנזכרת ממנו, והנה נסע ממזרח בית אל מערבה עד שב העי מזרח למחנהו

וטעם ויקרא בשם ד׳ תפלה או קריאת בני אדם לעבוד השם:

ט **הנגבה**. פאת דרום ונקרא כן בלשון ארמית ״נגיבו מיא״ כי צד דרום הם, ומרוב החום ייבש וכן טעם ״כי ארץ הנגב נתתני״ (יהושע טו יט):

י **ויהי רעב בארץ.** בארץ כנען:

יא **כאשר הקריב.** מחנהו או הוא מהפעלים העומדים, כי ימצאו פעלים שיצאו ויעמדו
ומלת נא כמו עתה וכן "הנה נא זקנתי" (בראשית כז ב) "אוי נא לנו" (איכה ה טז) והיא הפוכה בלשון ישמעאל
וטעם הנה נא ידעתי שהיה כיופי שרה בארצה רק במצרים וארץ הנגב לא היה כמוה כי הצורות משתנות בעבור האויר,
וטעם ואותך יהי', שיתנו לך כל צרכיך, כי ימי רעבון היו:

יג **ובאה** מלת "אחותי את". כלעיל בעבור היות הטעם במלה שאחריה באות הראשון וכן קָרָא לָיְלָה (בראשית א ה) וזה משפט הלשון ודגשות תי"ו אָת
להתבלע הנו"ן כי אתה מגזרת אני:
בגללך. ובעבורך לא יבואו כי אם בבי"ת והשר המסיר הבי"ת הוא סר טעם,
וטעם ייטב לי, דורון ומנחה, וכן כתוב "ולאברם היטיב בעבורה" (בראשית יב טז):

טו **ויהללו.** קל הלמ"ד הראשון להקל על הלשון והוא ראוי להדגש וכמוה ואתפללה (דניאל ט ד)
וַתַּקַח האשה, מהבנין הכבד הנוסף, ואם לא נמצא, והשלם וַתִּשָּׂלְכִי (יחז' טז ה):

יז **וינגע ד' את פרעה על דבר שרי.** כמו בעבור, והטעם על זה הדבר:

יח **ומלת** "הגדת" מבעלי הנוני"ן:

יט **וטעם ואקח אותה לי לאשה.** שלקחה להיותה אשתו ולשכב עמה, והשם הביא עליו נגעים שלא יגע בה והנגעים שלחם השם לשמור אשת אוהבו
והיו הנגעים גדולים ולא יכול לגעת בה וכמוהו "וחשקת בה ולקחת לך לאשה" (דברים כא, י) ואמר אחר כן "והבאת אל תוך ביתך וגלחה" (שם פ' יב),
"ואחר כן תבא אליה ובעלתה" (שם פ' יג),
וקמצות וי"ו ולך בעבור שהטעם הנקרא ענין מוכרת וכן "לחם וָיַיִן" (בראשית יד יח):

כ **וישלחו אותו.** דרך ליווי בכבוד, וכן ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז)
והנכון בעיני להיות פירוש ויצו עליו, בעבור היות על אחרים המצוה שהזהיר וצוה להכריז שלא יגע איש בו ובאשתו:

פרק יג

א **ודקדוק** וַיַּעַל פירשתיו בס' היסוד:

ב **ואברם כבד מאד.** שיש לו כבודה רבה, ומי שיש לו כן תנועתו כבדה, הלא תראה כי כבוד מגזרת "כובד אבן" (משלי כז ב), וקלון מגזרת "קל ברגליו"
(ש"ב ב יח), והוא היה בעל מקנה רב גם כסף וזהב הרבה היה לו:

ג **למסעיו.** שנסע מסעים רבים כאשר שב מפאת דרום אל בית אל שהוא בצפון ובא אל מקום המזבח להודות לשם שבא בשלום:

ה ואֹהָלִים, לפי דעתי שלשון יחיד על משקל קֹדֶשׁ והוא הנמצא והרבים "כי בָּאֳהָלִים (ירמי' לה ז) כמו בַּקָּדָשִׁים לא יאכל" (ויקרא כב ד) ואֹהָלים בחולם
בין האל"ף והוי"ו, לשון יחיד, כמו גורל, ואם לא נמצא:

ו **יחדו.** לשון שנים, ורבים, "ויענו כל העם יחדו" (שמות יט ח), והיא מלה זרה, ואין פירושו כמו יחד, רק כמו יחיד:

ז **וטעם הכנעני והפריזי.** כרעו ויתכן היות הפריזי מבני כנען והוא אחד מהנזכרים ויש לו שני שמות, כאשר מצאנו שני שמות לבן שמואל וגם לאבי
אביו:

ט **ואימינה.** מגזרת ימין
ונראה אל"ף שמאל ולא ידענו אם הוא שרש כי נעדר ממלת הימיני השמילי

י **ככר הירדן.** מקום צמחים והכ"ף כפול או נעדר "מכר נרחב" (ישעי' ל כג) וכן בת עין, מן "בבת עינו" (זכריה ב יב):
משקה. זכר אחר נקבה וכן "תאכלהו אש לא נפח" (איוב כ כו):

לפני שחת ד׳. קודם שישחת, והוא שם הפועל מהבנין הכבד הדגוש:

יא **ויסע לוט מקדם.** כי סדום מערב בית אל:

יב **ויאהל.** נטה אהליו:

יג **רעים.** לבני אדם ויחזקאל פי׳ זה ״ויד עני ואביון לא החזיקה״ (יחז׳ טז מט):

טו **לך אתננה.** בדבור, וכן ונתן אותם על ראש השעיר (ויקרא טז כא)

יח ופה פי׳ כי אלוני ממרא בחברון הוא:

פרק יד

א **מלך גוים.** שם מדינה כמו עילם, כי שושן הבירה ארמון היה בתוכה, או מלך גוים ולא הזכירם, והטעם כי הם אחרים מהשנערים וחביריהם:

ג **כל אלה חברו.** מהבנין הקל:

השדים. כמו ״ושדת אותם בשיד״ (דבר׳ כז ב וד׳) ״ותשם בסד רגלי״ (איוב יג כז) כמו פת פתים:

עמק. מושך עצמו ואחר עמו כמו ״אל באפך תוכיחני״ (תהלים ו ב) וכן הוא עמק ים המלח:

ד **וטעם ושלש עשרה.** בשלש עשרה כמו ״כי ששת ימים עשה ד׳״ (שמות כ יא), ובעל סדר סדר עולם חברם ודעתו רחבה מדעתנו:

ה **רפאים.** שכל הרואה אותם ימות לבו ויחשב מהרפאים שהם מתים:

האימים. שיש מהם אימה:

ו **בהרים.** מהבנין הדגוש כמו בְּדַבְּרָם (שמות ז ז), ופי׳ בעלותם אל הר שעיר:

ט **את כדרלעמר.** כמו עם:

י **בארות.** באר בכל המקרא נובעת והיא משונה בעבור הסמיכה:

ויפלו שמה. ברצונם להמלט וכן ״ויפול על פניו״ (במדבר טז ד):

הרה נסו. אל ההר נסו והיא מלה זרה:

יב **והוא יושב.** והוא היה ביום ההוא יושב בסדום,

יג ופי׳ הפליט שברח ונמלט מבני סדום וכן ״בא אלי הפליט מירושלים״ (יחז׳ לג כא) ויש דרך דרש:

יד **וירק.** שנתן להם כלי מלחמה כטעם ״והרק חנית״ (תהלים לה ג) וי״א להוציא החרב מתערה כטעם אל הארץ יריקו (קהלת יא ג) מריקים שקיהם (בראשית מב לה) גם יש לחנית כן:

חניכיו. שחנכם פעמים רבות במלחמה ואם לא נזכר וחשבון אותיות אליעזר דרך דרש כי אין הכתוב מדבר בגימטריא כי יכול הרוצה להוציא כל שם לטוב ולרע רק השם כמשמעו:

יח **ומלכי צדק.** נקרא כן בעבור שהוא מלך על מקום צדק וי״א כי הוא שם

ושלם הוא ירושלים והעד ״ויהי בשלם סכו״ (תהלים עו ג):

והוא כהן. כדברי המתרגם ארמית וכן כל כהן והעד ״וכהנו לי״ (שמות כח מא) ופי׳ ״על דברתי מלכי צדק״ בספר תהלות (תהלים קי, ד) כי כהוגן דבר ויפה עשה שברך אברם בתחלה בעבור שהתנדב להושיע אשר נשבו ואחר כן אמר וברוך השם שעזרו ונתן צריו בידיו:

כ **מגן.** כמו נתן, וכן ״עטרת תפארת תמגנך״ (משלי, ד, ט), והמ״ם שרש, ואברם הוציא המעשר לכבוד השם, ולא מצא אדם לתתם לו כמלכי צדק:

כב **הרימותי ידי.** שבועה, כמו ״כי אשא אל שמים ידי״ (דבר׳ לב מ),

וטעם אל עליון, כי הנה נשבעתי בשם שברכני זה הכהן:

כג **אם מחוט.** שממנו תופרין כל בגד,

שרוך, העור הקושר הנעל:

כד **בלעדי רק אשר אכלו.**, והוא שאכלו עבדיו:

פרק טו

א **במחזה.** במראות הנבואה

וטעם אנכי מגן לך, אנכי הייתי מגן לך והצלתיך מיד המלכים גם אתן לך שכר שנדבה רוחך להושיע בן אחיך במתי מעט ונשענת עלי:

ב **ויו״ד עירי** כיו״ד אכזרי וסר ממלת ״ערירים יהיו״ (ויקרא כ כא) והטעם כאשר אמר המתרגם:

משק ביתי, על משקל מכס, והוא מפעלי הכפל, מגזרת ״שוקק בו״ (ישעי׳ לג ד), כטעם דָּבֵק בסגול ובן מושך עצמו ואחר עמו, וכן הוא, ובן משק ביתי, הוא בן דמשק אליעזר:

ד **ממעיך** כנוי לאבר בעבור היותו קרוב:

ו **צדקה.** כמו וצדקה תהיה לנו (דבר׳ ו כה) וצדק ומשפט אחים רק בדברי קדמונינו ז״ל דרך צדקה אחרת

ז **אשר הוצאתיך מאור כשדים.** לעד כי בפרשת לך לך נאמרה שם כאשר פירשתיו ולא נאמר בחרן

ואברם האמין בשם, כי בנו יירשנו. ועל ירושת הארץ בקש אות כאשר עשה גדעון ועוד כי טעם שבועת השם שיהיה הדבר בלא תנאי כי כלל כל נבואות הם על תנאי והנה לא חטא אברם בעבור שבקש לכרות אתו ברית:

ט **עז משולשת.** י״א ג׳ עזים והישר בעיני בת שלש שנים:

ואיל. הוא הכבש הגדול:

וגוזל. בן יונה כי מאלה לבדם הנזכרים בבהמה ובעוף העולות וכל קרבן:

י **ויבתר.** חתכם והפרידם, וכמוהו על הרי בתר (ש״ה ב יז), בין בתריו (ירמי׳ לד יח):

ויתן איש בתרו. דע כי מלת איש כמו בעל, וכן ״איש מלחמה״ (שמות טו ג) ״והאיש גבריאל״ (דניאל ט כא), ופי׳ בעל כמו עצם הדבר, וכן איש בליעל (ש״ב, כ, א), סמוך גם כן בחיות וביריעות ״אשה אל אחותה״ (שמות כו ג) נתן בתר כל איש לקראת רעהו כי הבהמה והאדם שנים המה:

הצפור לא בתר. התור והגוזל כי צפור שם כלל:

יא **העיט.** עוף, וכן ״העיט צבוע נחלתי״ (ירמי׳ יב ט):

על הפגרים. על הגופות:

וישב. בדגשון השי״ן תחת הנו״ן המובלע כמו יגרש וישלח מהפגרים וכן ישב רוחו (תהלים קמ״ז יח) או השיב הפגרים להבריח העיט:

יב **ויהי השמש לבוא.** זה לנו לאות כי ויקח לו את כל אלה ביום אחד שהקיץ ממחזה הנבואה:

יג **כי גר יהיה זרעך.** נקרא בלשון הקדש האיש שיש לו משפחה כסעיף שהוא דבק בשרש על כן נקרא אזרח כי טעמו כאזרח רענן (תהלים לז לה), וטעם גר כמו הגרגיר שנכרת מן הסעיף ויש חסרי לב שזה הטעם רחוק בעיניהם, ואלו היו יודעים טעם כל אות וצורתו אז יכירו האמת:

ארבע מאות שנה., עד סוף זה הקץ מהיום:

יד **אשר יעבדו.** שיהי׳ להם עבדים:

טו **תבא אל אבותיך.** כנוי על המיתה כדרך כל הארץ,

וטעם בשלום, שתהיה בכבוד ולא כמו זרעך:

טז **ודור רביעי.** רובי המפרשים השתבשו בפי׳ דור והנה אמרו הקדמונים עשרה דורות (אבות ה ב) ונמצא לאלף דור (דבר׳ ז ט) ובאיוב ארבעה דורות (איוב מב טז) והנכון בעיני כי פי׳ דור כמו יושב, מדור באהלי רשע (תהלים פד יא) ומדתו הקץ שידור אדם בהלדו, ויש ארוך ויש קצר, ודור רביעי אחר

היות זרעו גר והטעם על מצרים, וכן כתוב "כי גר היית בארצו" (דבר' כג ח) וכן היה, קהת גר ועמרם ומשה גם אהרן, ובניהם שבו אל ארץ כנען:

עון האמורי. מפורש בפסוק "גדול עוני מנשוא" (בראשית ד יג) והזכיר האמורי בעבור תקפו והנה משה הרג המלכים הגדולים, והם מלכי האמורי וחמשת מלכי האמורי נתחברו על יהושע, ויש ראיות אחרות, וכן אמר הנביא "אשר כגבה ארזים גבהו" (עמוס ב ט) והמפרש האמורי מגזרת אומר לא אמר כלום:

יז **ויהי השמש באה.** בתחלה עודנה לא באה, וכן כתוב לבוא:

ועלטה. חשך וריעו ביחזקאל והטעם כי הלילה מעונן או פירושו אחר בוא האור הנראה בעבים:

והנה תנור עשן. כדמות תנור העולה עשן ממנו ובתוכו לפיד אש:

בין הגזרים. בין הבתרים, וזאת היא השבועה וכן "העגל אשר כרתו לשנים" (ירמי' לד יח) ע"כ כתוב אחרי זאת ביום ההוא כרת ד' את אברם ברית (בראשית טו יח:

יח **מנהר מצרים.** הוא שיחור ולא היאור:

יט **וקיני וקנזי וקדמוני.** מכני כנען ויש להם שני שמות:

כ **והרפאים.** זה שכתוב ארץ רפאים תחשב (דבר' ג יג) ואל תתמה בעבור שכתוב הכנעני והיבוסי אחריו דע כי השבעה גוים כנעניים הם כולם ועשתי עשר בנים היו לכנען ואחר שהזכיר הששה יאמר הכנעני על הנשארים וכן בפרשה הזאת הם עשרה בפרט ובמקום אחר בכלל, וכן יהודה וישראל רבים (מ"א ד כ), אף על פי שיהודה מישראל הוא:

פרק טז

ב **אולי אבנה.** מגזרת בן, ועוד יתכן שהבן הוא כדמות בניין, והאב כמו היסוד. ובן חסר ה"א וכן כל חי תאר, או פעל עבר:

וישמע אברם. אמר לה כן:

ג **מקץ עשר שנים.** העתיקו קדמונינו ז"ל שלא ישהא אדם עם אשתו יותר מעשר שנים אם לא תלד וזה הפסוק הוא כדמות אסמכתא וטוב הוא:

ד **ותקל.** הנה הנעלם אשר בין האות המשרת ואות השרש תחת הדגש הנתון להתבלע אות הכפל והוא מבנין נפעל:

ז **וַיִּמְצָאָהּ.** מלה זרה כי המשפט כמו וַיִּשְׁנָאֶהָ (דברים כב, טז):

ח **אי מזה.** כמו איה וכן אי הבל (בראשית ד ט) וטעם מזה מקום כאלו אמר אי מזה מקום באת:

בורחת. נפתח הרי"ש בעבור אות הגרון שהוא אחריו וכן "בורַחַת כל העיר" (ירמי' ד' כט), "והיא כפורַחַת" (בראשית מ י) "ברַחַת ובמזרה" (ישעי' ל כד) וכן "יודַעַת איש" (במדבר לא יז) בעבור אותיות הגרון שדם אחה"ע וכן משפט הלשון אין זר אתנו:

יא **הנך.** לנקבה, כי הן מלת ענין כמו עם, ומשקלו עמך:

ישמעאל. בהעלם האל"ף להקל על הלשון:

יב **פרא אדם.** חפשי בין האדם, כטעם "מי שלח פרא חפשי" (איוב לט ה) והטעם שלא ימשול בו זר ממשפחתו, ויש אומר פרא ואדם כמו שמש ירח עמד זבולה (חבקוק ג יא) בעבור שהוא פרא ידו בכל, ובעבור שהוא אדם ויד כל בו, והנכון בעיני שיהיה בין האדם כפרא שינצח הכל בכחו ואחר כן ויד כל בו וכן מפורש בדניאל, כי הוא החיה הרביעית:

ועל פני כל אחיו. שהם בני קטורה וכן כתוב על פני כל אחיו נפל (בראשית כה יח) וכן בני מדינים מבני קטורה ונקראו ישמעאלים בתורה ובספר שופטים:

יג **אל ראי.** על משקל רָאָה עָנִי (איכה ג א) כטעם אל מראה:

הגם הלום. כמו עתה והנכון שהוא כמו פה, וכן "הבא עוד הלום איש" (ש"א י כב) והטעם הגם פה ראיתי מלאך השם אחר שראה השם בעניי, כי הוא ראי תמיד:

יד **באר לחי** לאשר יהיה חי לשנה האחרת, כטעם ״כה לחי״ (ש״א כה ו), כי בבל שנה הי׳ חוגגים הישמעאלים אל הבאר הזאת, גם היום יקרא באר זמום:

פרק יז

א **אל שדי.** שם התואר וטעמו תקיף וכן ״כקול שדי״ (יחז׳ א כד) ״והיה שרי בצריך״ (איוב כב כה), כי טעמו כטעם ״ושית על עפר בצר״ (שם כב כד), ושַׁדַּי על משקל לבי דוי (איכה א כב, ורבים פירשוהו מגזרת שודד שהוא מנצח ומתגבר, וטעם להזכיר השם הזה בפרשה הזאת לירא אברם וימול, והנכון כי השם הנכבד והנורא נקרא כנגדו וזה שם התואר כנגד המעשה, כי העולם עומד על אלה שני השמות, והמבין סוד השם יאמין:

והיה תמים שלא תשאל למה המילה:

ה **אברהם.** תוספות הרי״ש אביר המון גוים, ולא בא השם לחסר משמו אות, כי אם להוסיף

ושרה שם תואר כללי לא כשרי וברוך השם אשר לו נתכנו עלילות שהקדים וצוה אברהם להמול קודם שתהר שרה להיות זרעו קדוש:

י **ומלת המול לכם.** כמו להמול והוא שם הפועל מהפעלים השניים הנראים כמו וימל את בשר ערלתם (בראשית יז כג), ומשקלו להכון:

יא ונמלתם כמו ושמרתם, והנו״ן שרש וכן לא ידון רוחי (בראשית ו, ג) עם ״נְדֻנָּה״ (דניאל ז טו):

יב **ימול לכם.** מבנין נפעל וכן המול ימול ומה טעם לאמר המול ימול יליד ביתך פעם שנית, וכן הפירוש, ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר, כל מי שהוא לכם מזרעכם גם כן יליד בית או מקנת כסף ואתה אברהם המול ימול יליר ביתך ומקנת כספך היום, ואם הם גדולים:

יד **וערל זכר אשר לא ימול**., פי׳ ימול יפעול, כמו ״ידור נדר״ (במדבר ל ג) והוא מן ״ונמלתם את בשר ערלתכם״ (בראשית יז יא) וטעמו אם היה בר מצוה ולא ימול את בשר ערלתו יש עליו כרת כי מצות הנער הקטן על האב, ואם אביו לא מלהו ימול את עצמו בהיותו ברשותו, וכרת בידי שמים והטועים יחשבו, כי אם מת הנער ולא נמול אין לו חלק לעולם הבא, ואין פי׳ הנפש כרצונם כי נפש כמו איש וטעמו גוף שיש לו נפש וכן ״נפש כי תחטא״ (ויקרא ד ב), וי״א כי כרת המת קודם נ״ב שנה וי״א כי כרת שיכרת שמו במות זרעו על כן אמר הכתוב ״מעמיה״ כי מי שיש לו בנים כאילו הוא חי ושמו לא נכרת:

טז **וגם נתתי.** כמו ״נתתי כסף השדה״ (בראשית כג יג) והנה שניהם על לשון עבר במקום עתיד:

יז **הלבן מאה שנה יולד.** תמה בעבור היות זרע הזקן קר על כן לא יוליד והתימא הגדול איך תלד אשה שנפסק דמה. והבן מהדם יבנה ויכונן וכאשר תסתכל ותרא כי דבר שרה נפלא מדבר אברהם כי הנה מצאנו אבות שכל אחד הוליד בן, והוא גדול יותר מתשעים שנה וחיי הדורות בימי אברהם ארוכים מחיי דור ודור וכאשר נסתלק המלאך מיד מל בנו וכל ילידי ביתו ומקנת כספו:

כו **בעצם היום הזה.** ולא אחר לעשות הדבר והנה הי׳ שמונה עשר ושלש מאות ילידי ביתו חוץ ממקנת כספו ואח״כ נמול אברהם גם ביום בעצמו וישמעאל בנו וילידי ביתו ומקנת כספו כולם נמולו אתו ברצונם, והטעם שלא הכריחם, רק מהרו כולם לעשות ולמלאות רצון השם:

כז **נמולו אתו.** מבנין נפעל מן נמל וכן ״ונשלוח ספרים״ (אסתר ג יג):

פרק יח

א **וירא.** הנה קצת אמרו, כי השם ג׳ אנשים, הוא אחד, והוא נ׳ ולא יתפרדו והנה שכחו ״ויבאו שני המלאכים סדומה״ (בראשית יט א), ומפרשים אמרו שהשם נראה אליו במראות נבואה ואחר כן נשא עיניו וראה ג׳ מלאכים האחד בא לבשר שרה והשנים הלכו לסדום, האחד להשחית והשני להציל את לוט

ופי׳ ויאכלו כי נאכל הלחם, כטעם ״אשר תאכל האש״ (ויקרא ו ג),

ה ופי׳ כי על כן עברתם, כדברי קדמונינו ז״ל הואיל ועברתם כמו כי על כן באו (בראשית יט ח):

כן תעשה. דרך מוסר שפת לחם די:

ו **לושי.** כמו ותלש:

י **כעת חיה.** כעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה כמו ״כה לחי״ (ש״א כה ו):

והוא אחריו. זה המלאך המדבר עם אברהם חיה אחרי האהל, ואברהם יושב בפתח האהל ולא ראה שרה וי״א פתח האהל שלה היה אחרי אהל אברהם:

יא **באים בימים.** הגיעו לימים רבים:

יב **היתה לי.** כמו תהיה לי:

עדנה. כמו עדן וענג, וכן ויתעדנו (נחמי׳ ט כה), והטעם אחר שבלותי וזקנתי איך תתחדש לי עדן ועונג הנוער ועוד כי אדוני זקן, וטעם בקרבה בנפשה והשם גלה סודה למלאך:

יג **ואני זקנתי.** פירושו אחרי בלותי והמלאך אמר אמת:

ומ״ם **אמנם** נוסף כמ״ם ״שלשם״ (בראשית לא ה), ומפרשים אחרים אמרו כי אלו ג׳ אנשים נביאים היו, ואם טען טוען, והלא אברהם נביא היה, ואיך בא נביא אל נביא, רק אם היה גדול ממנו בנבואה כמשה ואהרן ותשובתם שלא באו לאברהם רק לשרה וכן אמרו איה שרה אשתך (בראשית יח ט) והשנים הלכו אל סדום, ואל תתמה על מלת ״כי משחיתים אנחנו״ (בראשית יט יג) כי כן כתוב ״ומשה ואהרן עשו את כל המופתים״ (שמות יא י) והשם עשאם וסמכם אליהם, בעבור שנעשו על ידם והנה פי׳ ויאכלו כמשמעו, ופי׳ ״ויאמר אדני אם נא מצאתי חן״ (בראשית יח ג) איננו קדש, רק הוא כמו רבותי, על כן פתוח הנו״ן, ולא נקמץ כמשפטו, ובספרים שהוא קמוץ יהיה פירושו נביא השם. וטעם **בעיניך**. (בראשית יח ג) שדבר בתחלה עם הגדול שבהם ואחר כן עם כולם ומצאנו שנקרא הנביא מלאך ״בחגי״, וי״א כי אברהם בקש רשות מהשכינה, וי״א שהוא מוקדם ומאוחר, וכן הוא וישא, וכבר נשא עיניו ועשה כך וכך, ואח״כ נראה אליו השם ואמר המכסה אני מאברהם גם זעקת סדום ואלו ההולכים הגיעו אל סדום, ואברהם עודנו עומד לפני ד׳, ועל כל פנים ״וד׳ אמר״ (בראשית יח יז) עם אברהם ידבר או עם המלאכים שיאמרו לו, רק ״ויאמר ד׳ זעקת סדום״ (בראשית יח כ) עם אברהם דבר ואברהם נגש ואמר ״האף תספה״ (בראשית יח כג) ונכנס פסוק ״ויפנו משם האנשים״ (בראשית יח כב) להודיע כי בעת שבאו אל סדום, אז אמר השם לאברהם זעקת סדום וכן ״אמור לנער ויעבור לפנינו ויעבור ואתה עמוד כיום״ (ש״א ט כט) ואין לנו צורך לתיקון סופרים, והעד שאמר באחרונה ״אל המקום אשר עמד שם את פני ד׳״ (בראשית יט כז), והנכון בעיני תמצאנו רמוז בפרשת ואלה שמות:

יד **ומלת היפלא.** היעלם וכן עשה פלא (שמות טו יא) וי״א איננו דבר פלא בעיני השם לעשות כן ואלו היה כן, לא היה מ״ם דבק עם השם:

יח **ונברכו בו.** מבנין נפעל, וטעמו שיהיו מבורכים בשבילו ומלת והתברכו (בראשית כב יח) איננה כן, רק הם מתברכים בו:

כ **ופי׳ זעקת סדום.** שדברו דברים כנגד השם או זעקת החמס:

וחטאתם כי כבדה. ולא תכילנה הארץ:

כא **וי״א הכצעקתה הבאה אלי.** אם כן עשו אעשה בהם כלה:

ואם לא אדעה. ארחם אותם וכן יפרשו וידע אלהים (שמות ב כה) ועל דעתי פירושו אראה אם עשו כלם כרעה הזאת, כי האמת שהכל ידע כל חלק על דרך כל, ולא על דרך חלק, והעד כי זה הפירוש הוא האמת. ואם הוא סוד גדול שאמר אברהם האף תספה, ונפתח ה״א האף ואם הוא לתימא בעבור האל״ף שהוא מהגרון, שמשפט לשון הקדש להרחיב אשר לפניו:

כג **תספה.** פועל יוצא וטעמו תכלה וכן אספה עלימו רעות (דבר׳ לב כג), ואם הם שני בנינים:

כד **ולא תשא למקום.** כטעם תסלח כמו ״נושא עון״ (שמות לד ז)

למקום הוא סדום כי בעבורו נגש אברהם להציל את לוט:

כה **חלילה.** דבר שלא יתכן וי״א שהמלה כטעם חלול שאין בו כלום:

והיה כצדיק כרשע. כאשר יתחברו שני כפי״ן היא דרך קצרה והטעם והיה הצדיק כרשע, והרשע כצדיק וכן ״כי כמוך כפרעה״ (בראשית מד יח) ״כעמי כעמך״ (מ״א כב ד) ״כחשכה כאורה״ (תהלים קלט יב) ואיך יתכן שלא יעשה משפט מי שהוא שופט כל הארץ.

כו **וטעם בתוך העיר.** שהם יראים את השם בפרהסיא, וכן ״שוטטו בחוצות ירושלים״ (ירמיה ה א):

כז **ואין מלת הואלתי.** כמו החילותי רק פי׳ רציתי ״וכן הואיל משה״ (דבר׳ א ה), וכ״ף מלת אנכי. נוסף, או הם שתי מלות והטעם אחד וטעם אנכי עפר ואפר, כי עפר הייתי ואפר אשוב והעיקר על יסוד הגוף והם העצמות:

כח **אולי יחסרון חמשה.** והטעם אולי תחסר עשירית מהמספר,

וטעם התשחית בחמשה בעבור החמשה שיחסרו את הכל ואח״כ אמר, אולי יחסרון התשיעית מהמספר אשר אמרתי, אם ימצאון שם לא אשחיתם,

כט וטעם לא אעשה בעבור הארבעים, לא אעשה השחתה ושלא יאריך חבר שני החסרונים אחר כן, אם יחסר הרביעית גם השלישית גם החצי, וי״א למה לא הפחית מעשרה, בעבור היות שנים בכל עיר, כי חמש ערים היו וזה איננו נכון, בעבור שאמר בסדום לבדה ואע״פ שחכמינו ז״ל העתיקו שאין תפלה בצבור פחות מעשרה, גם זה הפסוק יחזיק ידי אמונתינו:

לג **ואברהם שב למקומו.** אל חברון, וזאת המראה היתה במקום שהלך אברהם לשלוח המלאכים ומשם ישקיף על פני סדום ואעפ״י שהוא כתוב ״וישכם אברהם בבקר וישקף על פני סדום״ (בראשית יט כז כח) אחר צאת השמש היה כי לא נהפכה סדום בלילה כי כן העיד הכתוב:

פרק יט

א **ופי׳ בערב.** בפסח מצרים:

אפים. עד שם אפיו בארץ והם הנחירים שהם גבוהים על הפנים:

ב **הנה נא אדוני.** רבותי, לשון חול וכאשר תמצא מלת סור ואחריה מ״ם היא כמשמעה ואם אחריה אל״ף הפתוח בפתח קטן טעמה שיסור ממקומו וילך אל הקורא, או אל המקום הנקרא, כמו ״סורה אלי״ (שופ׳ ד יח):

ויאמרו לא. אם לא תפצר וזאת המלה רבוי דברים כטעם פיוסים, וכן ״ואון ותרפים״ הפצר (ש״א טו כג):

ד **נסבו.** מבנין נפעל.

כל העם מקצה. שלא היו סמוכים אל הבית:

ה **ונדעה אותם.** כנוי לשכיבה:

ו **הפתחה.** אל הפתח תי״ו דלת סימן נקבה ונמצא חסר:

ח **ידעו איש.** לשון רבים ורבות בפעל שעבר בלא תוספות וי״ו פתוח שוה:

האל. כמו האלה ויאמר הגאון, כי בעבור השלישי שלא בא אמר כן וזה הטעם רחוק, כי גם שתי הלשונות תמצאם בלשון ארמית:

יא **בסנורים.** מלה רביעית וחברתה במעשה אלישע ופירושו מחשך העין והלב:

יב **עוד מי לך פה.** אם יש לך חתן:

ובניך. או חתנים שהם כבניך וכבנותיך, והנה פה טענה על האומר כי האחד הלך להציל את לט כי הנה שניהם דברו אליו ועוד ״כי משחיתים אנחנו״ (פסוק יג), גם האחד שדבר לוט אחר כן עמו שאמר לו ״ותגדל חסדך״ (בראשית יט יט) הוא אמר, ״כי לא אוכל לעשות דבר״ (בראשית יט כב):

יד **לוקחי בנותיו.** ב׳ בנות אחרות היו לו ומתו בסדום והעד הנמצאות:

טו **וכמו.** ויאמר ר׳ יונה הספרדי המדקדק כי לא יתכן לומר וכמו עלה השחר ושכח ״ורבו כמו רבו״ (זכרי׳ יו״ד ח):

ויאיצו. ויציקו כמו אצים לאמר (שמות ה יג):

טז **ואתמה** מהפירוש שחבר בן אפרים שאמר כי ויתמהמה מגזרת מה, והנה שכח כי שני ההה״ן מפיקין, רק הוא לשון עכוב ושרשו משולש והפ״א כפול:

ויחזיקו. יבאר שפחד ואין בו כח לברוח,

יז ומלת כהוציאם, שם הפועל, ואינו כמו, להוציאם מארץ מצרים״ (ירמי׳ לא לב) והמ״ם סי׳ הפועלים, והם המלאכים ואותם פעולים:

אל תביט אחריך. אתה וכל אשר לך וכן לא תאכל ממנו:

יח **אל נא אדני.** חול ונקמץ בעבור שהוא סוף פסוק ויאמר ר׳ שמואל הספרדי הנגיד ז״ל כי אל נא מגזרת הואל ועל דעתי שהוא כמו לא כי כשאמרו לו ההרה המלט השיב לא כן רבותי:

יט ואמר לאחד מהם עבדך שהשב בעיניו שהוא גדול, גם יש במלאכים שרים ותי״ו מות מובלע בתי״ו וָמַתִּי כי התי״ו והיו״ד סימן היחיד בפעלים, והיה כן בעבור התחברות שני תוי״ן וכן אותו תשחית וְכָרָתָ (דברים כ, כ):

כ מצער. קטנה מגזרת צעיר, והוא תואר השם, ובא בלא סימן נקבה כמו שגל:

כד מאת ד׳. לשון צחות, והטעם מאתו וכן תמצא בפסוק אחד ה׳ פעמים בני ישראל:

כה וצמח האדמה. נשרפו האילנות:

כו מאחריו. מאחרי לוט:

נציב. כטעם מצבה כי נשרפו עצמית בגפרית, והיתה עם מלח כי כן כתוב ״גפרית ומלח וגו׳ כמהפכת סדום״ (דברים כט כב) גם זה הפסוק יורה שנמלטה צוער, גם כן אמר המלאך:

כח כקיטור. כעשן מגזרת קטורת:

הכבשן. מקום אש דולקת תמיד:

כט אשר יש בהן. באחת מהן וכן ״ויקבר בערי גלעד״ (שופ׳ יב ז), ״בן אתונות״ (זכרי׳ ט ט), ״באש ישרפו אותו ואתהן״ (ויקרא כ יד):

לא ותאמר הבכירה. יתכן שהיתה לו אשה אחרת ומתה בתחלה, והבנות חשבו, כי אש וגפרית היה בכל הארץ כמבול המים:

לג בְּשָׁכְבָהּ. שם הפועל, ואם היא בחירק, וכן ״בְּשָׁבְרִי לכם״ (ויקרא כו כו):

לז מואב. כמו מאב,

וטעם עד היום, שלא התערב עמם גוי זר, או זה הדבר ידוע עד היום:

פרק כ

ב אל שרה אשתו, כמו על, וכן ״אל הנער הזה״ (ש״א, א, כז)

ג ובא המלאך בחלום אל אבימלך, בעבור כבוד אברהם, ופה כתוב לקיחה וכן עם פרעה רק על פרעה הביא נגעים גדולים, ועל ביתו, ונגעי אבימלך וביתו לא הי׳ כן, כי צדיק היה מפרעה

ד וטעם הגוי גם צדיק תהרוג, בעד נפשו וביתו וממלכתו, וכן כתוב, ואל תשמע אל דברי חולם החלום המחליף מלה במלה שפי׳ הגוי איש ובמלת לעם נכרי (שמות כא ח) אאריך מעט:

ו לנגוע. ולגעת כמו לנטוע (ישעי׳ נא טז) ולטעת (קהלת ג ב) וכולם הם שמות פועל:

ט מה עשית לנו, בפתח קטן תחת ״מה״ בעבור אות הגרון. הבא אחריו וכן המשפט:

יב אחותי בת אבי. י״א שהוא כמו אלהי אבי אברהם והנכון בעיני שדחה אבימלך בדברים כפי צורך השעה ובפ׳ ״אנכי עשו בכורך״ (בראשית כז יט) אביא הברים:

יג התעו אותי אלהים. לשון קודש והטעם שהוא נוסע ממקום למקום ולא ידע אנה ילך, וכן ״והנה תועה בשדה״ (בראשית לז טו) ואין זו התעייה בלב גם כן כתוב ״למה תתענו ד׳״ (ישעי׳ סג יז):

אמרי לי. בשבילי וכן ״ואמר פרעה לבני ישראל״ (שמות יד ג):

טז הנה הוא לך כסות עינים. י״א כי הוא רמז אל כהות עיני בנה, וזה דרך דרש והישר בעיני שיהיה כסות עינים מושך עצמו ואחר עמו כמו ״אל בקצפך תוכיחני״ (תהלים לח ב), ורבים אחרים, והנה הוא לך כמו מכסה עינים בעבור אברהם שהוא בעלך והטעם שלא ישא איש את עיניו אליך גם הוא כסות עינים לכל אשר אתך מהשפחות שהם נשי עבדיו ויהיה וי״ו ונוכחת בפ״א רפה בלשון ישמעאל ובמקרא אלפים כמוהו, כמו ״ביום השלישי וישא אברהם את עיניו״ (בראשית כב ד) וטעם ונוכחת דברי משה שלא אמרה עוד שרה על אברהם אחי הוא, והנה פי׳ ואת כל, ועם כל זה נתוכחה שרה, וי״א כי הנה הוא לך על הכסף לקנות מלבוש, ומלת נתתי מושכת עצמה ואחרת עמה, וכן הוא, הנה נתתי אלף כסף לאחיך לקנות לך בו מכסה כמו כסות

שיהיה תאוה לעינים ונתתי לכל אשר אתך, ואת כל אשר נתתי לאברהם צאן ובקר ועבדים ושפחות, ויותר נכון להיות פי׳ כאשר אמרתי כי אברהם הוא כסות עינים לך ולעבדים אשר אתך שהיו לך, גם אשר נתתים גם אני:

ואת כל. ועם כל בני אדם הוא לך כסות עינים

ונוכחת דברי משה ויעמוד טעם הוי״ו במקומו והגאון אמר שהוא מן נוכח ואין דבריו נכוחים:

יז **וילדו.** שב אל אשת אבימלך ואמהותיו לא אל אבימלך וכן ״וישם דמי מלחמה בשלום״ (מ״א ב ה) ״בעמוד ענן ידבר אליהם״ (תהלים צט ז) ״אלה בני עדה״ (בראשית לו טז) אשר עבדתי אותך בהן״ (שם ל כו) ״אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו״ (יהושע כד ב) הלא תראה שהוא מפורש בפסוק השני ״כי עצר עצר ד׳ בעד כל רחם לבית אבימלך״, ולא הזכיר אבימלך, והארכתי כל כך בעבור מפרשים שהי׳ אומרים שהי׳ עצור לצאת לחוץ,

יח ומלת כל רחם טענה עליהם ומלת וַיֵּלֵדו לנשים כמו ״ויחמו הצאן״ (בראשית כט לט):

פרק כא

ב **למועד אשר דבר אתו.** המלאך ששאל איה שרה אשתך, גם שב אליו כי כן אמר לו

ג ולא הוסיף השם על שם יצחק ולא החליפו כי הוא צוה לקראו כן:

ט **מצחק.** כי כן מנהג כל נער ותקנא בו בעבור היותו גדול מבנה:

יא **אודות:** כמו דבר:

יד **וחֵמַת מים.** כלי ויתכן להיותו מעור או מעץ וכמוהו מְסַפֵּח חֲמָתְךָ (חבקוק ב טו) ורבים יתמהו מאברהם, איך גרש בנו, גם שלח בן עם אמו ריקם, ואיה נדבת לבו, והתימה מאלה שיתמהו, כי אברהם עשה ככל אשר צוהו ד׳, ואלו היה נותן ממון להגר שלא ברצון שרה, לא שמר מצות השם, והנה באחרונה אחרי מות שרה נתן מתנות לבני ישמעאל:

לחם וחמת מים. נתן אל הגר, ושם על שכמה ואמר לה קחי אתך בנך וישלחה ויתכן שנתן לה כסף וזהב ולא פירש הכתוב, ונתן לה לחם ומים שיספיק לה עד באר שבע, כי בגרר היה אברהם, והנה היא הלכה ולא ידעה הדרך ותתע, והנה בנה חלה מחסרון המים, ואחר שלקחתהו בחיקה וראתה שנפשו יוצאה בצמא השליכתו:

טו **תחת אחד השיחים.** האילנים:

טז **כמטחוי קשת.** בדד ישב, וטעמו ידוע כהשלכת החץ:

כ **רבה קשת.** כמהו ״השמיעו אל בבל רבים״ (ירמי׳ נ כט) ואם הם שני שרשים כמו שרר ושרה גם רבה ורבב מגזרת רבה:

קשת. שם התואר, כמו גנב:

הגם הלום. ששם נראה לה המלאך בתחלה בפעם הראשונה:

כג **אם תִּשְׁקֹר לי.** מהבנין הקל ואין לו אח:

נכדי. בן בני:

כט **מה הנה.** לשון נקבות:

לבדנה. עם ה״א והיא לבדה:

ל **לעדה.** כמו לעדות ודע כי מלת שבועה עקרה. שבעה, ובמלת ״או השבע שבועה״ (במדבר ל, ג) אפרשנה:

לג **אשל.** אילן גם ויטע לאות:

פרק כב

א והאלהים נסה את אברהם. י״א כי הסמ״ך תחת שי״ן, והה״א תחת האל״ף וטעם כל הפרשה יכחישם רק נסה כמשמעו ואנשי שיקול הדעת אמרו, כי הדעות הם שתים האחת דעת העתיד בטרם היותו, והשנית דעת היש הנמצא, וזה פי׳ נסה, גם כי עתה ידעתי והגאון אמר שמלת נסה להראות צדקתו לבני אדם, גם מלת ידעתי כטעם הודעתי והלא ידע זה הגאון, כי בשעה שעקד בנו לא הי׳ שם אפילו נעריו ואחרים אמרו כי פי׳ והעלהו שם לעולה שיעלהו אל ההר, וזאת תחשב לו לעולה, ואברהם לא ידע סוד הנבואה, וימהר לשחוט אותו, והשם אמר לו לא בקשתי זאת. ואחרים אמרו הראה שתעלהו לעולה כמו ״והשקית אותם יין״ (ירמי׳ לה ב) והוצרכו אלה הגאונים לפי׳ האלה, כי יאמרו לא יתכן אחר שיצוה השם מצוה שיאמר אח״כ לא תעשינה והנה לא שמו על לב הבכורים שהחליפם בלוים אחר שנה ואחר שהכתוב אומר בתחלה ״והאלהים נסה את אברהם״ סרו כל הטענות והשם נסהו כדי שיקבל שכר

וטעם כי עתה ידעתי, כמו ״ואם לא אדעה״ (בראשית יח כא) ועוד אפרש סודו בפסוק ״ידעתיך בשם״ (שמות לג יב) אם יעזרני השם יודע הנסתרות:

ב אחד ההרים. שם נבנה הבית, וכן מפורש ויבן שלמה את הבית בהר המוריה (דה״ב ג א), ואיננו הר גבוה, ובו היה גורן ארונה:

ג ויבקע עצי עולה. ושמם על החמור:

ד ביום השלישי. שיצא מבאר שבע

ה י״א איך אמר אברהם ונשובה, ואחרים ענו כי היה בדעתו להביא עצמותיו, ואברהם דחם בדברים כדי שלא יסורו עד שובו, ושלא ירגיש יצחק ויברח, ורז״ל אמרו שהיה יצחק כאשר נעקד בן שלשים ושבע שנים, ואם דברי קבלה נקבל ומדרך סברא אין זה נכון, שהיה ראוי שתהיה צדקת יצחק גלויה, ויהיה שכרו כפול משכר אביו שמסר עצמו ברצונו לשחיטה, ואין בכתוב מאומה על יצחק ואחרים אמרו שהי׳ בן חמש שנים, גם זה לא יתכן, בעבור שנשא עצי העולה והקרוב אל הדעת שהיה קרוב לי״ג שנים והכריחו אביו ועקדו שלא ברצונו, והעד שאביו הסתיר הסוד ממנו, ואמר ״אלהים יראה לו השה״ כי אילו אמר לו אתה העולה יתכן שיברח:

יא אברהם אברהם. פעמים כמו בחפזון:

יג אחר נאחז. אחר שנאחז בסבך בקרניו, ואם הוא חי״ת נאחז קמוץ אז תחסר מלת ״היה״ וכן טעמו אחר היותו נאחז ורבים כמוהו, וי״מ כי אחר דבק עם ״וישא אברהם את עיניו״ ואילו היה כן היה אחרי, אחר כן, או אחרי זאת כמשפט הלשון בכל מוכרת:

יד וטעם בהר ד׳ יראה. באלה הדברים:

טז בי נשבעתי. זו היא השבועה הגדולה העומדת. לעד

יען מטעם ענה, זה המעשה יענה ויעיד:

יז שער אויביו. מדינות בעלות שערים:

יח עקב. שכר באחרית:

יט וישב אברהם. ולא הזכיר יצחק, כי הוא ברשותו והאומר ששחטו ועזבו, ואח״כ חיה אמר הפך הכתוב:

כ ילדה מלכה. להזכיר יחס רבקה:

פרק כג

א חיי. לשון רבים ולא יתפרדו ומנהג הלשון להקדים המספר הרב על המעט והפך הדבר כמו שני יעקב:

ב ארבע. שם אדם גדול בענקים ולהיותו אברהם הוא על דרך דרש כי לא היה מהענקים וכאשר מתה שרה היה אברהם במקום אחר ע״כ אמר ויבא אברהם:

ולבכותה. לבכות עליה וכן ״ובכתה את אביה״ (דברים כא יג):

ג פני מתו. רמז לגוף ועוד תמצא פי׳ לאמר:

ד **גר.** לבדו הוא הלן:

ותושב. הוא הגר הישב בארץ אמר הנה אני תושב עמכם, והמות גזור עלינו. ואין לי מקום שיהיה לי אחוזה כמו נחלה או מקום שאוחז אותו בכסף להיות קבור למת:

ו **אדני.** ולא אדונינו, לשון המדבר, ואין מדרך מוסר לשום אחרים שותפים עמו:

נשיא אלהים. דרך גדולה בעבור כי אתה נביא:

יכלה. ימנע, כי ימצא בה״א גם באל״ף באחרונה,

ז ודקדוק וישתחו בספר היסוד והאומרים כי השתחיתו היתה לשם, לא אמרו כלום, כי הכתוב אמר שהשתחוה לבני חת, והשתחויה שישוח ראשו וזה משפט הנותן שבח לאחר, וגם משה השתחוה לחותנו:

ט **מערת המכפלה.** מערה בתוך מערה:

בכסף מלא. וההפך חסר:

יא **לא.** כן אדני אך שתשמעני:

יב **לפני עם הארץ.** וזאת ההשתחויה היתה לפני עם הארץ לעפרון לתת שבח לו:

יג **אך אם אתה לו שמעני.** אם אתה תעשה כן לו תשמעני או טעמו אם אתה תעשה כן לו נתתי כסף השדה:

טז **עובר לסוחר.** שלא יקח כי אם כסף נבחר:

יז **ויקם.** נתקיים ועמד השדה למקנה, והנה זה הפסוק דבק עם הפסוק שהוא למעלה וכן ״גר ותושב אנכי״ (בראשית כג ד) והעשרה שהזכיר הגאון אינם דבקים, וטעם:

יח **לעיני בני חת.** את אנשי המקום, וטעם:

לכל באי שער עירו. כל עובר ושב:

יט **ואחרי כן קבר אברהם את שרה.** ומאז נתקיים השדה לאחוזת קבר לו ולזרעו ונזכרה זאת הפרשה להודיע מעלת ארץ ישראל על כל הארצות לחיים ולמתים ועוד לקיים דבר ד׳ לאברהם להיות לו נחלה:

פרק כד

א **וד׳ ברך את אברהם בכל.** באורך ימים ועושר וכבוד ובנים, וזו כל חמדת האדם ודרש שבתו היתה שמה בכל צריך להוסיף בי״ת משרת:

ב **שים נא ידך תחת ירכי.** יש אומר רמז למילה ואילו היה כן היה נשבע בברית המילה ולא בשם, והקרוב אלי שהיה משפט בימים ההם לשום אדם ידו תחת ירך מי שהוא ברשותו והטעם אם אתה ברשותי שים נא ידך תחת ירכי, והאדון יושב והירך על היד, כטעם הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך, וזה המשפט עדיין בארץ הודו:

ג **וטעם אלהי השמים ואלהי הארץ.** במקום הזה, כי בת פלוני לפלוני בארץ מן השמים, והוא סוד:

הכנעני. כלל לעשתי עשר גוים:

ד **כי אל ארצי.** זאת חרן שדר שם:

מולדתי. אור כשדים:

ה **אולי.** ימצא על טעמים רבים, וכן ״אולי יעשה זרים״ (הושע ח ז)

נפתח ה״א הֶהָשֵׁב בפתח קטן בעבור שיש ה״א הבנין קמוץ, ואילו נפתח בפתח גדול היה כבד על הלשון:

ו **כל השמר מלעיל מלשון שמירה.** ואשר מלרע לשון שמרים, כמו ״השמר והשקט״ (ישעי׳ ז ד) כטעם ״ושקט הוא על שמריו״ (ירמי׳ מח יא):

ז **הוא ישלח מלאכו.** תפלה, ואלו היתה נבואה, למה אמר ואם לא תאבה האשה:

ח **לא תשב שמה.** שיעמוד בארץ ישראל וטעם לא תשב, בעבור אברהם שהוא העיקר:

יא **ויברך הגמלים.** הבריכם על ברכיהם:

יב **הקרה נא לפני.** כטעם הכן הפצי לפני, וכן "כי הקרה ד' אלהיך" (בראשית כז כ):

יד **אותה הוכחת.** נסמך העבד על תפלת הנביא שהשם ענהו, והוכיח בחלום על יד המלאך שהוא שליח השם לעזרו, והעבד חשב בלבו כי אין עם נדיב כמו משפחת אדוניו ורבים יתמהו באמרם שלא שאל כהוגן, ולא ידעתי למה, כי אילו היתה נערה אחרת שתשקהו ותשקה לגמליו, ומצאה שהיא ממשפחה אחרת היה עוזב אותה ולא הפסיד כלום, כי ויאמר בת מי את, פירושו וכבר אמר לה קודם שיתן לה כלום, וכן אמר ואשאל אותה, ואשים הנזם וכלל הדבר שהתפלל לשם שיוכיח אחת ממשפחת אדוניו, וההוכחה שתעשה דרך מוסר, כמו בת נדיב והשם שמע תפלתו ודרך יהונתן אחרת:

טז **ואיש לא ידעה.** רחוק שידבר הכתוב על חוץ הדרך, רק פי' שיתכן שתהיה הנערה בתולה וישכב עמה איש גם תהר ואין ראוי לגלות דבר ערוה:

כא **והאיש מִשְׁתָּאֵה.** כמו משתומם מגזרת "שאו ערים" (ישעי' ו יא), תשאה שממה (שם שם),
וטעם לה כמו בשבילה וכן אשתומם כשעה חדא (דניאל ד טז) והתי"ו מבנין התפעל כמו נתראה פנים (מ"ב יד ח), ולא יתכן היותו מן שתה:

כב **נזם.** יש נזם שהוא באף גם באזן, ושעל האף ירד מעל פתיל קשור במצח:
בקע. חצי שקל מגזרת נבקע:
וצמידים. מגזרת צמיד פתיל (במדבר יט טו), כי על היד האחת הצמיד האחד, הוא שנים, וצורתו ידועה:

כג **ללין.** מן הבנין הכבד הנוסף כי ללון מן הקל:

לב **ומספוא.** שם מאכל בהמות והוא שם כלל, ותחתיו שעורה:

לג **ויישם.** מהבנין שלא נזכר שם פועלו כמו "ויושב את משה" (שמות יו"ד ח),

לד וי"א כי טעם עבד אברהם אנכי נדבק עם דבר המאכל, והטעם כי יש מאכלים אסורים לנו והנכון שדבריו כמשמעם:

מא **אז תנקה מאלתי.** ולא אמר משבועתי והטעם כי אפחד מאדני ומאלתו:

מט **חסד.** דבר שאינו חיוב:
ואמת. לקיים דבר החסד, והמלה מגזרת אמונה והתי"ו לשון נקבה:

נא **דבר ד'.** גזר, וכן "בדבר ד' שמים נעשו" (תהלים לג ו), או הוכיח בחלום:

נג **ומגדנות.** מגזרת מגדים (שה"ש ד יג), או פי' מלבושים נכבדים ויהי' הנו"ן שרש כמו מטפחות:

נה **ויאמר אחיה ואמה.** הם שקיבלו המתנות והאב מחריש, ויתכן שלבן היה גדול מאביו בחכמה וכבוד כי כן מצאנו ויען לבן ובתואל (בראשית כד נ):

נט **מנקתה.** בימים הקדמונים:

סא **ותרכבנה.** על הגמלים שהביא העבד:
וַיֵּלֶךְ. פתוח ואם הוא סוף פסוק, ולא נקמץ כי בתחלה היה בפתח קטן, ולא יוכל לעלות שתי מדרגות, וכן כל ויֹאמַר
וטעם ויקח העבד את רבקה וילך, הוא היה הולך עם רבקה ולא הרגיש עד בא יצחק:

סב **בא מבוא.** שם מקום יקרא בב' שמות וי"א בא מבוא מבפנים וכן יפרשו "סוגר כל בית מבוא" (ישעי' כד י) והישר בעיני שהוא שם הפועל, וכן טעמו, בא מבוא באר לחי:
והוא יושב. כי בימים ההם שם היה דר והוא בפאת נגב מארץ ישראל:

סג **לשוח.** ללכת בין השיחים:
לפנות ערב. קרוב מביאת השמש, וההפך לפנות בקר, ובפ' כי תצא אבארנו באר היטיב:

סד **וטעם ותפול מעל הגמל.** ברצונה כמו "ויפול על פניו" (במדבר טז ד), והפסוק הבא מאוחר הוא מוקדם, כי ותאמר אל העבד וכבר אמרה אל העבד:

סה **ותתכס.** מבנין התפעל התי״ו הראשון לנקבה שאיננה נמצאה, והשני להתפעל:

סז **האהלה שרה אמו.** דרך קצרה, האהלה אהל שרה אמו, וכן ״הנבואה עודד הנביא״ (דה״ב טו ח) ״כסאך אלהים״ (תהלים מה ז):

פרק כה

א **קטורה.** איננה הגר, כי כתוב ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם (בראשית כה ו), ופי׳ פלגש שפחה וזה השם איננו נופל על זכר, ונוכל לפרש על פילגשים נשים:

ג **אשורים.** י״א כי אשורים שהי׳ יודעים הדרכים, ולטושים צופים מרחוק, והנכון בעיני כי הם שמות, ואין בהם תואר שם:

ו **מתנות.** ממון נתן להם:

קדמה. פי׳ אל ארץ קדם, וכן ״אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנצר״ (ירמי׳ כז ח), וקדם מזרח א״י, וי״א אל מקום בן ישמעאל והראשון נכון:

ח **מלת ויגוע.** צאת הרוח מהגוף רגע אחד בלי עינוי ועיכוב, הלא תראה ״ויאסוף רגליו אל המטה״ (בראשית מט ג), ומיד גוע והנה כל גויעה מיתה ואין כל מיתה גויעה על כן כתוב במבול ויגוע (בראשית ז כא):

ופי׳ וימת אברהם. שמת בשיבה טובה:

ויאסוף אל עמיו. י״א כי על כבוד הנפש אמר, כי בהיותו מתעסקים עם הגוף הוא כחלק נפרד, ובהפרד מהגוף יאסף הכבוד אל עמיו, וי״א כי זה משפט הלשון, והטעם על לכתו בדרך אבותיו כאלו יתחבר אליהם, וכן ״ואתה תבוא אל אבותיך בשלום״ (בראשית טו טו):

טז **ובטירותם.** ארמונים כמו ״טירת כסף״ (ש״ה ח ט):

לאמותם. בשורק, מצאנו אמות, ואומים, ולמ״ד לאמותם נוסף כלמ״ד לגוייהם, ואיננו כלמ״ד ״בלאמים״ (תהלים קמט ז) כי הוא שרש כמו ״ולאום מלאום יאמץ״ (בראשית כה כג), והטעם שהוא בלמ״ד ובחסרונו שוה והם שני שרשים:

יח **על פני כל אחיו.** הם זמרן ויקשן:

נפל. חלקו או גורלו, או שרוב בני ישמעאל נוסעים ממקום אל מקום, כטעם ״אל הכשדים אתה נופל״ (ירמי׳ לז יג), וזה מעט רחוק בעבור שאחיו במזרח ומצרים ואשור למערב א״י, ויתכן שהכתוב דבר על ישמעאל שמת בחיי אחיו אחד שנפל, כי לא ידענו סבת מותו:

יט **ואלה.** אחר שהזכיר תולדות ישמעאל שב להזכיר תולדות יצחק שהם עשו ויעקב, וי״א כי טעם הוליד את יצחק שהיה דומה לאביו וכל רואיו יעידו כי אברהם הולידו וי״א כי טעם הוליד גדל ורבה, כמו ״יולדו על ברכי יוסף״ (בראשית נ׳ כג), והעד שאמר ״וישלחם מעל יצחק בנו״ (בראשית כה ו׳):

כ **מפדן.** שדה, וכן בלשון ישמעאל:

אחות לבן. הוא ידוע ונכבד מאביה, וכן אחות נחשון (שמות ו כג):

כא **ויעתר.** מבנין הקל, כי ״העתירו אל ה׳״ (שמות ח ד) מהכבד וטעמו שרצה ה׳ בדבריהם:

ויעתר. ויתרצה מבנין נפעל:

כב **ויתרוצצו.** מלשון מרוצה והצדי״ק כפול, ואחיו ״כברקים ירוצצו״ (נחום ב ה), ונקראו בנים על שם סופם וכן ״ובגדי ערומים תפשיט״ (איוב כב ו), והיא שאלה לנשים שילדו אם ארע להם ככה, ותאמרנה לא:

וטעם ותאמר אם כן. הדבר והמנהג, למה זה אנכי בהריון משונה:

כג **ויאמר ד׳ לה.** על ידי נביא, או אברהם בעצמו כי לא מת עד שהי׳ בניה בני ט״ו שנה:

ורב. הוא הפועל וכן ״בן יכבד אב״ (מלאכי א ו) ועוד אפרש זה הפסוק:

כד **תומים.** בחסרון אל״ף השרש, כמו ״אם לא שריתך לטוב״ (ירמי׳ טו יא), שפירושו נתתי שאריתך לטוב:

כה **יו״ד אדמוני.** נוסף כיו״ד אכזרי,

ואין מלת כאדרת סמוכה רק טעמו כולו שער כאדרת, ועל דעת אחרים שהיא סמוכה:

ויקראו שמו. רואיו, ויתכן שפירושו מעשה בפני עצמו, ופליאה גדולה היתה זאת הלידה בעבור שכל בן אדם יוצא בשליא שהיא מכסה עליו, והנה שתי השליות נפתחו רגע אחד:

כו **ויקרא שמו.** הקורא או יצחק אביו:

כז **יודע ציד,** לעולם מלא מרמות כי רוב החיות בדרך מרמה יתפשו, ויעקב הפך עשו כי הוא איש תם גם עשו איש שדה, ויעקב יושב אהלים, ויתכן להיות פירושו כמו "יושב אהל ומקנה" (בראשית ד׳ כ):

כח **כי ציד בפיו.** מביא ציד בפיו:

כט **והוא עיף.** כטעם "בארץ עיפה" (ישעי, לב ב) רעב וצמא:

ל **הלעיטני.** אין לו חבר והטעם האכילני

וטעם נזיר תבשיל רק ויזד מהשניים הנחים והם שני שרשים והפירוש אחר, וכן "לא ידון רוחי" (בראשית ו ג) עם "נדנה" (דה"א כא כז):

לא **מכרה.** בחירק כמו "שלחה הנער" (בראשית מג ח), "שכבה עמי" (בראשית לט ז), והבכורה שיקח פי שנים בממון אביו וי"א שיש לבכור לעולם מעלה על הצעיר לקום מפניו ולשרתו כבן לאב:

לב **וטעם הנה אנכי הולך למות.** שבכל יום ויום הוא מסתכן בעצמו כאשר יצא לצוד שמא יהרגוהו החיות ויתכן שימות קודם אביו:

לד **ויבז עשו.** גם זאת הבכורה בעבור שראה שאין לאביו עשר, ורבים יתמהו כי עזב לו אברהם ממון רב, וכאילו לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו ובא לידי עוני בזקוניו, והעד שהיה יצחק אביו אוהב את עשו בעבור צורכו, ואילו היה הלחם רב בבית אביו, והוא נכבד בעיניו לא מכר בכורתו בעבור נזיד, ואם היה אביו אוכל בכל יום מטעמים מה טעם אמר הביאה לי ציד, ולמה לא היה ליעקב בגדים חמודות. ולמה לא נתנה לו אמו כסף וזהב בדרך שהוא אומר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ולמה לא שלחה אליו הון והיא אוהבת אותו, כי הוצרך לשמור הצאן, והפסוק שאמר "ויגדל האיש" (בראשית כו יג) קודם זקנתו, ועורי לב יחשבו כי העושר מעלה גדולה לצדיקים, והנה אליהו יוכיח, ועוד ישאלו למה חסר השם ממון ליצחק, אולי יודיעונו למה חסר מאור עיניו, ואל ידחונו בקנה של דרש כי יש לו סוד, ואין לנו לחפש, כי עמקו מחשבות השם, ואין כח בדעת האדם להבינם וכן אחרים אמרו, הנה צאן יש לו, כי רבקה אמרה לו "לך נא אל הצאן" (בראשית כז ט) ויתכן שנשאר לו מקנה מעט, גם נכון הוא להיות פי׳ לך נא אל הצאן, אל מקום הצאן שהן נמכרות:

פרק כו

ה **וישמור משמרתי.** שם כלל כל מה שהוא חייב לשמור ממצות וחוקים ותורות, ויתכן המצוה "לך לך" (בראשית יב א) גם "קח נא את בנך" (בראשית כב כב):

והחוקים. הם חוקות השם שילך האדם אחרי מעשיו כאשר אפרש בפסוק שעטנז (ויקרא יט יט), ואלה החוקות נטועות בלב, והתורה שמל עצמו, ובניו ועבדיו, ובפסוק "והתורה והמצוה" (שמות כד יב) אבארם היטיב:

ו **וישב יצחק בגרר.** עשה כאשר צוהו השם:

ז **לאשתו.** בעבור אשתו כמו "פן יאמרו לי" (שופ׳ ט נד),

כי ירא פועל עבר, וכן "ויהי כי זָקַן יצחק" (בראשית כז א), ותחסר מלת "כי אמר" פן יהרגוני, וכן "כי הפרני אלהים" (בראשית מא נב):

יב **מאה שערים.** בדברי קדמונינו ז"ל שיעור, כי מצא מאה משיעור הזרע, והוא מגזרת כי "כמו שער בנפשו" (משלי כג ז):

יג **וגדל.** פועל עבר:

יד **ועבדה.** עבדים ושפחות שיעבדוהו והוא תואר השם או שם כמו סגולה:

טו **בא** סמיכות בארות על שני דרכים:

יט **מים חיים.** שהם נובעים תמיד:

כ **עשק.** ידוע בדברי קדמונים, רק במקרא אין לו ריע:

כה **ויכרו.** חפרו וכן "אשר כריתי לי" (בראשית ג ה), וכן "כי יכרה" (שמות כא לג) "כרה שחת" (משלי כו כז):

כח **בינותינו.** ריבוי אחר רבוי:

לג **באר שבע.** נקרא כן על ב' דברים או היא עיר אחרת:

לד **יהודית.** שם ולא הוליד ממנה:

ובשמת. היא עדה ויש לה שני שמות, ובמקרא נמצאין למאות כן:

לה **מרת רוח.** כל אחת מהן, וי"א מלשון "סורר ומורה" (דבר' כא יח), ועל דעתי שהוא מגזרת "מרה כלענה" (משלי ה, ד), כטעם מרירות נפש וכן כתוב "כי רעות בנות כנען" (בראשית כח, ה) ונכתבה זו הפרשה שישמרו בני ישראל מבנות כנען:

פרק כז

ב **הנה נא.** כמו עתה:

ג **כליך.** יתכן היותו שם כלל והפרט תליך וקשתך, ותליך האשפה התלויה ששם החצים, או תליך כמו חרב ויחסרו וי"ו מן תליך, "כאדם שת אנוש" (דה"א א א):

ה **ורבקה שומעת.** היתה שומעת:

ז **לפני מותי.** כמו בטרם אמות:

יא **שעיר.** בעל שער, וההפך חלק, ויתכן שנקרא כן בעבור היות החלק חלקיו שוים:

יב **ימושני.** כמו יסובני מבעלי הכפל,:

כמתעתע. כפול מגזרת תועה כאיש שמתעה אחר:

יג **עלי קללתך.** אל תפחד שיקלל, ואם יקלל תהי קללתו עלי ולא עליך, וזה משפט דברי הנשים והגאון פי' עלי להסיר קללתך, וי"א חלילה לכזב הנביא רק הוא כן:

יט **אנכי.** מי שאנכי ועשו בכורך, ואחרים אמרו כי בנחת אמר אנכי, ונשא קול במלת עשו בכורך ואלה דברי רוח, כי הנביאים יתחלקו לב' חלקים, החלק הא' שליח במצות, והחלק השני נביאי העתיד ואם יצטרכו לאמר דבר שאיננו כהוגן לא יזיק רק השליח לא יתכן שיכזב כלל, גם הנה דוד נכתב עליו "איש האלהים" (דה"ב ח יד) ואמר "רוח ד' דבר בי" (ש"ב כג ב) בלבל דבריו עם אחימלך ואמר "ויהיו כלי הנערים קדש" (ש"א כא ו) לצורך שעה, גם אלישע שאמר לחזאל "לך אמור לו חיה תחיה" (מ"ב ח' י) אף על פי שפירושו היה תחיה מחולי זה, הראני השם כי יהרג, וכן מיכיהו אמר תפלת שוא "עלה והצלח" (מ"א כב טו) דרך מוסר וכן אמר דניאל "מרי חלמא לשנאך" (דניאל ד' טז), ולהיותו כנגד השם דרך דרש וכן אמר אברהם "וגם אמנה" (בראשית כ יב) "ונשתחוה ונשובה" (בראשית כב ה):

ואכלה מציידי. כמו "זכרה לי אלוהי לטובה" (נחמיה ה יט) והאל"ף שרש:

כא **ואמשך.** קל השי"ן להקל על הלשון:

כה **ואכלה מציד בני.** האל"ף סימן המדבד, והנה הנעלם שהוא אחריו תחת אל"ף השרש, וכן "אומרה לאל כלעי" (תהלים מב י),

דגשות נו"ן תברכני (בראשית כז יט) לחסרון נו"ן הנוסף כמו "יסובבנהו" (דבר' לב י) וכן "ישחרוננני" (הושע ה טו):

כו **נשיקה** עם למ"ד ביד או בכתף או בצואר ובלי למ"ד בפה:

וַיָּרַח. בפתח הרי"ש בעבור אות הנרון וכן "וַיָּנַע לבבו" (ישעי' ז ב) "וַיָּנַח בכל גבול מצרים" (שמות יו"ד י) וכולם מהשניים הנראים:

ראה. דבור עם הלב, והיה ריח טוב בבגדים כאשר חשב בלבו שהוא עשו והוא בא מהשדה, הריחו בגדיו כריח ציצי האילנים כי יתכן כי זה המעשה היה בחודש הראשון:

כח **מ״ם מטל.** מושך עצמו ואחר עמו וכן ״האתן בכורי פשעי״ (מיכה, ו, ז):

כט **לאחיך.** בני הפילגשים:

בני אמך. עשו ובניו:

אורריך ארור. כל אחד מאורריך וכן ״וצדיקים ככפיר יבטח״ (משלי כח א) ורבים ככה, וכן ומברכיך:

לג **מי אפוא.** מי זה ואנה הוא שתי מלות

וי״ו ואברכהו קמוץ בעבור היותו פועל עבר ואלו היה בפתח גדול היה לעתיד:

לה **במרמה.** שלא דבר אמת:

לו **הכי.** כמו אמת וכן ״הכי אחי אתה״ (בראשית כט טו):

קרא. הקורא שמו יעקב:

ויעקבני. כמו מרמה וכן ״בעקבה״ (מ״ב י יט), ויתכן היותו מגזרת ״עקוב הלב״ (ירמי׳ יז ט), והעקוב הפך המישור:

אצלת לי. עזבת לי אצלך, והוא מגזרת ״ואצלתי מן הרוח״ (במדבר יא יז):

לז **הן גביר שמתיו לך.** בברכתי, גם כן נתתי לו בדבור, יש אומרים, כי אפוא עם אל״ף בסוף מלה אחת כמו עתה:

מ **והיה כאשר תריד.** כמו תרדה והם ב׳ שרשים, וי״א כמו ״אריד בשיחי״ (תהלים נה ג), והטעם כאשר תריד לשם ירחמך:

ופרקת. מגזרת מפרק הרים (מ״א יט יא), ומהם ״מפרקתו״ (ש״א ד׳ יח), ויש בברכות אלו כמה שאלות קשות, אם הברכה היתה נבואה, איך לא ידע את מי יברך, והשיבו נבוני הדור כי השם אמר לו כשבא יעקב, ברך את זה, ואילו היה כן היה אומר יצחק לעשו השם צוני, ועוד למה בירך לעשו בעבור שבכה, ואחרים אמרו כי לא היה יצחק נביא, וברכתו לא נתקיימה, גם אלה טעו כי הנה הכתוב אמר ״וירא אליו ד׳״ (בראשית כו ב וכד), גם אמר דוד ״ובנביאי אל תרעו״ (דה״א טז כב), ואחרים אמרו מה תועלת יש בדברים אחרי שהיתה מחשבתו על עשו, והנה הדבר היה בספק אצלו, כי כן אמר ״הקול קול יעקב״ (בראשית כז כב) ובירך מי שיהיה מהם, כי בניו הי׳ שניהם, וי״א איך אמר השם ״ורב יעבוד צעיר״ (בראשית כה כג), ג״כ אמר יצחק ״ואת אחיך תעבוד״ והגאון דחה זו השאלה בקנה רצוץ, בעבור שמצא ״וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו״ (בראשית לו ו) והנה שכח ״וישתחו ארצה שבע פעמים״ (בראשית לג ג), והנכון בעיני שברכת הנביא כעין תפלה היא, והשם שמע תפלתו, כי עיקר זאת הברכה על זרעם, וישנים שלא הקיצו משנת האולת יחשבו, כי אנחנו בגלות אדום, ולא כן הדבר רק אדום היה תחת יד יהודה, וכן כתוב ״ויפשע אדום מתחת יד יהודה״ (מ״ב ה כב) גם יואב הכרית כל זכר באדום (מ״א יא טז), ובעבור שהי׳ תחת יד יהודה שמחו ביום אידינו והי׳ אומרים לבבליים ״ערו ערו עד היסוד בה״ (תהלים קלז ז), ויותר היה קשה על ישראל החרפה שהיה אדום מחרף אותם מרעתם, וכן טעם שישי ושמחי בת אדום״ (איכה ד כא), ג״כ ״אל תשמח לבני יהודה״ (עובדיה א, יב), גם בימי הורקנס הזקן שמם שומרי ירושלים, והכניסם בברית מילה, גם בימי אגריפס כאשר נלכדה ירושלים באו גדודי אדום לעזור ליהודה, ואומה שהגלתנו היא מזרע כתים וכן אמר המתרגם ״וצים מיד כתים״ (במדבר כד כד), והיא מלכות יון בעצמה כאשר פי׳ בס׳ דניאל והי׳ אנשים מתי מספר שהאמינו באמונה חדשה, וכאשר האמינו בימי קוסטנטין שחדש כל הדת ולא הי׳ בעולם שישמרו התורה החדשה חוץ מאדומיים, ג״כ יקראו היום אנשי מצרים ושבא וארץ עילם ישמעאלים, ואין בהם מי שהוא מזרע ישמאלים כי אם מתי מעט:

מא **וישטום.** נטר איבה וכן ״וישטמוהו״ (בראשית מט כג):

ויאמר עשו בלבו. יתכן שגלה סודו לאחד מאוהביו וי״א על דרך נבואה היה והראשון קרוב:

מב **מתנחם.** מגזרת נחמה והטעם זאת היא נחמתו שיוכל להרגך והגאון אמר מגזרת ווע״ד בלשון ערבי:

מד **ימים אחדים.** כמו ״ימים תהיה גאולתו״ (ויקרא כה כט) שנים מועטות והאחדים פחותים מעשר:

מה **למה אשכל.** פחדה שמא יהרוג זה את זה, או יהרגוהו, אם יהרוג אותך, ויש דרש שביום אחד מתו שניהם:

מו **קצתי בחיי.** כמו הפוך וכן ״נעלה ביהודה ונקיצנה״ (ישעי׳ ז ו) וכן אמר הכתוב ״אשר אתה קץ״ (שם שם טז)

פרק כח

ט וכאשר שמע עשו שבירך יצחק עוד את אחיו, וצוה שלא יקח אשה מבנות כנען הלך אל דודו ולקח בתו ושמה בשמת גם מחלת כמו יתרו שהוא על דעתי חובב:

אחות נביות. נכבד היה מכל אחיו או שהי׳ לישמעאל נשים רבות וזאת היתה אחות נביות:

י **אמר הגאון,** כי וילך חרנה. ללכת, ואיננו רק כמשמעו ושב לבאר מה שפגע בדרך, ולא הלך ביום אחד, כי בדרך לן:

יא **וטעם פתחות בי״ת במקום.** דברי משה, והטעם במקום הידוע היום, וכן אמר הושע ״ושם ידבר עמנו״ (הושע יב ה) כי הוא התנבא על ירבעם בן יואש, והוא היה בבית אל ואמר לשון רבים בעדו ובעד עמוס, ובספר עמוס מבואר ועל דרך הפשט לא יתכן להיות ויפגע, כמו ״אל תפגע בי״ (ירמיה ז טז) כי לא מצאנו במקרא שנקרא השם מקום ואל תשים לבך לדרש ממקום אחר (אסתר ד יד) כי איננו כלל על השם ומלת אחר לעד:

מאבני המקום. טעמו אחת מאבני המקום:

מראשותיו. לשון רבים כמו ״מרגלותיו״ (רות ג ד ויד), והתימא מרב שמואל שערב חלומות בני אדם עם חלום הנבואה:

יב **ודרך** סלם להיות סמל, או על מספר מיני דרש הוא, וה״ר שלמה הספרדי אמר כי סלם רמז לנשמה העליונה, ומלאכי אלהים מחשבות החכמה, ויאמר ר״י כי טעם סולם שעלתה בו תפלתו, וירדה ישועתו מן השמים, ואלה המפרשים לא ראו נבואת זכריה ועמוס וירמיה, והטעם דרך משל, כי כל דבר לא יכחד מן השם, ודברי מטה תלוים בעליונים, וכאלו סלם ביניהן שיעלו המלאכים בו להודיע הדברים אחר שהתהלכו בארץ, ג״כ כתוב ומלאכים אחרים יורדים למלאות שליחות השם כדרך מלך עם משרתיו:

יד **ופרצת.** כמו ורבית וכן ״ויפרוץ האיש״ (בראשית ל מג):

טז **אכן יש ד׳.** הטעם בעבור שימצאו מקומות יראו שם נסים ולא אוכל לפרש למה זה כי סוד מופלא הוא:

יז **כי אם בית אלהים.** שיתפלל אדם בו בשעת צרכו ותשמע תפלתו כי המקום נבחר, ורבים יתמהו איך הקים יעקב מצבה והנה שכחו כי י״ב מצבות הקים משה והכתוב לא אסר לשום מצבה לשם, רק אמר ״לא תקים לך מצבה אשר שנא״ (דבר׳ טז כב), ובגעתי אל מקומו אפרשנו:

יח **ויצק שמן על ראשה.** להכירה בשובו:

כא **וטעם והיה ד׳ לי לאלהים.** זה השם הנכבד כי כן כתוב ״והנה ד׳ נצב עליו״ (בראשית כח יג) ובפ׳ אלה שמות תמצאנו:

כב **וטעם יהיה בית אלהים.** מקום קבוע לתפלתי ולהוציא שם מעשר מכל אשר תתן לי ממון לתתו למי שהוא ראוי לקחתו לכבוד ד׳, ולהיות לוי עשירי דרך דרש כי אין בתורה שיתן האדם מעשר בניו רק מעשר בקר וצאן ותבואה:

פרק כט

ב **וירא.** מלה זרה בעבור שנפתח היו״ד והמלה מבנין הקל, ואין אחר היו״ד אחת מאותיות הגרון שהיא משפט להרחיב אשר לפניהם ואין ראוי לאדם לחסר הוי״ו או שיאמר כן עם חברי היו״ד שהם סימני המשרתים, ולפי דעתי כאשר רצו לאמר מן ראה, על משקל ״וַיִּשְׂבְּ ממנו שבי״ (במדבר כא א) והנה חסר ה״א ראה גם לא יתכן שיהיה האל״ף נראה בסוף המלה, והנה ישאר בחירק תחת היו״ד והנה יהיה משקלו ״וייף בגדלו״ (יחז׳ לא ז) ויתערב עם לשון ירה על כן פתחו היו״ד:

ג **וגללו.** הרועים את האבן:

ד **מאין.** שאלה על מקום, ולאמרו בלא מ״ם לא יתכן, כי אז יהיה לאין גם נמצא כן עם מ״ם ״הן אתם מאין״ (ישעי׳ מ״א כד):

ו **והנה רחל בתו באה.** מלרע שהוא תואר השם כמו פועל:

ט **ורחל באה.** מלעיל והוא פועל עבר:

יב **ויגד יעקב לרחל.** מאוחר וטעמו וכבר הגיד יעקב לרחל, ואחר כן וישק ורבים כמוהו:

יג **את כל הדברים האלה.** דברי הברכה:

יד **חדש ימים.** כבר פירשתיו:

טו **משכרתך.** על משקל מַתְכֹּנֶת הלבנים (שמות ח ח):

יז **רכות.** כמשמעו ויש שואלים למה היה כן בעבור שחשבו שמחשבות השם כמחשבותיהם, וכל הנבראים ראויות צורתן להיות שוות ובן אפרים אמר שהוא חסר אל״ף וטעמו ארוכות והוא היה חסר אל״ף,
יפת תואר, כמו ״ותאר הגבול״ (יהושע טו ט) כל אבר כעין והאף והפה יפה ומראה הכל יפה או מראה על עין הפנים הנראה:

כ **ויעבד יעקב ברחל.** בעבור רחל:

כז **מלא שבוע זאת.** ז׳ ימי המשתה. וזאת על לאה:

לב **יְאֻהֲבַנִי.** בפתחות הבי״ת כמו ״פן תִּדְבָּקַנִי הרעה״ (בראשית יט יט):

לד **ילוה אישי.** כמו ״ונלוו עליך״ (במדבר יח ד):

לה **הפעם אודה את ד׳.** כטעם הפעם הזאת אחר שיש לי ארבעה בנים, אודה השם כי לא אחמוד להיות לי עוד, כמאמר, אודה את השם שנתן לי כל זה ויספיק לי על כן עמדה מלדת:

פרק ל

א **הבה לי בנים.** שתתפלל לשם כאשר עשה אביך:

ב **התחת אלהים אנכי.** כאילו אני במקום השם ויתכן שהתפלל ולא הגיע עת שמוע תפלתו:

ג **ואבנה.** מפורש בדברי שרה:

ו **דנני.** דגושה הנו״ן לחסרון הנו״ן הנוסף:

ח **נפתולי.** שם מבנין נפעל, וטעמו כאדם שיאבק עם אחר ויפתל לנצח אותו כדי להפילו, וכן ״תתפל״ (ש״ב כב כז), וטעם זכר אלהים כי לכבוד השם נתתי שפחתי, או השם עזרני בהאבקי:

יא **בגד.** שתי מלות והאל״ף חסר, וכן בכל, וכן במה (יחז׳ כ כט), כאשר מפורש ביחזקאל,
וטעם גד גדוד כי יש לה גדוד בנים, וי״א שפי׳ גד מזל טוב כאשר הוא בלשון ישמעאל, וכמוהו ״העורכים לגד שולחן״ (ישעי׳ מה יא) והוא ככב גדק, והנכון להיותו כמו גדודי השמים:

יג **באשרי.** בעבור אשרי:

יד **דודאים.** אמר המתרגם יברוחין וכן יקראו בלשון ישמעאל ויש להם ריח טוב, וכן כתוב ״הדודאים נתנו ריח״ (ש״ה ז יד), והם על צורת בן אדם, כי יש להם דמות ראש וידים, ואנכי לא ידעתי למה יועילו להריון בעבור שתולדתם קרה:

טו **תחת דודאי בנך.** חלף ושכר:

כ **זבדני אלהים.** כטעם נתן לי חלק ואין לו אח במקרא:

יזבלני. יזבול עמי יהיה זבולו עמי תמיד, כמו ״בנה בניתי בית זבול לך״ (מ״א ח יג), ״וכמוהו בני יצאוני״ (ירמי׳ יו״ד כ) יצאו ממני, ״ויבואני״ (תהלים קיט מא) כלם הם פעלים עומדים:

כא **ואחר ילדה בת.** י״א כי עם זבולון היתה בבטן אחת:

כג **אסף אלהים את חרפתי.** כטעם כרת, וכן ״ונאסף שמחה וגיל״ (ישעי׳ טז י) ואחרים אמרו כי השם ראה החרפות שהי׳ הנשים מחרפות אותי בעבור היותי עקרה וכאילו נאספו ונתחברו אצל השם, והנה נולדו ליעקב י״ב בנים בז׳ שנים וכאשר ספרום הקדמונים מצאום בני ששה חדשים וימים במספר,

ויתכן שנתנה לאה שפחתה ליעקב קודם שנולד נפתלי, גם הרתה רחל קודם שנולד זבלון, וגם דינה לא ידענו מתי נולדה:

כו **אשר עבדתי אותך כהן.** שב אל נשי לא אל ילדי, כמו "וישם דמי מלחמה בשלום" (מ"א ב ה):

כז **נחשתי.** כמו נסיתי כי הולך היה לקראת נחשים ויש לו תרפים:

כח **נקבה לשון צווי** במשקל "זכרה לי אלהי לטובה" (נחמי' יג יד) ופי' פרש, וכן "אשר פי ד' יקבנו" (ישעי' בב ב), ודגשות הקו"ף להתבלע הנו"ן בו כמו "אשר ידבנו לבו" (שמות כה ב):

ל **לרגלי.** בעבור רגלי, כי דרך בני אדם לומר רגל טובה יש לפלוני, והטעם כי התברכת משעה שבאתי לביתך, ה"א מאומה נוסף, ונמצא חסר:

לב **עקדים.** ברגל והטעם שומה שעקדה הרגל:

ונקדים. שיש בו נקדות נקדות:

וברודים. מגזרת ברד שיש לו שומות לבנות,

ומלת טלוא שם כלל והוא מגזרת "בלות ומטולאית" (יהושע ט ה), והטעם כמו שומית וטעם כל שה נקוד וטליא תיש, וכן כתוב "שה כשבים ושה עזים" (דברים יד ד) ואחר ששם טלוא כלל, הנה פי' כל תיש נקוד ועקוד וברוד:

וכל שה חום. הוא השחרות, ויתכן שנקרא השחרות כן מפני החום כי השחרות יותר חום מן הלבן:

וטלוא ונקוד בעזים. עקוד וברוד ונקוד:

לג **אשר איננו נקוד וטלוא.** נקוד וברוד ועקוד:

בעזים. זכרים ונקבות:

לה **ויסר ביום ההוא את התישים העקודים והטלואים.** שפירש הנקודים והברודים:

הנקודות והטלואות. פי' העקודות והברודות וזה טעם כל אשר לבן בו,

וכל שה חום, כבש שחור, והוא שם תואר, כמו פעול, ומשקלו "סוג לב" (משלי יד יד), ומלת הסר משם על דעת מדקדק גדול שם הפועל להסיר משם ואלה שכרי, ופי' ויתן ביד בניו של יעקב, רק וישם דרך שלשת ימים על לבן הוא, וזה הפי' איננו נכון, כי אין ליעקב בן גדול מראובן, ועוד אין לו ז' שנים, וכן פי' הפרשה, הסר משם כמשמעו לשון צווי, וטעם והיה שכרי כאלה אחר שתסירם:

וענתה בי צדקתי. לפניך היא תעיד כאשר תבא ותראה שכרי, והוא העדר שאפריד לנפשי, אם לא מצאת התישים והעזים עקודים נקודים וברודים, והכבשים שחורים גנוב הוא אתי, והנה אתה הסירות מן הצאן כל עקוד ונקוד וברוד בעזים וכל חום בכשבים:

ויאמר לבן הן. כמו הנה כי הה"א נוסף כמו האלה האל:

ויסר ביום ההוא. לבן הסיר:

לו **וישם.** גם הוא לבן:

לז **מקל.** בפתח הקו"ף בעבור שהוא סמוך:

לבנה לוז וערמון. עצים הם, רק לח שם התואר, והגאון אמר כי לוז שקדים בעבור שנקרא כן בלשון ישמעאל, כי הב' לשונות והארמית ממשפחה אחת היו:

מחשף הלבן. שחשף הקלף, כמו "חשף ד'" (ישעי' נב י):

לח **פצל.** הטעם כרת כריתות קטנות:

ברהטים. מקום חבור המים שישתו הצאן שם:

ויחמנה. נתחברו פה לשון זכרים ונקבות כמו "וישרנה הפרות" (ש"א ו יב):

לט **ויחמו.** נתעברו, ובאה זאת המלה משונה בנקוד בעבור אות הגרון, והיה ראוי להיות כמו "וישבו לאכל לחם" (בראשית לז כה), ואל תתמה בעבור שאמר על הצאן לשון וכרים כי משפט הלשון להפריש בין זכרים לנקבות בלשון יחיד, רק בלשון רבים לא יחושו:

אל המקלות. מן המקלות ורבים יתמהו, ויאמרו כי זה פלא, ואמת שהוא מפלאות התולדות וכן המשפט אפילו האשה שנבראה בצלם המלאכים:

וטלואים. הם הברודים כי שם כלל הוא:

מ **והכשבים הפריד יעקב.** ועוד עשה דבר אחר שהפריד הכבשים ובחר מהם כל עקוד וכל חום, ושם פני הצאן אליהם עד שתלדנה כן והנה הי׳ לו עדרים לבדו ולא שתם על צאן לבן, וי״א כי וישת לו עדרים מאוחר כי הכשבים הפרידם מעדרים שלו:

מא **הצאן המקושרות.** בימי ניסן וכל אשר תלדנה הי׳ חזקים ובריאים:

מב **ובהעטיף הצאן.** הם בימי תשרי, ולזה עשה יעקב שלא ירגיש לבן בדבר המקלות:

העטופים. שאין כח בהם כמו ״נפשם בהם תתעטף״ (תהלים קז ה):

פרק לא

א **דברי בני לבן.** בנים זכרים הי׳ לו, וכן הוא אומר ״ויתן ביד בניו״ (בראשית ל, לה):

ה **את פני אביכן.** ראיתי בפניו שאיננו עמי כתמול שלשום, או ישוב איננו אל פני כמו ״פני ד׳ חלקם״ (איכה ד טז):

ז **התל בי.** מלה זרה, בעבור היות התי״ו רפה, כי עיקרו להדגש כמו ״וַיְהַתֵּל בהם אליהו״ (מ״א יח כז) דרך לעג:

עשרת מונים. מלשון ״מְנֵה את העם״ (ש״ב כד א) והטעם עשרה במספר, או הזכיר עשרה בעבור היותו סך חשבון,

ח וזה שאמר עקדים יהיה שכרך, ידוע שהחליף משכרתו לקחת עקודים לבדם, וכן פעם אחרת נקדים:

ט **ויצל אלהים.** כטעם ״וינצלו את מצרים״, (שמות יב לו), ושניהם מגזרת ״הצילני נא״ (בראשית לב יב) ואם הוא מעט רחוק, וזה שאמר יעקב לנשיו גם הוא אמת שראה זה בחלום, כי השם יעזרהו לחזק הצאן ולהוליד גם בלא מקלות:

יג **אנכי האל בית אל.** טעמו האל אל בית אל וכן ״ועץ הדעת״ (בראשית ב ט) דעת טוב ורע:

טו **כי מכרנו.** כאילו מכרנו, שלא עשה כמשפט האבות עם הבנות, רק אמר שמור צאני וקח בנותי במשכרתך:

יח **רכש.** מגזרת רכוש:

יט **ולבן הלך לגזוז את צאנו.** שהיה ביד בניו רחוק שלשה ימים כאשר הוא כתוב על כן ויגד ללבן ביום השלישי:

התרפים. י״א שהוא כלי נחושת העשוי לדעת חלקי השעות, ואחרים אמרו כי יש כח בחכמי המזלות לעשות צורה בשעות ידועות תדבר הצורה, והעד שלהם ״כי התרפים דברו און״ (זכרי׳ י ב), ופי׳ הפסוק איננו כן, והקרוב אלי שהתרפים הם על צורת בני אדם והיא עשויה לקבל כח עליונים ולא אוכל לפרש, והעד שהתרפים כן, התרפים ששמה מיכל בת שאול במטה עד שחשבו שומרי הבית שהם דוד, והפסוק שאמר ״אין אפוד ותרפים״ (הושע ג ד) יש לו ב׳ פירושים, האחד שאמר אין מלך ואין שר בישראל, כי השם לא בחר מלך רק ממשפחת דוד, על כן אמר בפ׳ השני ״ובקשו את ד׳ אלהיהם ואת דוד מלכם״ (שם פסוק ה), ואין זבח ומצבה לע״ג, ואין אפוד שהי׳ עובדי הבעל עושים כדמות אפוד משה, על כן אמר אפוד ולא אמר האפוד, כמו ״הגישה האפוד״ (ש״א כג ט) ״אפוד ירד בידו״ (שם כג ו) איננו אפוד שעשה משה ובמקומו אפרשנו בראיות גמורות, אם גומר ד׳ עלי והפי׳ הב׳ שלא יעבדו השם ולא ע״ג, והנה התרפים קראם לבן אלהיו, וי״א שרחל גנבתם לבטל ע״ג מאביה, ואילו היה כן למה הוליכה אותם עמה, ולא טמנתם בדרך, והקרוב שהיה לבן אביה יודע מזלות, ופחדה שאביה יסתכל במזלות לדעת איזה דרך ברחו,

כ לא גנב יעקב כי אם דעתו, כי עיקר הדעת בלב:

כד **ויבא אלהים אל לבן האדמי.** קודם וידבק אותו, ופי׳ וכבר בא אלהים, וכבר הראיתיך רבים כמוהו, ובא השם לכבוד יעקב:

מטוב עד רע. שתחשוב אתה שהוא טוב לו, לא תדבר לו להשיבו:

כה **ולבן תקע את אחיו.** עם אחיו,

אהל יעקב מושך עצמו ואחר עמו וכן הוא ויעקב תקע את אהלו בהר, ולבן תקע את אהלו עם אחיו בהר הגלעד:

כח **הסכלת עשו.** שם הפועל והוא סמוך, ויחסר זה או כן:

כט **יש לאל.** כח כמו "כגבור אין איל" (תהלים פח ה):

ל **נכסוף.** שם הפועל מבנין נפעל, כמו "אם נלחום נלחם בם" (שופ' יא כה)
ומלת נכספת, כמו התאוית, וכן יכסוף לטרוף (תהלים יז יב):

לב **לא יהיה.** רק אהרגנו וי"א שהוא דרך תפלה, על כן מתה רחל בדרך, אם כן יודיעני מי התפלל על אשת פנחס:

לג **ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות.** שאהל אחד היה לשתיהן, או באהל כל אחת מהן ואח"כ שב פעם שנית אל אהל לאה, והעד ויצא מאהל לאה, גם זה נכון שהיה אהל ליעקב בין אהל לאה ובין אהל רחל, והקרוב אלי שהכתוב אחז דרך קצרה, ואיחר להזכיר אהל רחל, וכן היה באהל יעקב, ואח"כ באהל לאה, ואח"כ באהל רחל, ואח"כ באהל שתי האמהות, והטעם שבקש באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות ולא מצא, כי לא היה שם כלום, ובעת צאתו מאהל לאה, ובא באהל רחל שהי' התרפים שם כבר לקחתם רחל ושמתם בכר הגמל:

לד **וי"מ בכר** כדמות מרדעת, והנכון בעיני שכר הגמל כמו "שלחו כר מושל ארץ" (ישעי' טז, א) וכן "ובכרכרות" (שם סו כ), ומנהג הכר או הרוכב עליו יקרא הכרי, והנה רחל לקחה התרפים ושמה אותם במקום ששם כר הגמל:
ותשב עליהם. ולא היתה באהל:

לו **כי דלקת.** רדפת וכן "ידלק עני" (תהלים י, ב,):

לט **אנכי אחטנה.** אם היתה טריפה החטא היה עלי ופרעה כמוה:
גנבתי יום. היו"ד נוסף כיו"ד מלאתי (ישעי' א כא), וכן הוא גנובת יום או לילה מידי תבקשנה::

מב **ופחד יצחק.** יראת יצחק את השם היא הועילתני, כי זכות האב תועיל לבן,
מ"ם ריקם נוסף והוא שם, ימצא עם יחיד זכר ונקבה ועם רבים וכן מ"ם אמנם גם חנם:

מג **ולבנותי מה אעשה.** הוסיף לבאר וכן הוא ולבנותי אלה מה אוכל לעשות להם:

מה **מצבה.** שהציב אותה:

מו **גל.** שיגולו שם אבנים עד שהתחברו גם קראה מצפה:

מט **וטעם יצף ד'.** כמו ד' יראה, וכן "צופח נתתיך" (יחז' ג יז):
כי נסתר אנחנו שיהיה כל אחר ממנו רחוק מחבירו ולא יראנו, השם רואהו,
וטעם אשר אמר שב אל לבן, יעקב קראה מצפה בעבור שאמר לו יצף ד':

נ **אם תענה את בנותי.** אמר הגאון פירושו אם לא תשכב עם נשיך וזאת לשון נכריה לא נשמע כמוה בכל המקרא, ואם היה כמשמעו מה יזיק, והטעם שלא יעשה להם רע, ויכריחם על דבר שאינם חפיצות בו, ותרגום גלעד יגר שהדותא:

נא **אשר יריתי,** הוא ואחיו שירו אבנים מגזרת "ירה בים" (שמות ד טו), וידים אל מקום אחד:

נב **לא אעבור.** ברית זה הגל, כמו "עברו חוק"
וטעם לרעה לעשות רע, ויש אומר לא תעבור אלי אתה להרע לי גם אני כן,

נג כל אחד אמר ישפט בינינו אלהי אבותינו ויעקב אמר על אלהי אברהם, ולבן אמר על אלהי נחור אבי אביו שהיה עובד ע"ג, וכן העיד יהושע:
וישבע יעקב בפחד אביו. במי שהיה אביו מפחד ממנו, ויש אומר זה הפחד רמז ליום העקידה ואיננו רחוק:

פרק לב

א **לבניו.** הם בני בנותיו:

ב **ויפגעו בו מלאכי אלהים.** לעזרו בדרך והוא לבדו ראה מחנה המלאכים סביב מחנהו, על כן קרא שם המקום מחנים, על שם שנים אחד שלו ואחד של מלאכים:

ד **וישלח.** הנה ידענו כי ארץ אדום בין חרן ובין ארץ ישראל, וזאת תשובה על הגאון שאמר כי סיני ושעיר ופארן סמוכים הם, ואלה המלאכים הם מעבדיו:

ה **כה תאמרון לאדוני.** אמר כן להם עד שיתברר אצלם שהוא אדוניו וידברו עמו בדרך מוסר העבד:

ואחר עד עתה. האל"ף סימן המדבר, והנוח הנעלם שהוא אחריו תחת אל"ף השרש, וכן "אני אהבי אֶהֱבָ" (משלי ח יז), כי כבד על הלשון להוציא ב' אלפין והוא מהבנין הקל:

ו **שור וחמור.** שם המין:

ואשלחה להגיד. כי רצוני לעשות כל אשר יצוה וזה טעם למצוא חן:

ז גם הולך לקראתך שהוגד לו שאתה בא:

ח **ויצר לו** זה הדבר מהבנין הכבד כמו "והצר לך" (דבר כח נב]:

ויחץ. נפתח היו"ד בעבור אות הנרו הבא אחריו, כמו "וַיַּעַל משה" (שמות יט כ)

ט **מחנה.** זכר ונקבה כבית ומקום:

והיה המחנה הנשאר לפלטה. אולי יהי' שיברחו או תשוך חמת אחיו בהכותו המחנה האחת, או יבוא להם רֶוַח והצלה מד', וכמוהו "אם תחזק ארם ממני והיתה לי לישועה" (ש"ב יו"ד, יא), ומה שאמר רבינו שלמה שיהיה לפליטה בעל כרחו הוא דרך דרש, ואם השם אמר לו "והיה זרעך כעפר הארץ" (בראשית כח, יד) לא ידע אם על אלה או על אחרים, כי הנה יוסף כאשר נמכר היה יעקב חי והוא לא ידע, כי אין הנביא יודע הנסתרות, אם לא יגלה לו השם, ואלישע אמר "וד' העלים ממני" (מ"ב ד כז), גם זאת תשובה לשואלים איך פחד יעקב והשם הבטיחו, והוא אומרו ואהיה עמך (בראשית לא ג), גם זה פי' ואיטיבה עמך, שיתכן שימלט הוא לבדו, ועוד ידענו כי כל עון קטן וגדול כנגד העושה, ע"כ העון הקל לגדול יקרא גדול, ויעקב פחד שמא חטא או שגג במחשבתו, ובעבור זה לא יהיה השם עמו, ואל תתמה, כי הנה משה שאין למעלה ממנו והוא שלחו להוציא את ישראל ממצרים, ובעבור שגגתו שלח מלאך להמיתו:

יא **קטנתי.** כמו "גם יכלתי" (בראשית ל, ח) והטעם פחות אני וקטן עד שתעשה עמי כל החסדים, וכבר פירשתי חסד ואמת:

יב **והכני.** משרת עצמו ואחר עמו, כמו "ושני אנשים שרי גדודים הי' בן שאול" (ש"ב ד ב), וכן הוא והכני והכה אם על בנים:

טו **עזים מאתים.** בצאן שם הנקבות עשר לזכר, ולפרים ד', ולעירים שנים כי ידע תולדותם:

יז **וָרֶוַח תשימו.** הפרש, וקרוב ממנו "כי היתה הרוחה" (שמות ח יא), הפרשה בין מכה למכה כמו "וְרֶוַח לשאול" (ש"א טז כג):

יח **ושאלך לאמר.** כמו כי אַהֲבְך (דבר' טו טז):

כ **גם את כל ההולכים.** כי חמש הי' שם:

במוצאכם. נפתח הצדי"ק בעבור אות הגרון ואם אין כמוהו:

כא **כי אמר.** יעקב בלבו, ואלה דברי משה,

ופי' אכפרה פניו אכסה ואסתיר, ופניו כעסו וכן "ופניה לא הי' לה עוד" (ש"א א יח):

כג **ויעבר את מעבר יבק.** הוא עבר בתחלה, ואחר כך לקח נשיו ובניו והעבירם, והנה פי' ויעבר כבר עבר, ושב באחרונה לבקש אם נשאר כלום:

כה **ויאבק.** מגזרת אבק, עד שעלה אבק ביניהם:

עד עלות השחר. עד סור שחרות הלילה, וי"א כי שחר רמות אור והוא הנראה בעבים טרם זרוח השמש וכן "אשר אין לו שחר" (ישעי' ח כ):

כו **כי לא יכול לו.** המלאך:

ויגע בכף יריכו. של יעקב:

ותקע. כמו "פן תקע נפשי ממך" (ירמי' ו יח), סרה כף הירך ממקומה:

לג **בגיד הנשה.** ידוע כאשר העתיקו קדמונינו ז״ל, ואין בו ספק כי אם לחסרי הדעת ותולדות שמפרשים שהוא האבר. ויפרשו הנשה מגזרת נשים לדעת זה המלאך שנראה ליעקב שהוא גוף יתבאר לך אם השם יפקח את לבבך בפ׳ ״כי שמי בקרבו״ (שמות סג כא):

פרק לג

ב **ושם רחל ויוסף באחרונה** אולי ימלטו בעבור אהבתו אותם:

ד **הדרש** על נקודות ״וישקהו״ טוב הוא לעתיקי משדים, כי על דרך הפשט לא חשב עשו לעשות רע לאחיו והעד ויבכו כאשר עשה יוסף אם אחיו:

ה **מי אלה לך.** מי אלה עמך או מי אלה שלך הם:

חנן. כמו נתן, וכמוהו ״חנונו אותם״, (שופ׳ כא כב), גם חנן כמו הם:

ח **מי לך.** מי לעולם ימצא על אדם, ופי׳ מי הוא זה ששגרת לו כל המנחה הזה, או מי במחשבתך:

י **אל נא.** אל יאמר אדוני כן, וכבר הודעתיך דקדוק הנגיד:

כראות פני אלהים. מלאך, ורבי המפרשים אומרים כי בא המלאך ליעקב לחזק את לבו שלא יירא מאחיו כי הנה המלאך לא יכול לו, אף כי בן אדם, ואין מלת שרית עם אלהים כמו ״וישר אבימלך על ישראל״ (שופ׳ ט כב), כי אין ״עם״ כמו ״על״, רק פירושו שר תחשב עם המלאכים, ואם אנשים שרים, ושואלים ישאלו מה טעם ויזרח לו השמש, והלא ברגע אחד זורחת בכל העולם, ושאלתם תוהו, כי עת זרוח השמש בכל מקום ישתנה והנה בין ירושלים ובין זאת המדינה שחברתי בה זה הפי׳ ושמה לוקא שעה ושליש שעה, וברחב י״ב מעלות, וזה הדבר ברור בלא ספק, ופי׳ והוא צולע שהיה הולך על צלעו האחת, וטעם על כן זכר לדבר:

יב **נסעה.** יש אומרים שהוא לשון צווי, כמו ״שלחה הנער״ (בראשית מג ח) וכן ״נפלו עלינו״ (הושע י, ח)

ונלכה. כולנו ושאני אלך לנגדך לא אזוז ממך, ויתכן להיותו כמו ״ונסעה מנהר אהוא״ (עזרא ח לא) נסעה כולנו ואני אלך לנגדך:

יג **הילדים רכים,** כי הגדול שבהם י״ב שנה יש לו וימים מספר:

עלות. כמו עלות ינהל (ישעי׳ מ יא) והנה ההרות שעלו עליהם העתודים, על כן נקראו עלות

וטעם עלי, עלי לשמרם שלא יבואו לידי נזק:

ודפקום, ואם דפקום המנהיגים אז ימותו כל הצאן:

יד **אתנהלה.** כמו אתנהל עמם:

לאטי. היו״ד נוסף או יהי לשון יחיד מדבר:

לרגל המלאכה. בעבור המקנה שהוא מלאכתי והקרוב אלי כי פי׳ המלאכה מה שיוכל אדם לעשות בכחו וברשותו, גם הממון יקרא כך כמו ״אם לא שלח ידו במלאכת רעהו״ (שמות כב ז), ומזאת הגזרה מלת ״מלאך״, בעבור שהוא תחת רשות השולח, ויהיה לרגל כמו ״ויברך ד׳ אותך לרגלי״ (בראשית ל, ל) ויתכן להיות לרגל כמשמעו שהוליכם על רגליהם:

טו **וטעם למה זה.** אין לי צורך:

יח **ויבא יעקב שלם.** שם התואר והטעם שבא בשלום שלא אירע לו שום מאורע כי עתה יחיל לספר מאורע דינה:

יט **חלקת השדה.** חלק בשדה, והזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל, ומי שיש לו בה חלק, חשוב הוא כחלק עולם הבא:

כ **ויאמר הגאון,** כי ויקרא לו אל אלהי ישראל. כי פי׳ שקרא אל אל השם והנכון הוא שכן הוא שם המזבח, וכן מזבח משה קרא שמו ״ד׳ נסי״ (שמות יז טו) בעבור הנס שעשה השם במקום ההוא, וכן בשוב השכינה אל ירושלים תהי נקראת ד׳ שָׁמָּה (יחז׳ מה לה), וכן בעבור שעזר השם את יעקב קרא שם המזבח שעבד שם השם אל אלהי ישראל, והטעם שהוא חזק ותקיף:

אלהי ישראל. שהצילו בדרך ובא שלם אל ארץ כנען כי שם שכם וסוכות, ולפי דעתי יתכן שהתעכב בעיר שכם שנים רבות, כי דינה לא היתה בת שבע שנים גם שמעון ולוי קטנים היו:

פרק לד

א **ותצא דינה.** מעצמה:

ב **ויענה.** כדרכה בעבור היותה בתולה:

ג **וידבר על לב.** שדבר לה דברי רכים ונחומים:

ה **כי טמא.** שכם:

יד **חרפה.** לדורות וזה טעם כי נבלה עשה בישראל,

וטעם וידברו אשר טמא, וידברו את שכם אשר טמא אחותם, כי מצאנו "דברו לשלום" (בראשית לז ד) כמו דבר לו, או טעם "אשר" כי ענו במרמה בעבור אשר טמא:

אשר לו עולה. ערלת בשר וטעמו דבר שיכבד וכן "ערל שפתים" (שמות ו יב), "ערלה אזנם" (ירמיה ו י) בעבור הנוסף, והאומרים שהשם אמר לאברהם "והיה תמים" (בראשית יז א) ובהמולו הנה הוא חסר, הדבר הפוך, והנה הבהמות יוכיחו, ואם אמרו למה נחתך דבר בראו השם גם הטבור יוכיח:

יז **את בתנו.** בעבור היותה קטנה, והם הי׳ מדברים בעבור אביהם:

יט **ולא אחר.** איננו בדקדוק, כמו "ואחר עד עתה" (בראשית לב ה), רק מן הבנין הכבד הדגוש, והוא פעל עבר על משקל "בָּרַךְ נבות אלהים ומלך" (מ"א כא יג):

כא **שלמים.** הם בשלום:

רחבת ידים. מקומות כמו "ויד תהיה לך" (דברים כג יג):

כב **יאותו.** מגזרת "כי לך יאתה" (ירמי׳ יו"ד ז) והנוח הנעלם אחר האות המשרת תחת פ"א הפעל:

בהמול. מפורש, והנה הם חשבו רעה על יעקב ובניו שאמרו מקניהם וקנינם:

כה **ביום השלישי.** שלישי לעולם קשה שהוא חצי המרובע, וזה המעשה אשר עשו שמעון ולוי לדעת אחיהם עשו, דכתיב במרמה, ובני יעקב הם כולם, וחרה אף יעקב על שמעון ולוי, בעבור שהם הרגו אנשי שכם:

כט **ואת כל אשר בבית.** פי׳ בבית המור, או בבית שכם:

ל **מתי מספר.** מתי כמו אנשים, ודבר שיסופר הוא מעט, על כן טעה ר׳ אהרן הכהן ראש הישיבה שפי׳ "ויהי מתיו מספר" (דבר׳ לג ו) כמשמעו:

להבאישני. שישנאו אותי כאשר ישנא איש דבר שיבאש:

לא **ויאמרו.** שמעון ולוי:

הכזונה יעשה. שכם את אחותינו:

פרק לה

ב **הסירו את אלהי הנכר.** חלילה חלילה שישכב הנביא עם עובדות אלהי נכר, ופי׳ תמצאנו בפ׳ וילך משה (דבר׳ לא טז):

והטהרו. שירחצו הגוף:

והחליפו שמלותיכם. מהמקום הזה נלמוד שחייב כל ישראל כאשר ילל להתפלל למקום קבוע להיות גופו נקי ומלבושיו נקיים:

ה **דגשות** תי"ו חִתַּת. להתבלע התי"ו:

ז **וטעם** כי שם נגלו אליו האלהים. המלאכים, כמו "והנה מלאכי אלהים" (בראשית כח, יב):

י **לא יקרא שמך עוד יעקב.** לבדו כי גם ישראל:

יא **פרה ורבה.** ברכה כמעשה בראשית:

יד ויתכן להיותו פי׳ ויצב. וכבר הציב בפעם הראשונה או עשה כן פעם שנית והראשון קרוב אלי:

ויסך עליה נסך. מים או יין, והטעם שרחץ אותה, ואחר כן יצק עליה שמן, ובבית אל שלם נדרו ונתן מעשר מהונו לכבוד השם למי שהיה בדור ראוי לקחתו:

טז כברת הארץ. יתכן להיות הכ״ף לדמות ויהיה ברת מדת המלך ואין ריע לו במקרא:

יז בהקשותה. מהבנין הכבד הנוסף, והטעם שהקשתה הלידה על נפשה וכן ותקש (פסוק טז), רק הוא מהבנין הכבר הדגוש, כמו ותכל להשקותו (בראשית כד יט):

יח בן אוני. בן אבלי, וכן ״כלחם אונים״ (הושע ט ד) ״לא אכלתי באוני״ (דבר׳ כו יד):

כ קבורתה. וקברה שוים:

כב וילך ראובן. יפה פי׳ רבותינו ז״ל וכוסה קלון ערום (משלי יב טז):

כו אשר יולד לו בפדן ארם. עשתי עשר נולדו לו שם, כי בנימין נולד בארץ כנען, והכתוב כתב על הרוב ורבים אראה לך עוד כמוהו:

כט ויגוע יצחק. וכאשר מת יצחק ונאסף אל עמיו קברו אותו עשו ויעקב כאשר נולדו ולמעלה אמר יצחק וישמעאל (בראשית כה ט) בעבור היות ישמעאל בן השפחה:

פרק לו

א הוא אדום. הוא אבי אדום ואל תתמה על עדה ובשמת שיש לה ב׳ שמות כי כן שם אֵם אֲבִיָה, גם שם ״אביה״ בד״ה איננו כמו בס׳ מלכים, כי שני שמות הי׳ לה גם לאביה,

וטעם אלה שמות בני עשו על בני בניו:

ב בת ענה בת צבעון. והנה מצאנו כי יש ענה אחי צבעון גם שם בנו ענה, על כן יאמר כי האב והבן או שני האחים, שכבו אשה אחת, והנולדים לא נודעו בן מי הם, ויתכן להיות זאת אהליבמה בת ענה שהוא בן צבעון ויחסה הכתוב לשם אביה ואבי אביה להפריש בין ענה ובין ענה, וי״א כי יש קרח בן עדה ויש קרח בן אהליבמה והקרוב אלי שהוא בן אהליבמה והוא אחד והזכירו הכתוב עם אלופי אליפז שהיה דר עמהם גם יתכן שמתה אמו כי הוא הקטן מבני אהליבמה, וגדלה עדה את קרח עם בניה, ונכתב עליו שהוא מבניה כמו בני מיכל ויהי לה לבן, וכן נכתב על עמלק מבני עדה בעבור שהוא בן שפחת בעלה,

ופי׳ אלוף נשיא וגדול ואינו כן ״ככבש אלוף״ (ירמי׳ יא יט) רק הכ״ף ישרת עצמו ואחר עמו, וכן הוא ככבש כאלוף כי משפט לשון הקדש לדבר כן, כמו ״כריע כאח לי״ אמר המתרגם גבורים (תהלים לה יד):

כ שעיר. לא ידענו יחוסו, והזכירם הכתוב להפריש יחוסי שעיר ועשו כי ישראל יצוו על בני עשו

החורי, כמו חורי יהודה (ירמי׳ כז, כ) וטעמו גדולה ויתכן להיות מגזרת ״ואורנים חורי״ (ישעי, יט ט) שהוא לובן וכן אמר התרגום, ונמשלו הסגנים בלובן בעבור שאין בעינים כמוהו והוא כאור והפך זה ״בל יתיצב לפני חשוכים״ (משלי כב כט):

כד ואיה ענה. פי׳ הוי״ו כפ״א רפה בלשון ישמעאל ובר״ה איננו:

הימים., כמו ״האימים לפנים״ (דבר׳ ב יוד), כי ימצא האל״ף שיתחלף ביו״ד כמו יתימרו, ויאמר הגאון שהם פרדים ופי׳ מצא הרכיב ויתכן להיות מצא שהוא מצא בתחלה זאת החכמה, כי מין אחד עם מין אחר לא יולידו, ויחזיק זה הפירוש שאמר הכתוב ברעותו את החמורים, ואילו היו הימים צמחים כאשר פי׳ רבים מה טעם להזכיר החמורים:

כה ואלה בני ענה דישון ואהליבמה בת ענה. אין זה ענה הנזכר בראש הפסוק כי אילו היה הוא מה צורך להזכירו רק הוא ענה הנזכר בפסוק הראשון:

לא ואלה המלכים. י״א כי בדרך נבואה נכתבה זאת הפרשה, ויצחקי אמר בספרו כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה, ופי׳ הדורות כרצונו, הכי קרא שמו יצחק, כל השומע יצחק לו כי אמר כי הדר הוא הדד האדומי, ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס, וחלילה חלילה שהדבר כמו שדבר על ימי יהושפט, וספרו ראוי להשרף, ולמה תמה על שמונה מלכים שמלכו שהם רבים, והנה מלכי ישראל כפלים במספר, ושני אלה המלכים קרובים לשני

מלכי ישראל גם מלכי יהודה רבים הם ממלכי אדום עד ימי משה והאמת שפי׳ לפני מלך מלך על משה מלך ישראל, וכן כתוב ויהי בישורון מלך (דבר׳ לג ה):

לב **בלע בן בעור.** איננו בלעם, גם בלעם איננו בן לבן הארמי ויתכן שדרך הדרש בעבור היותו מנחש כמוהו, כי לא יפול מדברי רבותינו ז״ל ארצה גם בלעם ארמי היה וזה בלע אדומי, גם יובב בן זרח איננו איוב כאשר אמר היצחקי המהביל:

לט **מהיטבאל בת מטרד.** כטעם בת ענה בת צבעון, או הזכיר הכתוב שם אביה ושם אמה:

מי זהב. כן שמו והגאון אמר צורף זהב, ואחרים אמרו רמז לעושים זהב מנחושת ואלה דברי רוח:

מ **וטעם** ואלה שמות אלפי עשו למקומתם. שיש להם היום מקומות ידועים, ואלה דברי משה, ואלה הנזכרים הם בני האלופים הכתובים למעלה, ולא הזכיר כי אם מי שיש לו מקום:

תמנע. במקום הזה זכר, כי יש לנו שמות רבים לזכר ולנקבה שוים, וכן אהליבמה, או יהיה הפי׳ להיות אלוף נוסף ויהיה אלוף תמנע שהיתה פילגש אליפז, אלה הם אלופיה עלוה גם יתת, והנה אלה נשיאי עמלק, ואלופי אהליבמה הי׳ שבעה בימי משה אנשי מקומות על כן הוסיף לבאר במושבותם:

פרק לז

א **וישב.** הזכיר שאלופי עשו ישבו בהר שעיר ויעקב ישב בארץ הנבחרת,

ב והטעם אלה תולדות יעקב, אלו המאורעות שאירעו לו, והמקרים שבאו עליו מגזרת ״מה ילד יום״ (משלי כז א):

והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה. בעבור היותו קטן שמוהו בני השפחות שמש להם, כי אם ישרת אחיו בני הגבירה לא היה דבר רע, וזאת היא דבתם רעה, וטעם אבר מן החי דרש הוא, כי הכתוב לא הזכיר מאחיו חוץ מבני השפחות:

ג **כי בן זקונים הוא.** כמשמעו כי הולידו והוא בן תשעים ואחת שנה, גם כן אחיו בנימין קראו ״וילד זקונים״ (בראשית מד כ), ואחר אלה שניהם לא נולד לו:

פסים. כמו ״פַּס יְדָא״ (דניאל ה ה) בלשון ארמית:

ד **דברו.** כמו דבר לו

לשלום, אפילו לשלום:

ז **מאלמים.** מגזרת אלומים, ונמצא בלשון נקבה נושא אלומותיו (תהלים קכו ו):

תסובינה. מפעלי הכפל ודגשות הבי״ת לבלוע הבי״ת:

ח **המלוך תמלוך,** או משל תמשול. אנהנו נשימך מלך, או אתה תמשול בנו בחזקה:

י **ויגער בו אביו.** גערה אם בי״ת דרך קלון, ובלא בי״ת לשון השחתה, כמו הנני גוער לכם את הזרע (מלאכי ב ג), או הוא על דרך משל שיגער בזרע ויפחד ולא יעלה:

אני ואמך. על בלהה שפחת אמו שגדלה אותו:

יא **שמר את הדבר.** בלבו, וכן שמרו עדותיו (תהלים צט ו) על הפי׳ הנכון:

יג **ויאמר לו הנני.** אעשה כדבריך:

טו **וימצאהו איש.** דרך הפשט אחד מעוברי דרך:

טז **איפה הם רועים.** אם תדע:

יז **דתינה.** ביו״ד גם בלא יו״ד והמקום אחד:

יח **ויתנכלו.** חשבו מחשבה רעה וכן ״וארור נוכל״ (מלאכי א יד):

כא **לא נכנו נפש.** כמו "ומשרתו יהושע בן נון נער" (שמות לג יא) שפי' משרתו שירות נער, כי לא היה בימים ההם נער, וכן לא נכנו מכת נפש להוציא נפשו:

כג **ויפשיטו.** פועל יוצא לשני פועלים, שאמרו לו שיפשיט אותה בעצמה, והכתונת בלשון הקדש החלק הדבוק לעור, והנה הערימוהו והשליכוהו ערום אל הבור:

כה **וישבו לאכל לחם.** התשעה אחים:

ארחת ישמעאלים. כאשר אמר המתרגם, בעבור שהיא הולכת ארחות:

נכאת. אמר ר' משה הכהן ז"ל הספרדי שפי' נכאת דבר נחמד, וכן "ויראם את כל בית נכותה" (מ"ב כ יג), כי הוי"ו והאל"ף יתחלפו שהם האותיות הנח:

וצרי. מצאנוהו במקרא בשו"א נח תחת הצד"י ובקמץ חטף הַצֳרִי אין בגלעד (ירמי' ה כב), גם בחולם, ודבש שמן וָצֹרִי (יחזקאל כז יז), והגאון פי' אותו, כי הוא הנעשה משבעים וחמשה עיקרים, ואחרים אמרו כי הוא פרי, ואחרים אמרו כי הוא פרי או שמן האילן שהובא מיריחו אל מצרים על דעת יוסף בן גוריון ור' ישמעאל אמר שהוא שרף ואנחנו נסמוך על דעתו,

ולוט אמר הגאון שהוא הפרי כן בלשון ישמעאל בתוספות בי"ת ואולי כן הוא:

כו **מה בצע.** מה תועלת וקרוב מטעם חפץ, וכן מה בצע בדמי (תהלים ל י):

כז **אחינו בשרנו הוא.** כמו בשרנו כי מבשר אחר היינו:

כח **ויעברו.** וכאשר עברו עליהם הישמעאלים הסוחרים כי המדינים יקראו ישמעאלים, וכן אמר על מלכי מדין כי ישמעאלים הם:

ל **ואני אנה אני בא.** הזכיר אני ב' פעמים והאחד רב רק דרך הלשון כך:

לג **טרף טרף.** פועל שלא נזכר שם פועלו ובא כן בעבור הרי"ש שלא ידגש, וכן "ומורק ושוטף" (ויקרא ו כא):

לה **ויבך אותו אביו.** קדמונינו דרשוהו על יצחק ובאמת כי לא מת יצחק עד שהיה יוסף בן כ"ט שנה וי"א כי הנבואה נסתלקה משניהם בעבור אבלם ועדותם דבר אלישע:

וכל בנותיו. בתו ובת בנו,

ומלת שאולה. כמו מטה, והטעם הקבר ופה טעה המתרגם לתועים שתרגם שאולה גיהנם, והנה כי לא שאול תודך (ישעי' לח יח), ואציעה שאול הנך (תהלים קלט ח) הפך "אם אסק שמים שם אתה" (שם) "ערום שאול נגדו" (איוב כו ו) ורבים אחרים:

לו **שר הטבחים.** תמצא זה הלשון על הרג ועל בישול ודברי המתרגם ארמי נכונים:

פרק לח

א **ויהי בעת ההוא.** אין זה העת כאשר נמכר יוסף רק קודם המכרו, וכמוהו "משם נסעו הגדגדה" (דבר' יוד ז), "בעת ההיא הבדיל ד' את שבט הלוי" (שם שם ח), ושבט הלוי נבחר בשנה השנית, ונסעו אל גדגד בשנת הארבעים, ובמקומו אפרשנו ולמה הזכיר הכתוב זאת הפרשה במקום הזה והיה ראוי להיות אחר והמדנים מכרו אותו פרשת "ויוסף הורד מצרימה", להפריש בין מעשה יוסף בדבר אשת אדוניו, למעשה אחיו, והוצרכתי לפי' הזה, בעבור שאין מיום שנמכר יוסף עד יום רדת אבותינו במצרים רק כ"ב שנה והנה נולד אונן שהוא שני לבני יהודה, וגדל עד שהיה לו זרע וזה לא ימצא פחות מי"ב שנה, ועוד וירבו הימים, גם הרתה תמר והולידה פרץ והוא בא אל מצרים ויש לו שני בנים, ואל יקשה עליך דבר בצלאל כי בגעתי אל מקומו אפרשנו:

ב **איש כנעני.** יש אומרים סוחר כמו "כנען בידו מאזני מרמה" (הושע יב ח), ועם תוספות יו"ד "ולא יהיה כנעני עוד" (זכריה יד כא) ויתכן להיות כמשמעו, וחז"ל אמרו כי וירד יהודה שירד מגדולתו וזה דרך דרש, כי הבא מפאת צפון של עולם לדרומו הוא יורד ואנשי המחקר יבינו כי זה אמת:

ה **בכזיב.** שם מקום:

ח **ויבם אותה.** טעמו אחר שאתה יבמה הראה היבום, וזהו בא אל אשת אחיך, ובפרשת כי ישבו אחים יחדו (דבר׳ כה ה) אאריך מעט אם ד׳ יאריך ימי עד הגיעי שם:

ט **כי לא לו יהיה הזרע.** לא יקרא בשמו כטעם ״והיה הבכור אשר תלד״ (דברים כה ו):

ושחת ארצה. היה משחית זרע הקרי ושופך לחוץ בארץ, ואתמה מבן תמים המזרחי שפי׳ ושחת ארצה, שעשה לה שלא כדרך הנשים בעבור שלא תהר, והנה שחת הארץ שלה כי עליו היא יושבת בארץ, וזה פי׳ שגעון, וחלילה חלילה להתגאל זרע הקדש בטנוף הטנוף:

נתן זרע. כמו השלם:

יא **שבי אלמנה בית אביך.** בחסרון בי״ת קודם בי״ת כמו ״הנמצא בית ד׳״ (מ״ב יח טו):

יב **וינחם יהודה.** פי׳ אחר שקבל תנחומין

על על גוזזי צאנו, על תחת אל:

יד **ותכס.** פועל יוצא, וטעמו ותכס עצמה:

ותתעלף. טעמו שהסתירה פניה, וכן ויתעלף (יונה ד ח), הסתיר פניו בבגדיו, וקרוב מהם מעולפת ספירים (ש״ה ה יד):

בפתח עינים. שם מקום, וי״א כי שני מעינות מים הי׳ בדרך, ויש להם כדמות פתח ומשם יעבור יהודה בשובו אל מקומו:

טו **כי כסתה פניה.** פי׳ ותתעלף, והמפרש כי כסתה פניה במיני צבעונין והביא ראיה מבתו הבל הוא, כי אין מביאין ראיה מן השוטים גם נכון הוא מה שדרשו רז״ל שהיתה צנועה בבית חמיה:

יח **חותמך.** מרב תאותו נתן ג׳ דברים ערבון על דבר קל ופי׳ קדשה בפסוק ״לא יהיה קדש״ (דבר׳ יג כה) אפרשהו:

כג **תקח לה.** עזוב אותה ותקח הערבון:

פן נהיה לבוז. ללעג שנתתי חותם ופתיל ומטה, ערבון על דבר קל כזה,

ואני הנה שלחתי את הגדי הזה, ואתה לא מצאתה וזה אות כי תקח לה הערבון:

כד **כמשלש חדשים.** בתוס׳ מ״ם קודם שלש ובימים בתוס׳ מ״ם אחר שלש:

כה **היא מוצאת.** היה ראוי להיות כמו ״מודעת זאת״ (ישעי׳ יב ה) לולי העלם האל״ף כמשפטה:

כו **כי על כן לא נתתיה.** כמו ״כי על כן ראיתי פניך״ (בראשית לג י) כטעם חז״ל הואיל ולא נתתיה, או טעמו עשתה כן כי לא נתתיה:

לדעתה. לשכב עמה:

כח **ויתן יד.** האחד מהם ולא נזכר שמו, כי עוד לא נקרא גם אלה במעשה פלא שנבקעו השליות יחד והשיב זה ידו ויצא אחיו:

כט **מה פרצת.** כאדם שיפרוץ נדר ויצא ממנו והנה יש עליך משפט זה הפרץ, ואחרים אמרו שהוא כמו ופרצת (בראשית כח יד) והגאון אמר כי מה פרצת כמשמעו, רק עליך פרץ מגזרת ״ויפרץ לרב״ (בראשית ל, ל):

פרק לט

ו **ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם.** י״א שהוא כנוי לשכיבת אשתו וזה רחוק, ועוד כי אדוני יוסף סריס היה, והנכון בעיני שכל אשר לו היה בידו חוץ מן הלחם שלא היה אפילו נוגע בו בעבור היותו עברי, כי הנה מפורש ״כי לא יוכלו המצרים לאכול את העברים לחם״ (בראשית מג לב) כי פוטיפר ידע שיוסף עברי הוא וכן אשתו אומרת ראו הביא לנו איש עברי (בראשית לט יד):

ויהי יוסף יפה תואר. כאמו:

י **לשכב אצלה.** אפילו לשכוב במקום קרוב ממנה או להיות עמה לדבר שיחות:

יא **ויהי כהיום הזה.** משבוע אחד מהיום שהחלה לדבר לו שכבה עמי, או מחודש אחד, או אחר שנה תמימה והוא הנכון בעיני:

לעשות מלאכתו. מלאכת הבית או הממון כי פקיד היה על הכל, ודרש ואין איש דברי יחיד:

יד **הביא לנו.** בעלי:

יט **ויחר אפו.** ואעפ״י כן לא הרגו כי בספק היה הדבר אצלו:

כא **בית הסהר.** לא נדע אם הוא לשון הקדש, או לשון מצרים בעבור שפי׳ אחריו ואמר מה הוא, כמו האחשתרנים (אסתר ח, י) שהוא לשון פרס ופי׳ שהם בני הרמכים:

כב **ואת כל אשר עושים.** יש אומרים כי היה מתעסק באומנות שיחיה ממנה, כאשר הי׳ עושים האסורים, והקרוב אלי שפירושו כל אשר הי׳ צריכים כאילו היה הוא העושה כי פקיד היה עליהם, והפסוק הבא אחריו לעד:

פרק מ

א **חטאו.** חטא מוסר המלוכה,

ב בעבור שלא ישתנה סמ״ך סריסיו הוא לאות כי היה הרי״ש ראוי להדגש ונקמץ הסמ״ך בקמץ גדול לחסרון הדגש:

ג **במשמר בית שר הטבחים.** מקום שיהי׳ שם נשמרים בעבור שלא יברחו:

ד **ויפקד שר הטבחים.** והנה כאשר הושמו אלה הסריסים בבית שר הטבחים, פקד את יוסף, והטעם זכר דבריו והביאו אל ביתו, ושמהו בבור והוא המשמר וזאת דעת המדקדק הגדול ולפי דעתי שבית הסהר היה בבית שר הטבחים, ושם היה יוסף והעד מקום אשר יוסף אסור שם, וצוה שר הטבחים להיות יוסף אתם לשרת אותם, כי מעלה גדולה היתה להם בבית פרעה, כי שרים היו:

ה **ויחלמו.** כטעם איש כפתרון חלומו כי ראה כל אחד בחלומו מהו פתרון חלומו לעתיד, ומה שאירע לו:

ו **זועפים.** מתרעשים כטעם ״ויעמד הים מזעפו״ (יונה א טו):

ויבא אליהם. יתכן שבלילה היה לן בבור:

ח **וטעם הלא לאלחהים פתרונים.** כי פתרון החלומות לשם הוא כי הוא יודע העתיד, והראה בחלום מה יהיה למי שירצה ואם אני אפתור אותו לטוב או לרע, לא יועיל ולא יזיק, ואחר שהדבר כן, ולשם פתרון כל החלומות אל תחושו שתספרו חלומותיכם לי, וכל החלומות הולכים אחר הפה דברי יחיד הם:

י **עלתה נצה.** כמו ״הנצו הרמונים״ (ש״ה ז יג):

הבשילו אשכלותיה. הפך הבוסר, וכמוהו כי בשל קציר (יואל ד יג), ואם הם שני בנינים:

יא **ואשחט אותם.** כמו שוחטי הילדים (ישעי׳ נז ה) ולא כאשר פי׳ הגאון:

יב **פתרונו.** פירושו, ולא מצאנו מלת פתרון כי אם עם החלום,

יש שואלים מאין ידע יוסף כי שלשה שריגים הם ימים ולא חדשים או שנים, ויתכן יום הולדת את פרעה כמו היום שנולד בו, כי הנה היום יש מלכים שיעשו משתה ביום תקופת שנתם ויקראו לכל עבדיהם ויתנו להם מתנות או יתכן שהגבירה היתה הרה, והראשון קרוב אלי:

יג **ישא פרעה את ראשך.** ירים, הנכון שהוא בדרך מספר, והעד ״וישא את ראש שר המשקים, ואת ראש שר האופים בתוך עבדיו״ (בראשית מ כ) ובפ׳ כי תשא אפרש זה:

כנך. משמרתך הראשונה, ומכונתך ומתכונתך, ויתכן להיותו מן גזרת כן, וכמוהו ״ועמד על כנו״ (דניאל יא כ):

טו **מארץ העברים.** אפרשנו בפסוק כי תקנה עבד עברי (שמות כא ב), ואחר כל חלום במקרא מלת הנה טעמה כאילו:

טז **סלי חורי.** אמר הגאון שהוא לחם לבן כמו,״חורי יהודה״ (נחמי׳ ו יז):

יט **בעוד.** בטרם עוד וטעמו לא יעבור עוד כך זמן עד שיהיה זה:

ישא פרעה את ראשך מעליך. ישאנו ממקומו, וטעמו יסירנו או ירימנו על עץ:

כ **הלדת.** שם הפועל מהבנין שלא נזכר שם פועלו:

כא **על משקהו.** שם, כי "אשר היית משקהו" (בראשית מ יג) פועל:

כג **ולא זכר שר המשקים.** לא הזכירו בפה אל פרעה, וכן "ומשא ד' לא תזכרו עוד" (ירמי' כג לו) "זכר את ושתי" (אסתר ב א):

וישכחהו. בלב

פרק מא

א **ויהי מקץ.** לא פירש הכתוב תחלת זה החשבון וכן "ויהי מקץ ארבעים שנה" (ש"ב טו ז) וכן "ובעוד ששים וחמש שנה" (ישעי' ז ח), וכן "ויהי בשלשים שנה" (יחז' א א), ויתכן להיות שזה החשבון ליציאת שר המשקים מבית הסהר או לשבת יוסף שם

וטעם ימים כבר בארתיו:

ופרעה חלם. היה חולם, וכן ורבקה שומעת (בראשית כז, ה):

ב **באחו.** י"א עמק שבו צמחים. וי"א שהוא שם צמח, הבי"ת נוסף כבי"ת השביעני, במרורים (איכה ג' טו) ועל שני הפירושים, כי הוא בין אחים יפריא (הושע יג טו) הוא אחיו בן אמו:

ה **שבלים.** לשון רבות נקבות ואם הוא במ"ם כמו נשים ופלגשים:

ו **ושדופות.** שארע שדפון מרוח מזרחית, כי נקרא מזרח קדם, בעבור צאת השמש בתחלה

ז וטעם המלאות כמו הבריאות

ח **ותפעם רוחו.** מבנין נפעל, כמו "נפעמתי ולא אדבר" (תהלים עז ה), וי"א שהכל מן גזרת "הולם פעם" (ישעי' מא ז), והטעם שהרוח דומה לגוף המוכה:

חרטומי. מלה מרובעת ויתכן להיותה ארמית או מצרית, והם חכמי התולדה:

ואת כל חכמיה. במזלות ופתרון חלומות:

ט **את חטאי.** אעפ"י שאזכיר חטאי:

י **פרעה קצף על עבדיו.** לפי דעתי כי אין פרעה שם עצם רק שם תאר, והוא מלשון מצרים, כמו חירם בצור, גם היום יקרא כל מלך גדול על ישמעאל נגיד המאמינים על כן מצאנו פרעה בימי אברהם ובימי יוסף, ומת פרעה וקם פרעה. וכן בימי ירמיהו, הלא תראה הכתוב יפרש מה טעם פרעה, כי הוא מלך מצרים, והעד חפרע שהוא שם העצם, וכן פרעה נכה (ירמי' מו ב), כי נכה שם העצם, ואל יקשה עליך דרש כסא שלמה כי לא לקחו מלך מצרים, ועד שני שאמר שר המשקים פרעה קצף, וכן אמר יוסף "אלהים יענה את שלום פרעה" (בראשית מא טז) "הראה את פרעה" (בראשית מא כח) "יעשה פרעה" (בראשית מא לד) ואין מדרך המוסר להזכיר עם המלכים שם העצם:

אותי ואת שר האופים. אמר אותי פעם שנית, כי כן דרך הלשון כמו "ואני אנה אני בא" (בראשית לז, ל):

יא **איש כפתרון חלומו.** כבר פירשתיו:

יג **אותי השיב פרעה.** וי"א שהוא בדבור השיב ותלה או בפתרון:

יד **ויריצוהו.** שלוחי פרעה:

ויגלח. המגלח:

טז **בלעדי.** מלה אחת מורכבת משתי מלות והטעם שב אל תשמע חלום לפתור אותו, אמר יוסף בלעדי, פתרוני יענה אלהים את שלום פרעה וי"א כי טעמו בעבור שאמר לו כי אתה פותר חלום, אמר בלעדי, הוא הפותר, והוא אלהים שיענה את שלום המלך,

וטעם יענה שימציא תמיד, וכן "כי האלהים מענה בשמחת לבו" (קהלת ה יט) וכן "והארץ תענה" (הושע ב כד) והוא קרוב ממשמעו:

יט **הוסיף** דלות ותחת מראה אמר תאר כי זה קרוב מזה:

כא **ומראיהן.** ומראה כל אחת מהן רע ופה הוסיף לפרש חלומו שראה שבאו הפרות הטובות בקרב הרעות, והי׳ כאשר הי׳ בראשונה:

כג **צנומות.** אין לו חבר במקרא, וטעמו כמו ריקות, וי״א שפירושו צלמים כי כן בלשון ישמעאל:

כט **שבע גדול.** שם כמו רעב על כן יטעה האומר בתפלת שבת ובשובע כלכלתנו בוי״ו, כי שובע שם הפועל הוא, והנכון ובשבע כלכלתנו בלא וי״ו:

לא **וטעם ולא יודע השבע.** ממראיהן רע כאשר בתחלה:

לב **ועל השנות.** בנין נפעל מגזרת שנים וטעמו הפרות והשבלים גם הוא לעֵד כי הדבר נכון הוא ובעבור היות שני החלומות בלילה אחד לעֵד כי ממהר האלהים לעשותו:

לד **יעשה פרעה.** זו העצה או יקנה, כמו עשה לי את החיל הזה (דבר׳ ח יז),
וחמש שיקנה החומש:

לה **ויצברו בר.** הפקידים וי״א כי טעם בר להיותו עם שבליו, והנכון בעיני שנקרא בר אחר מלאכת לזרות או לחבר והאומר כי אויר מצרים לח בעבור היאור, ולא יעמוד שם דגן ז׳ שנים, יוכל לערבו עם דברים שיעמידוהו:

לח **הנמצא כזה.** בנין נפעל, והוא פועל עבר, כאומר הנמצא בעולם כזה, ויתכן להיות הנו״ן סימן המדברים, הנמצא אנחנו כזה דברי פרעה אל עבדיו:

מ **אתה תהיה.** שר על ביתי:

ישק. דגשות השי״ן לחסרון נו״ן נשק והוא נגיד החיל, וי״א שהוא מגזירת נשיקה בדרך רחוקה:

רק הכסא אגדל ממך. ידוע כי אגדל פועל עומד וטעמו לא תהיה לי גדולה ממך רק גדולת הכסא ואין ״כי מנעורי גדלני כאב״ (איוב לא, יח) פועל יוצא, רק פירושו גדול עמי, ודרך ״אגדל ממך״ במקרא ידוע, כמו ״נובלת עליה״ (ישעי׳ א ל) ״ותאבדו דרך״ (תהלים ב יב):

מא **ראה נתתי אותך.** שמתיך למעלה על כל ארץ מצרים:

מב **בגדי שש.** מפורש בפרשת ויקחו לי תרומה:

רביד הזהב. כמו ״מרבדים רבדתי ערשי״ (משלי ז טז):

מג **המשנה.** מגזרת שנים, כי המלך כאחד, ואחריו המשנה כמו שני לו ואחריו השלש כמו שלישי:

מרכבת. עץ נתונה על ארבעה סוסים, ומרכבת שלמה לעדה:

אברך. כל אדם קורא לפניו אכרע ואשתחוה, זו המלה מבנין הכבד הנוסף, ויברך על ברכיו (דה״ב, ו, יג) מהקל וכלם מגזרת ברכים, ויאמר ר׳ יונה המדקדק הספרדי כי אברך שם הפועל, והאל״ף תחת ה״א כמו אשכם ושלוח (ירמי׳ כה ד) ולפי דעתי שאל״ף אשכם לשון המדבר:

מד **אני פרעה.** אני לבדי המלך, ואין אדם שיהיה ברשותו זולתך,
וטעם רגלו, לו רשות ללכת או על דרך משל,והוא הנכון:

מה **צפנת פענח.** אם זו המלה מצרית לא ידענו פירושה, ואם היא מתורגמת לא ידענו שם יוסף ויהיה פי׳ פענח כאשר תרגם המתרגם ארמית, והיא מלה מרובעת:

כהן און. עובד השם או עובד עו״ג, כי כהן בכל המקרא כי אם משרת על דעתי:

ויצא יוסף. יצא שמו, כטעם ״ויצא לך שם בגוים״ (יחז׳ טז יד) או יצא ועבר על כל מקום והכריזו עליו כדי שיכירוהו:

מח **את כל אוכל.** אין פי׳ כל כי הי׳ מתים ברעב, וכן וכל הארץ באו (בראשית מא נז) רק טעמו שקבץ כל אשר יכול:

נא **כי נשני אלהים.** טעמו כי אמר, ויאמר ר׳ יהודה המדקדק הראשון, כי נשני על משקל חנני, ויאמר ר׳ משה הכהן הספרדי כי הפתח תחת חירק:

נד **וְתָחֵלְנָה.** מבנין הקל פעל הכפל:

בכל הארצות. סביבות מלכות מצרים:

נו **ויפתח יוסף את כל.** האוצרות שהיו עמם:

וישבור למצרים. פירוש נתן שבר למצרים, וטעמו קנין:

נז **לשבור אל יוסף.** הפוך וכן הוא, וכל הארץ באו מצרים אל יוסף לשבור:

פרק מב

א **וירא יעקב.** בעבור היות ההרגשות נחברות במקום אחר יחליפו זו בזו, כמו, ראה ריח בני" (בראשית כז כז) "ומתוק האור" (קהלת יא ז), וכן וירא יעקב, כי אחריו כתיב "הנה שמעתי" (פ' ב):

למה תתראו. שיש לכם הון, או אל תהיו מריבים זה עם זה כמו נתראה פנים (דה"ב, כה, יז):

ב **ושברו.** וקנו לנו שבר:

ד **אסון.** מות:

ו **המשביר.** מגזרת שבר וטעמו מוכר, והוא פועל יוצא לשני פעולים:

ז **ויתנכר.** מגזרת נכרי, הראה שהוא נכרי:

קשות. שם התואר והטעם מלות קשות, וכן יענה עזות (משלי יח כג):

ויכירם. בתחילה הכיר שהם אחיו ואחר כך הסתכל בכל אחד והכירו וזהו ויכר יוסף את אחיו:

ט **ערות הארץ.** בעבור היות המנהג להסתיר הערוה שהיא דבר מגונה, על כן אמר דרך משל, או בעבור היות הערוה נסתרת, כך אתם באים לראות סוד הארץ, והוא הנכון בעיני:

יא **נחנו.** בלא אלף והוא האמת:

כנים. נאמנים, ויתכן להיותו מגזרת "כן תעשה כאשר דברת" (בראשית יח ה) או מגזרת "כן בנות צלפחד" (במדבר כו ו), כמו האמת:

טז **האסרו.** תאסרו, כמו ומות בהר (דבר' לב נ):

יט **רעבון בתיכם.** צורך בעבור הרעב, וטעמו הביאו אל בתיכם:

כא **אבל.** כמו "אבל שרה אשתך" (בראשית יז יט) כמו אכן (בראשית כח טז):

כג **המליץ.** מבאר מגזרת מליצה,

ולקח שמעון, כי כאשר יחטאו רבים הגדול שבהם בשנים יענש יותר ועזב ראובן כי הוא הצילו),

כה ויאמר ר' משה הכהן כי כסף וזהב לא ימצאו בלשון רבים והנה שכח "כספיהם" (בראשית מב כה):

כו **וישאו את שברם.** אשר קנו:

כז **ויפתח האחד.** האחד מהן. ויתכן להיות ראובן כי הוא הבבור, כמו אחד בחשבון:

לג **ואת רעבון בתיכם.** צורך:

לו **כלנה.** כל הצרות האלה:

לז **וי"א** כי פי' תמית תעניש, ואחרים אמרו שזאת תפלה לנגד השם וכלל הדבר אילו היה מדבר נכונה, לא היה יעקב מחריש:

פרק מג

ח **גם אנחנו.** דרך לשון הקדש להוסיף גם ראשון כמו משל בנו גם אתה (שופ' ה כב):

יא **זאת עשו.** זאת העצה:

מזמרת הארץ. כל דבר משובח מגזרת "זמירות" (ישעי' כד טז):

צרי ונכאת. כבר פירשתים:

בטנים. אין אלו ריע במקרא, וי״א אגוזים:

יב **משנה.** שני:

משגה. משמות בעלי הה״א

יד וטעם ואל שדי שיש לו כח לעשות כאלה:

כאשר שכלת. במות יוסף, אחשב כי שכלתי מהכל:

יח **להתגולל.** מגזרת בגלל הדבר (דברי׳ טו י):

ולהתנפל כאדם שיתנפל מעצמו על אחד, ויאמר לו אתה הפלתני:

כ **בי.** לשון בקשה, ולפי דעתי שהוא דרך קצרה, כמו בי אני אדני העון (ש״א כה כד), וטעם עון במקום הזה, כטעם ״גדול עוני מנשוא״ (בראשית ד יג) והטעם עשה בי מה שתרצה ותשמעני:

כג **נתן לכם מטמון.** יתכן שהיה לאדם מטמון בביתו ושכחו כאשר שמו באוצר, ויצא בגורלכם כי כספיכם בא אלי:

כד **ביתה יוסף.** כמשפט הלשון אל בית יוסף:

כז **השלום אביכם הזקן.** שם תחת שם התואר והיא דרך קצרה, כאלו אמר השלום לאביכם, וכן ״ואתה שלום״ (ש״א כה ו):

כח **ויקדו.** שמו הקדקד בארץ וכבר השתחוו:

כט **אלהים יָחֹנֵךְ.** אין לו משקל אולי השתנה כן בעבור אות הגרון:

ל **כי נכמרו.** בערו ויקדו, וכן ״עורנו כתנור נכמרו״ (איכה ה, י):

לד **וישא משאות.** דורון:

ידות. חלקים:

ממשאות כלם. מדורון כל אחד מהם כי רחוק לתת לו חמש ידות על כל חלק וחלק:

פרק מד

ב **גביעי.** כוס:

ה **והוא נחש ינחש בו.** הוא נסה אתכם בו לדעת אם אתם גנבים, כמו ״נחשתי״ (בראשית ל, כז) וכן ״כי נחש ינחש״ (בראשית מד טו), וטעמו למה לא פחדתם, כי לנסותכם שמתי גביע הכסף לפניכם, והעלמתי עיני עד שתקחוהו, ויאמר ר׳ יונה כי פי׳ ״בו״ בעבורו, וכן הוא טעמו, והוא ישאל למנחשים בעבורו, גם כי נחש ינחש כי איש כמוני יש לי מנחשים, וי״א כי הגביע היה מצויר ובו היה מסתכל לפני אחיו ואומר זה הוא הגדול וזה נולד אחריו:

טז **טי״ת נצטדק.** תחת תי״ו התפעל בעבור הצדי״ק:

האלהים מצא. על דרך משל, כי עון היה לנו וכאלו נשכח ואיננו והיום נמצא,

או יהיה פי׳ עון עבדיך, כמו גדול עוני מנשוא (בראשית ד׳ יג):

יח **ויגש. כי כמוך כפרעה.** אתה כמלך והמלך כמוך, וכן כל שני כפי״ן שהן זה אחר זה, כמו ״כעמי כעמך״ (מ״ב ג ז) והיא דרך קצרה:

כ **אב זקן.** כי הגדול שבכולם הוא בן מ״ה שנים ויתכן להיות אביהם בחור:

כא **ואשימה עיני עליו.** שאראה אותו:

כב **ועזב את אביו ומת.** ולמה לא הביא המזכיר החמשה שאין להם הכרע, כמו ״וישלוף נעלו״ (רות ד ח), וזה עמהם:

כה **אך טרף טרף.** והעד כי לא ראיתיו עד הנה:

פרק מה

א **להתאפק.** לסבול:

לכל הנצבים עליו. טעמו, עד שיצאו כל הנצבים עליו, והוצרך לקרוא להוציאם:

ב **בְּבָכְיִ.** במקום הפסקא וכמוהו "ראה עָנְיִ (איכה ג, א):

ח **כי האלהים.** שלחני:

לאב. טעמו למורה וכן "אבי כל תופש" (בראשית ד כא):

יא **פן תורש.** כמו תכרת, וכן להוריש גוים (דבר' ד לה):

יב **כי פי.** ידוע, כי פה מוכרת וכאשר יהיה סמוך ישוב הה"א הנעלם ליו"ד נעלם, כמו "פי צדיק" (תהלים לז ל) גם כן לשון רבים, ופי רשעים (משלי יוד, יא) ובהתחבר זה היו"ד עם יו"ד סימן המדבר חסרו האחד, כמו "כי פי המדבר", והטעם שהיה מדבר בלשונם עמם בלא מליץ:

יד **צוארי.** ימצא לשון רבים ויחיד, ועם תוספות נו"ן אכן האל"ף לא נעדר:

יז **טענו.** שימו משא ומטעני חרב (ישעי' יד יט) קרוב ממנו:

בעירכם. בהמתכם וכן "אנחנו ובעירנו" (במדבר כ, ד):

יח **חלב הארץ.** כמו שומן:

כב **חליפות שמלות.** מלבושים אין זה כמו זה והפחות שתים:

כג **וטעם כזאת.** מחליפות שמלות מהטובות שהיו במצרים:

בר. דגן:

ולחם. כמשמעו:

ומזון. אפונים ופול ועדשים ודחן וכסמין ותאנים וצמוקים ותמרים, כי אלה לבדם הם מזון חוץ מדגן ושעורה:

כד **וטעם אל תרגזו.** שיכעום איש על אחיו בעבור מכירתו:

כו **ויפג לבו.** מגזרת "אל תתני פוגת לך" (איכה ב יח) והטעם שעמד לבו ודמם, כטעם "וימת לבו" (ש"א כה לז), כי לא האמין, ויהי כראותו העגלות ותחי רוחו, ואל תתמה על מלת ויפג, כי כן דרך הנביאים לדבר, כמו "ונשמה לא נשארה בי" (דניאל יו"ד יז):

כח **רב עוד יוסף.** רב לי זאת השמחה:

פרק מו

ג **מרדה.** מקור, והוא חסר הפ"א כמו "אשר תנה הודך" (תהלים ח ב):

ד **וטעם אעלך גם עלה.** שיקבר בארץ ישראל:

ויוסף ישית ידו על עיניך. במותך, כן מנהג החיים עם המתים:

ז **בנותיו.** היא דינה לבדה ויתכן שהיה לדינה שפחות קטנות גדלו עמה, ובעבור בתו קראם הכתוב בנות יעקב בעבור שגדלו בביתו, כמו "בני מיכל", וכן ובנות בניו כי אחת היא:

י **בן הכנענית.** לעד כי נשי השבטים הי' ארמית ומצריות ואדומיות ומדיניות, והזכיר זו לבדה בעבור שעשה שמעון שלא כהוגן לקחת כנענית, ועל זה הדבר הזכיר מות ער ואונן בעבור היותם בני כנענית:

כא **ונעמן.** הוא בן בנימין, כי יש נעמן שהוא בן בנו:

כג **ובני דן חשים.** יתכן שהי' שנים ומת אחד מהם ולא הזכירו הכתוב או כן דרך הלשון,

כז יש אומר, כי מספר שבעים בעבור שהוא סך חשבון, כי ששים ותשע הי׳, וזה המפרש טעה, בעבור שמצאנו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש והם שלשים ושתים, ובדרש כי יוכבד נולדה בין החומות גם זה תמה, למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת ק״ל שנה, ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים, ולא די לנו זה הצער, עד שעשו פייטנים פיוטים ביום שמחת תורה, יוכבד אמי אחרי התנחמי והיא בת ר״נ שנה, וכי אחיה חי כך וכך שנים דרך אגדה או דברי יחיד, והנכון בעיני שיעקב בחשבון וממנו יחל, כאילו אמר כל נפש בניו ובנותיו עם נפשו שלשים ושלש, והראיה ע״ז שאמר בתחלה יעקב ובניו, ואם יטען טוען ויאמר, כי הנה כתוב, ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש, דע כי הכתוב לא חשש להוציא אחד משבעים, כאשר אמר ״אשר ילד לו בפדן ארם״ (בראשית לה כו) ולא נולד לו בנימין שם, כי גם בזו הפרשה, שנים עדים, האחד שאמר ״ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו״ (בראשית מו ח) והנה הזכיר כי יעקב מבני ישראל, כי לא הלך הכתוב כי אם אחר הרוב, והעד השני ״כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים״ (בראשית מו כז), ומנשה ואפרים לא באו אל מצרים, כי שם הי׳ ושם נולדו וכתוב אחריו ״בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה״ (דברים י כב) ואלה שניהם לא ירדו, ג״כ זה הכתוב לעד כי יעקב נכנס בחשבון כי נפש יש לו והוא העיקר:

כט **ויאסר יוסף.** על ידי צווי, כמו ״ויבן שלמה את הבית״ (מ״א ו יד):

לד **כי תועבת מצרים כל רועה צאן.** לאות כי בימים ההם לא הי׳ המצרים אוכלים בשר, ולא יעזבו אדם שיזבח צאן, כאשר יעשו היום אנשי הודו, ומי שהוא רועה צאן תועבה היא שהוא שותה החלב, ואנשי הודו לא יאכלו ולא ישתו כל אשר יצא מחי מרגיש עד היום הזה:

פרק מז

א **בארץ גשן.** כלל בארץ רעמסס פרט, והעי״ן נח, ולפי דעתי כי רעמסס פתוח העי״ן איננה שהי׳ דרים שם ישראל כי מערי מסכנות פרעה היתה:

ו **שרי מקנה.** כסוס כפרד:

יג **ותלה.** על משקל ותתע (בראשית כא יד) כמתלהלה (משלי כו יח), כמו כמתעתע (בראשית כז יב) וטעמו כאדם שלא ידע מה יעשה:

טו **ויתום.** מפעלי הכפל כמו ״וידום השמש״ (יהושע יוד יג):

טז **הבו.** היה הה״א ראוי להיותו נע בפתח וחטף:
אפס כסף. פועל עבר כמו ״כי ירא לשבת בצוער״ (בראשית יט)

יט ואל תתמה שיאמר לשון מות על האדמה כי הפך זה ״ואתה מחיה את כולם״ (נחמי׳ ט, ו):
תשם. מגזרת ״והבמות תישמנה״ (יחז׳ ו ו), ומשקלו תדע, מצאנו בדרש כי נסתלק הרעב בזכות יעקב, ויתכן שהיה הרעב שלש שנים, ולא הי׳ כמו הארבעה שעברו:

כא **ואת העם העביר.** העתיק כל אחד ממקומו, וי״א כי על אנשי כרך מצרים דבר הכתוב שהעבירם מהמדינה לערים כדי לעבוד את האדמה:

כו **הכהנים.** הם כדברי המתרגם ארמית:

כז **ויאחזו בה.** שקנו שם אחוזה:

כט **ויחי שים נא ידך.** מפורש בדברי אליעזר גם חסד ואמת:

ל **ושכבתי עם אבותי.** כנוי למיתה, או יהיה פירושו אל נא תקברני במצרים ואשכב עם אבותי ואיך יהיה זה שתשאני ממצרים וקברתני בקבורתם:

לא **וישתחו ישראל.** שחלק כבוד למלכות, והנכון בעיני שנתן שבח שם, ואין זה כהשתחוית אברהם, כי שם מפורש לבני חת:

פרק מח

א **ויאמר.** האומר ליוסף, וכן ״אשר ילדה אותה ללוי במצרים״ (במדבר, כו, נט):

ב **ויגד.** המגיד ליעקב, או האומר ליוסף, או היה שליח מיעקב:

ד **וטעם הנני מפרך.** על דעת הגאון שאמר לי השם הנני מפרך ובן לא נולד לי, רק מתה רחל, ועתה ידעתי, כי בעבור בניך הנולדים לך אמר הנני מפרך, וזה הפי׳ אין לו טעם וריח, כי מה הפרש בין בני יוסף ובין בני ראובן, ועוד כי בנימין נולד לו אחר זה הנבואה, והנכון בעיני שאמר, השם אמר לי, כי ארץ כנען תהיה לזרעי אחוזת עולם, ואני אתן לך בנחלת הארץ הבכורה, ויקחו אפרים ומנשה חלקם בארץ, כאשר יקח ראובן ושמעון שהם הגדולים מבני, ואשר תוליד אחרי אפרים ומנשה יקראו על שם אחיהם הנזכרים שירשו עמם בנחלתם, והמפרש שאמר ומולדתך על בני מכיר שיולדו על ברכי יוסף לא ישרו בעיני דבריו, כי מה טעם על שם אחיהם, ואם יטען טוען כי לא מצאנו ליוסף בנים אחרים, גם זו איננה טענה, כי יתכן שהי׳, ובעבור שירשו עם אחיהם לא הזכירם הכתוב ורבים כאלה:

ז **וטעם ואני בבואי מפדן.** שמתה פתאום, ולא יכולתי להוליכה לקברה במערה כאשר קברתי לאה, ואמר זה ליוסף שלא יחר לך שאבקש מאתך מה שלא עשיתי לכבוד אמך:

ח **ואחר שאמר וירא ישראל את בני יוסף.** איך יאמר לא יוכל לראות, רק טעמו לראות היטיב שיכירם:

יב **ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו.** מאוחר צריך להיות,
וטעם מעם ברכיו, כי הוא יושב על המטה, וטעם לא פללתי, לא דנתי בלבי, מגזרת ״פלילים״ (דבר׳ לב לא):

יג **ויקח יוסף.** וכבר לקח, וכבר הראיתיך רבים כאלה:

יד **שכל את ידיו,** כאילו ידיו השכילו מה שהוא רוצה לעשות:
כי מנשה הבכור. אף על פי שמנשה הוא הבכור וכן ״כי עם קשה עורף״ (שמות לד ג), ורבים כן,

טז וטעם המלאך הגואל אותי, תמצא בפ׳ ואלה שמות:
ויקרא בהם שמי. כי הנה כל ישראל יקראו אפרים, גם יוסף, גם אמר הכתוב ״רחל מבכה על בניה״ (ירמי׳ לא יד), כי היא היתה עיקר מחשבתו, על כן אמר הכתוב ״בני רחל אשת יעקב״ (בראשית מו יט), וכאשר ילדה רחל מיד אמר ללבן ״שלחני״, (בראשית, ל, כה) גם נתן לו הבכורה, כי הוא ראשית מחשבתו, ואחר שלא היה ראובן ראוי לבכורה, היה יוסף שהוא פטר רחם, ולא דן וגד, כי הם בני השפחות, והימין נכבד מהשמאל ויותר תקיף:

יט **מלא הגוים.** גוים רבים יצאו ממנו:

כ **בך יברך ישראל.** כל בני ישראל:
וישם את אפרים. בדבור הברכה:

כב **שכם אחד.** יש אומרים כי על עיר שכם רמז, כי גם היא היתה לבני יוסף,
וטעם בחרבי ובקשתי על השם כאשר אמר דוד ״מגיני וקרן ישעי״ (תהלים יח, ג, ש״ב כב ג), והנכון בעיני שפי׳ שכם אחד חלק אחד, והוא ממשפחת ״על שכמם״ (שמות יב, לד) ״ולעבדו שכם אחד״ (צפניה ג, ט),
על אחיך, נוסף על אחיך,
וטעם אשר לקחתי אשר יקחו ישראל בחרבם ובקשתם, והזכיר האמורי בעבור שאין בשבעה גוים חזק כמוהו הלא תראה אחר שנהרגו שני מלכי האמורי הגדולים אמר יהושע ״לתת אותנו ביד האמורי״ (יהושע ז ז), ואל תתמה על מלת לקחתי, כי לאחר שהשם נתנה בפה לאברהם, הם יחשבו שהוא שלהם, וכן נאמר ליעקב ״לך אתננה ולזרעך״ (בראשית יג טו):

פרק מט

א **את אשר יקרא אתכם.** דבר הנביא לעתיד, ותעו האומרים שהם ברכות בעבור שמצאו בסוף ״ויברך אותם״ (בראשית מט כח), ואיה ברכות ראובן שמעון ולוי, ועל דרך הנבואה אמר ״וזאת אשר דבר להם אביהם ואחר כן ברך אותם, ולא הזכיר הכתוב הברכות:

ג **ראובן בכורי אתה כחי.** בך נראה בתחלה כחי והבכור יקרא ראשית און, וכמוהו ״ראשית אונים״ (תהלים עט נא):
יתר שאת. ראוי היית ליתרון על הכל שתהיה נשא
ויתר עז כפול בטעם כדרך כל הנבואות, ופי׳ עָז תקיף:

ד **פחז,** בעבור שפחזת כמים:

אל תותר. לא יהיה לך יתרון, והיה ראוי להיות אַל תּוּתַר בשורק הוי״ו, ואחרים אמרו רק אתה פחזת כמים הנשפכים ולא הותרת כלום רק על דעתי שלא תמצא מלת אל רק במקום צווי, ואעפ״י שנמצא ודרך נתיבה אל-מות (משלי יב כח) ואיננו צווי, ופי׳ אל תבקש יתרון אפילו פחז כמים, ויהיה משקל תותר זכור מלחמה אל תוסף (איוב מ לב), והגאון אמר אפילו דבר רק כמים לא יהיה לך יתרון, ופחז מגזרת אנשים רקים ופוחזים (שופ׳ ט ד), ואין פוחזים הפוך:

אז חללת. מיום שחללת נסתלק יצועי, כאלו אמר עלה מעלי, גם תמצא מלת ״עלה״ כרת, כמו אומר ״אלי אל תעלני בחצי ימי״ (תהלים קב כה), וזאת הפרשה מפורשת בדברי הימים (דה״א ה׳ א) ובחללו יצועי אביו, ואמר על יהודה שהוא הנגיד והבכורה ליוסף, וי״מ ולא להתייחש לבכורה, שיהא תחלת המספר מראובן:

ה **שמעון ולוי אחים.** בעבור מעשה שכם:

מכרותיהם. י״א מן הכרת פניהם (ישעי׳ ג ט), ואיננו נכון בדקדוק, וי״א קניניהם, כמו ״תכרו מאתם״ (דבר׳ ב, ו,), ואין תכרו כי אם מלשון חפירה, וי״א מלשון מכירה שמכרו עצמן כמו עם חרף נפשו למות (שופ׳ ה יח), והנכון בעיני שהוא מגזרת ״מְכוֹרוֹתַיִךְ״ (יחז׳ טז ג), והוא חסר בית כמו הנמצא בית ד׳ (מ״ב טז ח), ״אשר צויתי מעון״ (ש״א ב כט), והטעם על החמס שעשו, שאחר שהכניסו אנשי שכם בברית הרגום במרמה:

ו **בסודם אל תבוא נפשי.** אמר רב אהרן שפי׳ אל תבוא נפשי, כמו ״ובא השמש״ (קהלת א ה) והטעם שלא ארצה להיות חוץ מעצתם, והנה פירושו הפך הדבר, כי מה טעם לכלי המס, והלא אמר לשניהם ״עכרתם אותי״ (בראשית לד, ל), ובאמת כי הסתכן יעקב וביתו על ידם, לולי חתת אלהים הי׳ מסבבים להשחית הכל, וכן פי׳ ארור אפם, וברצונם עקרו שור ארור כי אפם עז, ואלה פירושים קרים, בסודם אל תבא נפשי, אמר ר׳ משה הכהן ז״ל, כי כבודי כמו נפשי, ורבים בס׳ תהלות כמוהו, ויפה פי׳, כי הטעם הוא כפול כדרך הנבואות, שאל אביך (דבר׳ לב ז) ״מה אקוב״ (במדבר כג ח), והנה בסודם כמו בקהלם, ותבא כמו תחד, ונפשי כמו כבודי ויאמר רבי יהודה בן בַּלעַם הספרדי שטעה ר׳ משה כי כבוד הנפש הוא הגוף כמו עדי בצואר כטעם המשביע בטוב עדיך (תהלים קג ה) וראייתו ״וכבודי לעפר ישכן סלה״ (שם ז ו), ואני אומר שר יהודה טעה כי הנה הכתוב אומר למען יזמרך כבוד (תהלים ל יג) לכן שמח לבי ויגל כבודי (שם טז ט) אף בשרי שהוא הגוף, וזה כבודי לעפר הוא על דרך משל, שיכניע נפשו עד העפר שאין למטה הימנו, והנה אתן לו עד נאמן, והוא ״דבקה לעפר נפשי״ (שם קיט כה):

תחד. מלשון יחד, ועל דעת ר׳ משה הכהן המדקדק ז״ל, שהנח הנעלם תחת אלף אחד, וכן אמר על ״לא תֵשָׁם״ (בראשית מז יט), וטעם בסודם כמו ״בהוסדם יחד עלי״ (תהלים לא יד), אחר שכליהם הם חמס, אל תבא נפשי בסודם:

הרגו איש. שם המין, כמו ״שור וחמור״ (בראשית לב, ו) והרמז על אנשי עיר שכם:

שור. חומה, וכן ״צעדה עלי שור״ (בראשית מט כב), וכבר ביארתי בס׳ מאזנים, כי החולם והשורק יתחלפו זה בזה, ועקרו, כמו ״סוסיהם תעקר״ (יהושע יא, ו), וזה אות כי עיר שכם גדולה היתה כי היא מוקפת חומה:

ז **ארור אפם כי עז.** דרך נבואה או דרך תפלה, שיחסר אפם וטוב להם, כי ארור הפך ברוך, וכאשר הברכה תוספות, האירה מגרעת:

ועברתם. כפול הטעם, וכן אחלקם ואפיצם, והטעם שהם אלה ראוים שיפרדו ולא יתחברו יחדיו, והנה מצאנו כי גורל שמעון נפל בתוך נחלת בני יהודה והנה הוא ברשות אחר, וגם עריו לא הי׳ דבקים זו לזו, רק מפוזרות בינות גורל יהודה, גם כן לוי שהי׳ לו שמונה וארבעים עיר, והן מפוזרות בינות השבטים:

ח **יהודה אתה.** כשמך וכן יודוך אחיך, וכאשר יראו כי ידך בערף אויביך ישתחוו לך בני אביך כמו למלך וכן מצאנו

ט גור אריה המשילו לגור אריה הקטן שהוא במין אריה כאשר יגדל, ואין בו כ״ף הדמות כמו ועיר פרא (איוב יא יב):

מטרף בני עלית. דמית לי בני לגור אריה כאשר עלית מהטרף, והטעם מטרף אחר, וזהו פשוטו, ואם נפרשנו על דבר יוסף היה ראוי שיהיה תחת עלית העלית, כי עלית פועל עומד, והנה הפסוק הבא אחריו לעד, והלא תראה ״ותעל אחד מגוריה״ (יחז׳, יט, ג),

וטעם כרע רבץ כאריה, שמנהג האריה אחר שטרף ישב על כרעו וירבץ, ואילו היה עובר כל מין חיות לא יקום מפניהם שיברח:

י **לא יסור שבט מיהודה.** לא יסור שבט גדולה מיהודה עד שבא דוד שהוא תחלת מלכות יהודה, וכן היה הלא תראה כי דגל יהודה נוסע בראשונה, גם אמר השם יהודה יעלה בתחלה:

ופי׳ מחוקק. סופר, שיחוק על הספר:

וטעם מבין רגליו. שכן דרך כל סופר להיות יושב בין רגלי הקציו:

שילה. יש אומרים כדרך המתרגם ארמית כטעם שלו, ויש אומרים, שהוא מגזרת "ובשליתה" (דבר' כח נז), ויש מי שהוציא מלשון קדמונינו ז"ל שליל, ויש מי שפי' אותו על עיר שילה, ויפרש "יבוא" כמו "ובא השמש" (ויקרא כב ז), או עד כי יבוא קץ שילה כי כן כתוב "ויטוש משכן שילה" (תהלים עח ס), ואחר כן ויבחר בדוד עבדו" (תהלים שם פ' ע), גם זה איננו רחוק, או יהיה שילה כמו בנו, וה"א תחת וי"ו כמו בתוך אהלה (בראשית ט כא) מגזרת לא תשלה אותי (מ"ב רכח) שפירושו לא תוליד:

ומלת יקהת. כמו "ליקהת אם" (משלי ל יז) והיו"ד משרת לעתיד וטעמו שיסורו נוים למשמעתו וכן הי' עמים רבים תחת יד דוד ושלמה בנו, ואין טעם עד כי יבוא שילה שיסור דשבט ממנו בבוא שילה רק טעמו כמו לא יחסר לפלוני לחם עד שיגיע עת שיהיה לו שדות וכרמים רבות, וכמוהו "כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך" (בראשית כח טו) שישיבהו אל הארץ:

יא אסרי. היו"ד נוסף כמו "היושבי" (תהלים קכג א) "לסוסתי" (שה"ש א ט):

עירה. כמו "על שלשים עירים" (שופ' יו"ד ד),

ויו"ד בני אתונו נוסף, או יהיה פי', כי אסרי ישרת עצמו ואחר:

ולשרקה. כפול, כי היא כגפן, ועיר כאתון,

ג"כ ובדם ענבים סותה, וי"א שהיא כמו כסותו והוא חסר כ"ף, והנכון בעיני שהוא מגזרת "מסוה" (שמות לד לג), והטעם שתרבה תבואת כרמיו עד שיסור עירה לגפן, ולא יחוש אם יאכל ענבים, ותחת מים יכבס ביין לבושו, ודמהו לדם בעבור שיתאדם, וזה על דרך משל, כמו "יטפו הרים עסיס" (יואל ד, יח) עד שיקרא חכלילי עינים מרוב היין שהוא שותה כי החכלילות יראה בעין משכרת היין ושניו לבנות מרוב אכלו חלב:

יב ולבן שנים. שם התואר ונקרא שנים על שם מערכות שנים בעבור היותם שתי מערכות, ואמר הגאון ז"ל, חכלילי עינים יותר מהיין, וכן אמר מחלב ואחרים אומרים, כי לבן שינים שלא יאכל דבר טמא ולא יתור אחר עיניו וזה דרך דרש משובש

והזכיר בתחלה השבטים כאשר נולדו רק הקדים זבולן על ישששכר בעבור נפול נחלתו בין זבולן ובין דן:

יג לחוף ימים. גם זה לאות, כי זאת דרך נבואה, ופי' לחוף מחוז והוא מגזרת "חופף עליו כל היום" (דבר' לג יב) כי האניות לא תעמדנה במקום מגולה לרוח:

וירכתו על צידון. שיגיע ירכו על צידון:

יד חמר גרם. דמהו לחמור שיש לו עצם כבד, והנה חמור סמוך על כן, רובץ:

בין המשפתים. בין המערכות, ויתכן היותו מגזרת "ד' תשפות שלום לנו" (ישעי' כו יב):

טו וירא מנוחה. כאשר ראה ארצו ומקום מנוחתו נעימים נטה שכמו לסבול כל משא כאשר ישא החמור, ושב כעבד נותן מס, וזה הטעם על ישששכר שלא הי' גבורים, ולא ירצו לצאת למלחמה לעזוב מקומם, וכן אמר משה "וישששכר באהליך" (דבר' לג יח) והי' נותנים מס למלך ישראל שלא יצאו, או לגוים שלא יבואו להלחם עליהם

טז דן ידין עמו. רמז שיהיה בעל דגל כאחד בני הגבירות, והנה היה כקציו על כל עם מהשפחות:

יז ודמהו ברוב גבורתו לנחש. גם יתכן להיות פי' שפיפון מגזרת הוא ישופך ראש (בראשית ג, טו), והטעם כפול:

יח וטעם לישועתך קויתי ד'. בעבור שהוא נושך עקבי סוס יפחד מרוכב הסוס שלא ישוף ראשו בחרבו, על כן אמר הנביא לישועתך קויתי ד', והכ"ף לנוכח דן, ופי' קויתי השם להיות ישועתך, או בא שם תחת שם הפעל, והטעם להושיעך, וכן "נרננה בישועתך" (תהלים כ, ו) אם הכ"ף לנכח דוד או המשיח בנו, ויאמר הנגיד כי תחסר מלת "ויאמר", וכן ראוי להיותו ויאמר לישועתך קויתי ד', ור' יצחק אמר כאשר ראה הנביא בנו דן בדמות נחש בדרך הנבואה, מיד פחד יעקב ואמר הושיעני ד':

יט גד. התנבא שיבא עליו גדוד, והוא ינצחנו באחרונה:

יגודנו. כמו לעם יגודנו (חבקוק נ טז), גם יגוד מפעלי הכפל והשורק תחת הולם כמו וָרוּחַ וְשָׂמַח (משלי כט ו) ואנחנו לא נדע היום כל התלאות העוברות על אבותינו:

כ **מאשר.** י״א כי המ״ם נוסף, והנכון בעיני שמארץ אשר יבא לחם ושמן, ופה לחם לשון נקבה וכן בית ומקום ויד ואש ועין ורוח וארץ וארון ועם, וטעם מעדני מלך ידוע, וכן אמר משה ״וטובל בשמן רגלו״ (דבר׳ לג כד):

כא **נפתלי אילה שלוחה.** על דרך דורון, והמקבל הדורון נותן אמרי שפר, וי״א שאילה רמז לדבורה, הנותן אמרי שפר, רמז לשירת ברק עמה ואמר נפתלי בעבור נחלתו:

כב **בן פורת יוסף.** בן כמו סעיף והוא לשון נקבה וכן על בן אמצת לך (תהלים פ טז), ודקדוק פורת פועלת, כי על שני דרכים ימצא הפועל, כמו אֹיְבֶיהָ, אֲבַתִּי וכן פורה ופורת, מלשון ״פוריה״ (תהלים קכח ג) ויש מי שפי׳ אותה מלשון ״ותשלח פארות״ (יחז׳ יז ו), והזכיר בן פורת פָּעֲמַיִם. כדרך אנשי לשון הקדש, ״כי הנה אויביך ד׳, כי הנה אויביך״ (תהלים צב י) והטעם פעם אחר פעם תמיד, ועל הפי׳ השני יהיה התי״ו תדת ח״א כתי״ו ושבת לנשיא (יחז׳ מו יז):

וטעם ״בנות צעדה עלי שור״. שיוסף היה כבן פרת, ועשה בנות, צעדה כל אחת ואחת מהן על החומה והטעם שגבהו מאוד על החומות הבצורות בנות צעדה, על דרך ״זבובי מות יבאיש״ (קהלת יו״ד א):

כג **וימררוהו.** אמר הנגיד שפי׳ שמו מררתו כמו מטרה ואחר כך יורו בעלי חצים וככה ״השמיעו אל בבל רבים״ (ירמי׳ נ, כט) וכטעם וימררוהו״יסבו עָלַי רַבָּיו״ (איוב טז יג) בסוף ״ישפוך לארץ מְרֹרָתִי״:

וישטמוהו. מוקדם קודם וימררוהו כאילו אמר וכבד שטמוהו, וזה רמז על אחיו שמכרוהו:

כד **ותשב באיתן.** במקום איתן קשתו

ויפוזו, ויתחזקו והקרוב אלי ״מפזז״ (ש״ב, ו, טז), ויש מפרשים אותו מפז ואין טעם לו,

והטעם ששטמוהו בעלי חצים, והתחברו לשפוך מררתו וקשתו היתה חזקה ופחדו ממנו לא יכלו לו, כי הי׳ ידיו חזקים:

מידי אביר יעקב משם. רמז אביר יעקב שהוא השם מאותו הכח יכול והיה רועה אבן ישראל וכן היה ויכלכל יוסף, וטעם אביר יעקב שהוא ידע אהבתו את יוסף,

וטעם אבן כעצם הדבר וי״א כי ״משם״ כמו מאז וכזה לא מצאנוהו בכל המקרא, גם אבן ישראל שמת לבו והיה כאבן ושב לרעות והטעם לחיות באמכל וזאת דרך רחוקה:

כה **מאל אביך.** על דעתי שהוא דבק עם הפסוק שהוא למעלה והטעם זה הכח שהיה בידך מאל אביך היה והוא יעזרך ומ״ם ״מאל״ משרת עצמו ואחר עמו, כמו ״באל שדי ושמי ד׳״ (שמות ו, ג) והנה הטעם כפול ומאת שדי והוא יברך אותך, והגאון פי׳, אשאל מאל אביך, ויתכן היות ברכת שמים דבק עם מאל אביך, והטעם יתברר במלת תהיין,

ברכת תהום כאשר אמר משה וממגד ארץ (דבר׳ לג טז) גם תהום לשון נקבה וכן ״תהום רוממתחו״ (יחז׳ לא ד), וכן טעמו שירדו גשמים ממעל בארצו, וירבו המעיינות והנחלים מתהום שהיא רובצת מתחת לארץ:

ברכות שדים ורחם. דמה השדים לשמים והרחם לתהום, והטעם שירבו בניו, והפך זה ״רחם משכיל ושדים צומקים״ (הושע ט יד):

כו **ברכות אביך.** אלה הברכות שברכתיך עצומים הם ויתחברו עם ברכות הורי שברכוני,

והורי כמו יולדי, וכן ותהר את מרים (דה״א ד יז) ״הורה גבר״ (איוב נ ג):

תאות. מגזרת ״והתאויתם״ (במדבר לד י) והטעם שתגבהנה הברכות:

נזיר אחיו. מגזרת נזר והוא סמוך, כמו נדיב לב (שמות לה כב):

כז **בנימין.** דמהו לזאב כי גבור היה והאות אנשי הגבעה,

עד, תרגום שלל וכן ״אז חלק עד שלל״, (ישעי לג כג), ליום קומי לעד (צפניה ג ח) ״בגד עדים״ (ישעי׳ סד ה),

ולערב, יחלק הטרף ששלל לבניו, וישועה אמר רמז לשאול שנצח את עמלק, וטעם בבקר בתחלת המלכות ולערב בגלותם על דבר מרדכי וזהו דרך דרש, ודעת המתרגם ארמית ידוע:

כח **איש אשר כברכתו.** כאשר באה לכל אחד מהברכות כן ברך אותם כטעם ״איש כפתרון חלומו״:

כט **ויצו אותם.** שילכו כולם עם יוסף לקברו:

לג **ויאסף רגליו אל המטה.** כי בתחילה ישב על המטה, ורגליו תלויות כמנהג ארץ אדום היום, ולא כן מטות הישמעאלים:

פרק נ

ב **ויחנטו.** כדמות אבק, ויתכן רק על דרך רחוקה מעט להיות כמוה "התאנה חנטה פגיה" (שה"ש ב, יג):

ה **אשר כריתי.** חפרתי כמו "כי יכרה איש" (שמות כא לג):

ז **ויעלו אתו כל עבדי פרעה.** כל אנשי מצרים לבד מיוסף עבדי פרעה יקראו:

ט רכב כמו מרכבת:

פרשים. ידועים:

י **ויעש לאביו אבל.** אחר שקברוהו כאשר אמרו קדמונינו ז"ל:

יב **ויעשו בניו.** פי', והנה עשו בניו כאשר צום שנשאוהו וקברוהו במקום שצום:

טו **לו ישטמנו.** שמא יטור לנו איבה, כמו "וישטום עשו" (בראשית כז מא) ויש לו במקרא על דרכים רבים:

יז **אנא.** לשון פיוס

יט ויאמר הגאון כי התחת אלהים אני, כאילו אני במקום אלהים שנפלתם לפני ותאמרו אנחנו עבדיך:

כ **למען עשה.** שם הפועל:

כג **בני שלשים.** בעבור היות מלת בני סמוכה הנה יהי' הבנים רבעים:

ילדו. גדלו:

כו **ויחנטו אותו.** הרופאים:

ויישם בארון. שם אותו אחד, והנה השרש "ישם", על משקל "וייצר" (בראשית ב ז), ויאמר ר' יונה המדקדק כי החירק תחת שורק והוא רחוק בעיני וטעם בארון בקמצות הבי"ת הוא שהכין לנפשו: